Kihívások és lehetőségek

Válogatott társadalomtudományi tanulmányok

Kihívások és lehetőségek

Válogatott társadalomtudományi tanulmányok

Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete
Szabadka
2014

A kötet megjelenését a Magyar Nemzeti Tanács támogatta.

Tartalom

Sarnyai Csaba Máté:
Előszó 7

Bagi Zoltán Péter:
A szerbek betelepülése a Magyar Királyság területére a 14. század végétől 1703-ig *(Rövid áttekintés)* 11

Jóni Eszter: A Zsenotgyel (1919–1930) 33

Nyerges Ádám:
A politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásai 50

Pap Tibor:
A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban 88

Rózsa Rita:
A vajdasági magyar fiatalok elvárásai az európai uniós csatlakozástól 114

Keresztes Noémi:
Sportos barátok, sportos élet? *Szegedi egyetemista fiatalok fizikai aktivitásának társas összetevői* 123

Csíkos Tímea – Forgács Attila:
Új ételek kipróbálási hajlandósága a vajdasági gyermekek és felnőttek körében 138

Kovács Sárkány Hajnalka – Kovács Vilmos – Marosi Tibor:
„Enni vagy nem enni" *Élelmiszer-hamisítás, avagy a (szerbiai) élelmiszer-biztonság kihívásai és lehetőségei* 147

Nagy Viktor:
Vállalatirányítás a kontrolling és a számvitel eszközeivel 157

Rezümék 175

Resumes 182

A kötet szerzői 188

Előszó

Az itt olvasható tanulmányok közös jellemzője, hogy a múltban a jelenben, vagy épp a jövőben mutatnak be, elemeznek és értelmeznek kutatási témáikat érintő, fajsúlyos kihívásokat és lehetőségeket. A szerzők többsége fiatal vajdasági magyar tudósjelölt. Mindezeket figyelembe véve különösen fontos erénye az írásoknak, hogy önálló kutatások új eredményeit foglalják össze, magas szakmai színvonalon, biztos kézzel használva a tudományos gondolkodás és közlés eszközrendszerét.

Bagi Zoltán Péter PhD. a szerbek betelepülésének magyarországi folyamatának bemutatásán keresztül a trianoni traumához vezető, kevéssé elemzett, történelmi eredőkre igyekszik rámutatni gondolatébresztő formában.

Jóni Eszter a korai szovjet történelem, mára már kevésbé ismert, bolsevik nőmozgalmának, a Zsenotgyelnek a bemutatásával egy sajátos, ideológiai alapú emancipációs kísérletet mutat be és helyez el a 20-as 30-as évek politikai kontextusában.

Nyerges Ádám érdeklődésfelkeltő munkájában a politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásait analizálja. Arra, a közbeszédben is gyakran felvetődő, kérdésre keresi a választ, hogy a politikai döntéshozó a közösséget érintő döntései során racionális döntést hoz-e, és ha igen, akkor mit is jelent a politikus esetében a racionális döntés. Baj-e, ha a politikával kapcsolatban a politikusok nem racionálisan döntenek?

Pap Tibor a nemzeti tanácsok megítélését vizsgálja a szerbiai politikai diskurzusokban. Míg a nemzetközi szaksajtó inkább pozitívnak látja, addig a szerbiai politikai közbeszéd sokkal több negatív felhanggal viszonyul ehhez az intézményhez. Ennek a kettősségnek a hátterét mutatja be és értékeli az írás.

Rózsa Rita áttekinti a vajdasági magyar fiatalok európai uniós csatlakozással szembeni elvárásait. Igyekszik rámutatni és tudományosan is megalapozni ezen elvárások reális vagy kevésbé reális voltát az általa vizsgált csoporton keresztül.

Keresztes Noémi Sportos barátok, sportos élet? című tanulmánya, szegedi egyetemista fiatalokkal készült kutatások alapján, azt állítja a középpontba, hogy az érintettek sportolási szokásai és döntései hogyan kapcsolódnak társas környezetük magatartásához.

Csíkos Tímea és dr. habil. Forgács Attila azt kutatták, hogy a vajdasági gyermekek és felnőttek hogyan viszonyulnak, mennyire hajlandók megkóstolni a manapság oly gyakran jelentkező új és még újabb ételeket. A munka fontosságát mutatja, hogy amennyiben folytatódnak a jelenkor táplálkozási deviációi, a jövő generációinak felnőttkori életkilátásai kérdőjeleződhetnek meg. A szerzők azt igyekeznek kideríteni hogy a vizsgálatba bevont, releváns mintát adó körben milyen mértékben van jelen az új ételek elutasítása (gasztrális neofóbia), és annak szükséges velejárója-e az elhízás, az obezitás.

Kovács Sárkány Hajnalka, Kovács Vilmos és Dr. Marosi Tibor tanulmánya címében megjelenik a (majdnem) hamleti kérdés: „Enni vagy nem enni?" Az izgalmas felütést követően, a szerbiai élelmiszerbiztonság, szabványosítás okán előtérbe kerülő, kihívásait és lehetőségeit mérlegelve, felveti az élelmiszer-hamisítás sokféle formában megjelenő – máshol sem jelentéktelen – problémáit.

A kötet zárótanulmányában Nagy Viktor új módon igyekszik megközelíteni a vállalatirányítás kihívásait, és a lehetséges megoldásokat a kontrolling és a számvitel eszközrendszereiben kutatja. Úgy látja, hogy az általánosan elterjedt vállalati informatikai rendszerek (ERP) nem igazán képesek követni a piac és a gazdaság változásait anélkül, hogy nagyobb költség és idő ráfordításra lenne szükség. Írásában azt veti össze igen szemléletesen, hogy milyen igényeik vannak a gazdasági élet szereplőinek és mit kínálnak a piacon lévő ERP rendszerek.

Talán már a fentiekből is kitetszik, hogy milyen sokszínű, érdekes, új tudományos eredményekre épülő kötetet tarthat a kezében a fiatal kutatók sok gondolatot adó, munkája iránt érdeklődő olvasó.

Jó olvasást!

Budapest, 2014. augusztus 1.

Sarnyai Csaba Máté PhD.
egyetemi docens
Károli Gáspár Református Egyetem

Bagi Zoltán Péter

A szerbek betelepülése a Magyar Királyság területére a 14. század végétől 1703-ig

(Rövid áttekintés)

A trianoni béke(diktátum) alapjaiban rázta meg a Magyar Királyságot és vált történelmünk legneuralgikusabb pontjává. Ez a mai napig is jól érzékelhető, kitapintható, hiszen még most is folyamatosan része a politikai kommunikációnak és a közbeszédnek. Jól dokumentált és szinte évtizedenként feldolgozott az antant hatalmak döntéséhez vezető út, ám ennek mélyebben gyökerező hátteréről vajmi kevés szó esik. A magam részéről ezért tartom fontosnak a szerbek Magyar Királyságba történt közép- és kora újkori betelepítésének és betelepedésének témáját újra feleleveníteni és az eddigi ismereteket egy csokorba gyűjteni. Áttekintésemet tehát a két nemzet gyakran igen viharos együttélésének kezdeteitől, azaz a 14. század végétől, a 15. század elejétől indítom, míg e korszak végpontjának a határőrvidékek 1703. évi létrehozását tartom. Ekkor ugyanis egészen 1881-ig a magyar rendek kizárásával a Magyar Királyság addigi közigazgatási szisztémájából, a vármegyerendszerből kiszakított, közvetlenül Bécsből irányított katonai-közigazgatási egységek jöttek létre, amelyek népességét horvátok, vlahok és szerbek adták. Mindez azonban már előrevetítette azt a folyamatot, amelynek eredményeként a 20. század elejére Dél-Magyarország lakosságának többsége a szerb néphez tartozónak vallotta magát.

Előzmények

Mivel értékelhető források nem állnak rendelkezésünkre, így nehéz teljes bizonyossággal megállapítani, hogy a honfoglalás idején a Kárpát-medencében talált, jelentős számú szláv

népesség között ott voltak-e a szerbek elődei,[1] illetve a magyar állam első századaiban megindult-e átszivárgásuk a Duna-Száva vonaltól északra eső területekre.[2] Egyes jelek arra utalnak, hogy az Árpád-korban a magyarországi helységnévanyagban feltűnt „Tóti" elnevezés egyéb délszlávok mellett rejthet szerb betelepülőket is. Ám a helységnév viszonylagos ritka előfordulása (összesen 13 alkalommal) arra enged következtetni, hogy a Magyar Királyság betelepítésében jelentősségük igen csekélynek számít. A jelentősebb szerb jelenlét ellen szól az is, hogy azokban az országrészekben, ahol a betelepedésük feltételezhető volna, magyar településneveket találunk a fennmaradt forrásokban: csak a 13-14. században figyelhető meg a Szerémség Száva-menti területein egy egyelőre lassú „elszlávosodási" folyamat. Az egyébként sem sűrűn települt szlavóniai Valkó és Szerém vármegyék elmagyarosodott káliz és székely népességét ekkor kezdték el felváltani a szerbek. Sorra jelentek meg ezeken a területeken szláv helynevek. Szerém vármegyében például már 1280-ban találunk Jaksinc, Vesznics és Petrics nevű települést. Valkóban pedig a 14. században szintén jelentős számú, immáron szláv elneve-

1 A szerbek a 7. században érkeztek a Balkánra. A 8-12. század között jelentős részük bolgár vagy bizánci fennhatóság alatt lévő területen élt. Azzal, hogy a Bizánci Birodalom szétverte a Bolgár Cárságot (1018) a szerb előkelők számára lehetőséget adott, hogy két államot létesítsenek: Zetát (a mai Montenegró vidékén) és Raškát (ettől keletre). A középkori szerb királyság létrejötte a Nemanja-dinasztiához köthető. Raška nagyzsupánja, I. Stefan kiterjesztette hatalmát az Adriai-tengerig, államába olvasztva Zetát is. Fia, II. Stefan, akit „Első Koronázottnak" neveztek, felvette a királyi címet és Žičben önálló szerb érsekséget alapított. Így létrejött az önálló Szerb Királyság, valamint az autonóm ortodox egyház. Ez az állam Stefan Dušan (1331-1355) uralkodása idején érte el csúcsát. A becsvágyó uralkodó ekkor leginkább Bizánc rovására kiterjesztette hatalmát a Száva és Al-Duna vonalától egészen Thesszáliáig a Balkán nyugati felére. 1346-ban cárrá koronáztatta magát és peći érsekséget patriarkátus rangjára emelte. Halála után azonban királysága széthullott. JELAVICH, Barbara, A Balkán története. I. kötet. Budapest, 1996. 25–26.

2 KRISTÓ Gyula, Nem magyar népek a középkori Magyarországon. Budapest, 2003, 23–36.

zésű falut találhatunk.[3] Ez valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy a középkori Magyar Királyság az Al-Duna és a Száva összefolyásától délre megszerezte a Macsói (a 13. században), Ozorai és a Sói Bánságot (utóbbi kettőt a 12. században), amelynek eredményeként jelentős számú szerb népesség került az uralma alá. Ezek északra vándorlását pedig még a hitbéli eltérések sem gátolhatták, hiszen az Árpád-korban a Kárpát-medencében jelentős számú (és leginkább kereskedelemmel és pénzügyletekkel foglalkozó) muszlim és zsidó élt, valamint a magyar hatóságok a szintén a bizánci rítust követő román beszivárgásnak sem vetettek gátat.[4] A hódítás útján magyar király alattvalóivá vált szerbek tömeges betelepedéséről azonban mégsem beszélhetünk ekkor még, hiszen az említett három bánságot csak időlegesen sikerült a Magyar Királysághoz csatolni, és a fennmaradt oklevelekben található helynévanyag is ellentmondani látszik ennek.[5]

A magyar és a szerb uralkodóházak között sem alakult ki szoros kapcsolat, leszámítva azt, hogy II. (Vak) Béla (1131-1141) I. Uroš nagyzsupán leányát, Ilonát vette feleségül, aki jelentős befolyással rendelkezett mind a magyar bel-, mind a külpolitikára (lásd a fent már említett Ozorai és Sói Bánság megszerzését. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a dinasztiák az európai értékrenden belül más kategóriába tartoztak, és ezen a területen jelentős súllyal esett a latba az eltérő vallás is. Másrészt nem egyszer hatalmi konkurensként tekintettek egymásra balkáni érdekterületeik átfedése miatt.[6] A dinaszti-

3 SZAKÁLY Ferenc, Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben (Vázlat) In = A szerbek Magyarországon. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1991, 11–50. 11 – 12.; KRISTSÓ 2003, 111–112.

4 KRISTÓ 2003, 179–218.

5 SZAKÁLY 1991, 12.

6 BOROSY András, Magyarország hadügye és háborúi a Honfoglalástól az Árpád-ház kihalásáig. In = Magyarország hadtörténete. Szerk.: BORUS József. Budapest, 1985, 13–56. 46–51.; KRISTÓ Gyula, Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986, passim.; KRISTÓ Gyula, Az Anjou-kor háborúi. Budapest, 1988, passim.

kus kapcsolatok hiánya, az eltérő rítus és gyakori ellenséges vagy hűvös viszony pedig azt eredményezte, hogy a magyar udvarban és a birtokosok között sem találunk szerb előkelőket, akik esetlegesen magukkal hozhatták volna népeiket.[7]

A szerbség Magyar Királyságba költözésének kezdete

Az egymás szomszédságában, ám szinte teljesen izoláltan élés állapotát az Oszmán-dinasztia vezette törököknek a balkáni előretörése változtatta meg gyökeresen. A szerbek Magyar Királyságba történő tömeges betelepülését az 1389. június 15-i rigómezei csata gyorsította fel. A Lázár kenéz[8] vezette szerb seregekre I. Murad hadai súlyos vereséget mértek, és Szerbia egy jelentős része is az Oszmán Birodalom részévé vált. A török és más, főként balkáni népekből verbuválódott portyázók pedig immáron elérték Magyarország déli és keleti határterületeit, főleg a Szerémséget, a Temesközt és Erdélyt rabolva, pusztítva és fosztogatva.[9] Ez azt jelentette, hogy a Magyar Királyság e része, amely ezt megelőzően sem számított a sűrűn lakott területek közé, ennek következtében szinte teljesen elnéptelenedett. Az Al-Duna és a Száva északi partvidékén található falvak és mezővárosok tönkrementek, a magyar lakosságot pedig fokozatosan felváltották az Oszmán Birodalom balkáni terjeszkedése következtében egyre északabbra, részben Magyarországra szorult szerbek.[10] A már majdnem teljes „népességcserét" már a 15. század első felében kész tényként kezelték. Legalábbis erre enged következtetni a helyi viszonyokat jól ismerő pozsegai ispán 1437-i levele, amely szerint „a Szerémségnek a Száva

7 SZAKÁLY 1991, 12.

8 A szláv eredetű knyaz szóból ered. Jelentése: törzsfő vagy herceg.

9 GENERÁL Tibor, Allah serege. Budapest, 1987. 36–38.; SZAKÁLY 1991, 12.

10 WENCZEL Gusztáv, Okmánytár Ozorai Pipo történetéhez. Történelmi Tár 1884. 21–22.; RÓKAY Péter, A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században. In = A szerbek Magyarországon. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1991, 51–63. 51.; SZAKÁLY 1991, 12–13.; PÁLFFY Géza, A tizenhatodik század története. Budapest, 2000. 174.; KRISTÓ 2003, 112.

és a Duna közé eső részét nagyobbrészt rácok lakják."[11]

A spontán betelepülést felgyorsította, sőt jelentőségét tekintve ennél számottevőbb is volt azonban az, hogy I. Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) a 15. század elején jelentős magyarországi birtokadományokat juttatott szerb előkelőknek, akik familiárisaikkal és népeikkel együtt érkeztek a Magyar Királyságba.[12] A 14. század végétől, illetve a 15. század elejétől a magyar király és későbbi német-római császár igen átgondolt koncepciónak megfelelően engedte, sőt támogatta az ortodox (azaz szakadár) felekezetű népesség beáramlását az országba. A nikápolyi vereséget (1396. szeptember 29.)[13] követően Luxemburgi Zsigmond immáron valós súlyának megfelelően kezelte az oszmánok térhódítását Európában. A Magyar Királyságnak a portyázókkal szembeni megvédésére egyetlen megoldást látott, egy olyan határvédelmi (végvár) rendszer kiépítését, amely hosszú távon képes az országot megvédeni a délről fenyegető támadással szemben. A király tehát elrendelte az Al-Duna mentén elhelyezkedő várak királyi kézbe vételét, valamint a védelem hatékonysága érdekében Szörény és Nándorfehérvár között újabb erősségek (például Szentlászló) felépítését rendelte el. Ekkor vette kezdetét délvidéki bánságok és vármegyék haderejének, illetve a királyi zsoldon végvárakban szolgáló katonaság közös irányítás alá vonása, egyelőre ad hoc jelleggel. Mindezekhez – mai szóhasználattal élve a jogi hátteret – a déli végvárrendszer kiépítésének szempontjából meghatározó fontosságú 1397. évi temesvári országgyűlésen (a nikápolyi vereséget követő esztendőben) hozott törvények teremtették meg.[14] Itt született döntés az úgynevezett telekka-

11 SZAKÁLY 1991, 13.; KRISTÓ 2003, 113.

12 RÓKAY 1991, 54–56.; SZAKÁLY 1991, 13.; PÁLFFY 2000, 174.; KRISTÓ 2003, 112–113.

13 GENERÁL 1987, 42–44.

14 MÁLYUSZ Elemér, Zsigmond király uralma Magyarországon 1387-1437. Budapest, 1984. 102-132.; PÁLFFY Géza, A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. Történelmi Szemle 38 (1996: 2-3. sz.) 163–217. 167.

tonaság (militia portalis) felállításáról, amellyel a király jelentős számú, a végvidéken is bevethető íjász könnyűlovasságot kívánt életre hívni.[15] A 15. század elejére azonban a délvidéki határvédelem kialakításában egyre nagyobb szerep és feladat hárult a Magyar Királyságba menekült, beköltözött vagy betelepített délszláv, szerb népességnek. Egyrészt az elnéptelenedett területeken a termelés kiesése veszélybe sodorta volna a szomszédos végvárak ellátást.[16] Még egy évszázaddal később is I. Ferdinánd a királyi kézbe került Temesvár környéki várak élelmezésének biztosítását a környező vármegyékkel kívánta megoldani. Míg az 1566. szeptember 2-án elesett Gyula esetében komoly problémát jelentett, hogy az őrség teljesen hátország nélkül maradt, és Tokajig nem volt a magyar király fennhatósága alatt maradt erősség.[17]

Másrészt a magyar uralkodók a magyar katonaság mellett a félkatonai életmódra berendezkedett, bizonyos kedvezményekért cserében életüket a harcmezőn is kockáztató szerb katonaparasztokat (vojnuk vagy Soldatenbauer) sem nélkülözhették a határterület megvédésében. Az ország jövedelmei ugyanis nem tették lehetővé, hogy a királyi bandérium mellett egy állandóan királyi zsoldon szolgáló mozgó haderőt állítsanak fel.[18] Érdemes itt egy rövid kitérőt tennünk azzal kapcsolatban, milyen szolgálatra tudták alkalmazni a szerbeket a magyar végeken. A Duna-vonal védelméhez szükséges volt hajókra és az azokon szolgálatot teljesítő hajósokra, akik hol a vízen, hol a szárazföldön vették fel a harcot. A szerbekből verbuválódott ez a híres sajkás vagy naszádos katonaság. Vezetőiket, vajdáikat maguk választották, és ők közvetlenül a király

15 BOROSY András, A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 60.) Budapest, 1971. 15–63.; PÁLFFY 1996, 167–168.; B. SZABÓ János, A honfoglalóktól a huszárokig. A középkori magyar könnyűlovasságról. Budapest, 2010. 126–136.
16 PÁLFFY 2000, 174.
17 PÁLFFY 1996, 186., 192.
18 PÁLFFY 1996, 168.; PÁLFFY 2000, 174.

parancsának engedelmeskedtek. A nyugalmasabb időszakokban pedig hajózással kapcsolatos foglalkozásokat űztek. Árut szállítottak, halásztak vagy éppen a mezőgazdasági termelőmunkából vették ki részüket.[19]

A második fegyvernem, amely az Oszmán Birodalom terjeszkedésének eredményeként került a Magyar Királyságba, a hajdúság volt. A történészek és a nyelvészek hosszú vitát folytattak arról, honnan ered a hajdú szó, s hogyan került a nyelvünkbe. Sokáig úgy vélték, hogy délszláv eredetű lehet, ám Ivanics Mária egy 1995-ben megjelent cikkében a török nyelvből származtatta. A Balkán-félszigeten mindenesetre a hajduk, hajdut megnevezéssel azokat illették, akik az oszmán terjeszkedéssel együtt járó harcok következtében kiszakadtak addigi társadalmi környezetükből. Ezek az elemek aztán nem tudtak, vagy nem is akartak beilleszkedni a hódítók közé, vagy saját volt társadalmi rendjükbe.[20]

A harmadik, később világhírűvé vált fegyvernem, amely ekkor került a Magyar Királyságba, a huszárság volt. A szó és a lovasság eredetéről igen nagy vita bontakozott ki már a 19. században, hiszen a nemzeti büszkeséget sértette a szerb eredet és a nem teljesen fedhetetlen előélet, azaz az, hogy raboltak és fosztogattak ugyanúgy, mint az oszmán portyázók. Eredetükkel kapcsolatban a téves elképzelés August Gräffertől származik, aki a császári-királyi hadsereg rövid történetét összefoglaló műve 1801-ben megjelent második kötetében kifejtette, hogy „1445-ben(?), I. Corvin Mátyás király uralkodása alatt hozták azt a rendelkezést, hogy minden 20 jobbágy vagy földműves után, egy lovast kell kiállítani, amelyet ezért huszárnak, azaz: a huszadiknak neveztek el. Ezt a nevet a magyar lovas-

19 SZENTKLÁRAY Jenő, Dunai hajóhadak története. Budapest, 1885. 49–98.; RÓKAY 1991, 53.; SZAKÁLY 1991, 16.

20 TAKÁTS Sándor, A magyar gyalogság megalakulása. Budapest, 1908. 8.; GYŐRFFY István, A hajdúk eredete. Hajdúnánás, 1938. 8–9; NAGY László, Hajdúvitézek (1591–1699). Budapest, 1983. 15.; IVANICS Mária, Anmerkungen zur Etymologie hajdú „Heiduck". Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae. Tomus XLVIII/3 (1995). 391–404.

ság a jelenkorig megőrizte."[21] Gräffer elképzelése, miszerint a huszár szó eredetét egy mondásra lehet visszavezetni, amely szerint a harcmezőn egy magyarnak húsz az ára, aztán feltűnt az 1930-as évek nagy huszárvitája alkalmával is. Ekkor Zsuffa Sándor és Darkó Jenő ragadott tollat, hogy a hungarikumnak vélt huszárság rác eredetére és eredetileg rabló mivoltára a turáni felfogás alapján rácáfoljon, válaszként Tóth Zoltán cikkére.[22] A kialakult, sokszor személyeskedésektől sem mentes polémia nem jutott nyugvópontra. Az utóbbi évtizedben újra kísérletek történtek a kérdés tudományos alapú rendezésére, amire nagy szükség is van,[23] hiszen a gräfferi hagyomány sajnos túlélt minden eddigi cáfolatot.[24] A vitát talán végre megnyugtatóan rendezte és zárta le B. Szabó János kutatásainak eredménye, aki Gáldi László nyelvész 1939-ben megjelent, ám évtizedekig visszhangtalanul maradt cikkére hivatkozva a bizánci hadseregben már a 10. században erőszakos felderítésre és nyelvek fogására alkalmazott „khószárioszokban", illetve „khonszárioszokban" találta meg a huszárok őseit.[25] Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 15. század végén a határ mindkét oldalán jórészt hasonló fegyverzettel, harci technikával rendelkező, részben azonos etnikumú és elnevezésű katonaság állt szemben egymással.[26]

21 GRÄFFER, August, Kurze Geschichte der Kais. Koenigl. Regimenter, Corps, Battalions und anderen Militaerbrauchen von Ihren Ursprung an bis zu Ende des Feldzuges von 1799. 2. Bd. Wien, 1801. 138.
22 A szó nyelvészeti eredetének legutóbbi összefoglalása: B. SZABÓ 2010, 29.
23 A kérdés teljeskörű historiográfiája: B. SZABÓ 2010, 13–38., 33–38., 154–155.
24 LIEPOLD, Anton, Wider den Erbfeind christlichen Glaubens. Die Rolle des nieder Adels in den Türkenkriegen des 16. Jahrhunderts. Reihe III. Geschichte und ihre Hilfwissenschaften. Frankfurt am Main–Berlin–Bern-New York–Paris–Wien, 1998. 127.; NAGY Kálmán volt huszártiszt véleménye: http://jam.nyirbone.hu/huszartortenet/NagyKalmanHuszarsagTortenete.html, 2006. szeptember 16.
25 B. SZABÓ 2010, 152–153.
26 HEGYI Klára, Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 25–35.; B. SZABÓ 2010, 148.

Luxemburgi Zsigmond tehát felismerte a szerbek északra áramlásának jelentőségét a Magyar Királyság déli végeinek megvédése szempontjából, és ezért a spontán betelepülés mellett egyre inkább a tudatos betelepítést ösztönözte. Ennek köszönhetően Stefan Lazarevićet hatalmas magyarországi birtokadományokban részesítette (mint például Debrecen és környéke vagy Világosvár), valamint Nándorfehérvárral együtt a kezére adta a macsói bánságot is. Ezzel a szerb despota[27] a magyar nagybirtokosok élvonalába került. Emellett ott találjuk az 1408-ban az uralkodó által életre hívott Sárkányos rend alapító tagjai között is, ami azt jelentette, hogy érdekeit immáron a Magyar Királyság kormányzásában is képviselni tudta. Mindezekért cserében a király az 1432/1433. évi védelmi tervezet szerint azt várta el, hogy nyolcezer huszárral vegyen részt az ozorai bánság védelmében.[28] Lazarević halála után unokaöccse, Djordje Branković csak úgy örökölhette meg magyarországi birtokait, amennyiben az 1426. évi tatai szerződés értelmében átengedi a tárgyalásokat személyesen irányító Zsigmond javára a macsói bánság várairól, köztük Nándorfehérvárról is. Ezért az új despota székhelyét Szmederevoba volt kénytelen áthelyezni.[29] Nándorfehérvár átvételére azért volt szükség, mivel az 1402. évi ankarai csata után meggyöngült oszmán hatalom újra felerősödött a Balkánon, és immáron újra a Magyar Királyságot veszélyeztette.[30] 1439-ben a szultán bekebelezte Szerbiát, amelyből csak Nándorfehérvár és környéke maradt keresztény kézen. A despota kénytelen volt a magyarországi birtokaira menekülni, és példáját alattvalóinak jelentős része követte egy újabb menekülthullámot gerjesztve.[31] Hunyadi János 1443/1444. évi sikeres alkáni hadjárata és az 1444. évi sze-

27 A Bizánci Birodalomban a császári család egyes tagjainak a címe. 1402 és 1459 között a szerb uralkodók is ezt a címet viselték, majd a Magyar Királyságba menekült utódaik is megtartották ezt.
28 RÓKAY 1991, 54–55.; SZAKÁLY 1991, 13.; KRISTÓ 2003.
29 SZAKÁLY 1991, 13.; PÁLFFY 1996, 168.
30 GENERÁL 1987, 44–55.
31 RÓKAY 1991, 56.; SZAKÁLY 1991, 13–14.

gedi béke a középkori Szerb királyság önállóságát tizenöt esztendőre részlegesen helyreállította, ám ez aligha fékezte meg a szerbek folyamatos beáramlását a Magyar Királyság területére.[32]

A despota országának második, immáron végleges 1459. évi oszmán elfoglalását követően a Branković család egy évi bolyongás után ismét a Magyar Királyságban talált menedéket. I. Mátyás az 1460-as évek közepén csupán részlegesen adta vissza György unokáinak a szerémségi birtokokat, míg a Magyar Királyság belső területein lévőkről már korábban le kellett mondaniuk. Bár a Valkó vármegyei Kölpényben (Kulpinovo) saját udvart és udvartartást alakíthattak ki, ám joghatóságuk már csak a saját uradalmaikban élő alattvalóikra terjedt ki.[33]

Ráadásul a magyar uralkodók nem csupán a despota családját fogadták az országba, hanem a szerb előkelőket is birtokadományokkal kívánták a Magyar Királysághoz kötni, mivel jól tudták, hogy ezek kíséretükkel, jobbágyaikkal érkeznek ide, így újabb fegyverforgatóhoz és munkáskézhez juthatnak. 1464-ben I. Mátyás Branković egykori hadvezérének, Jakša vajda fiainak, a Jakšićoknak adományozta a Csanád vármegyei nagylaki uradalmat, majd tizenegy évvel később az Arad vármegyei Fellak és Serfesd pusztákat is, ahová szintén szerb jobbágyokat telepítettek. Ezekkel a birtokokkal a család a magyar előkelők sorába emelkedett, alig elmaradva a despotáktól.[34] Meg kell említenem azonban, hogy már Hunyadi János is hozott magával a balkáni hadjáratából szerbeket, akiket a Tisza–Maros–Körös-szögben telepített le. Tehát a Jakšićokkal

32 GENERÁL 1987, 55–61.; RÓKAY 1991, 54.; SZAKÁLY 1991, 14.
33 RÓKAY 1991, 55.; SZAKÁLY 1991, 15-17.
34 BOROVSZKY Samu, Csanád vármegye története. I. A vármegye általános története. Budapest, 1896, 131.; BOROVSZKY Samu, A nagylaki uradalom története. Értekezések a történeti tudományok köréből. XVIII/10. Budapest, 1900, 17.; RÓKAY 1991, 55.; SZAKÁLY 1991, 15.; A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban. Szerk.: BLAZOVICH László. Szeged, 1996, 90–91., 204., 214–215., 227–228.; KRISTÓ 2003, 113.

ideérkezők előtt is laktak itt hasonló etnikumú népek.[35]

Mátyás uralkodásának a végén és a Jagelló-korban újabb szerb előkelők érkeztek a Magyar Királyságba. Közülük is kiemelkedett a Belmošević család, amely a Temes vármegyei sásvári uradalmat kapta az uralkodótól.[36]

A befogadás és az adományokért cserében azonban a magyar királyok nagyobb katonai hozzájárulást vártak el tőlük, mint a magyar főnemesség tagjaitól. II. Ulászló 1498. évi dekrétumában az szerepelt, hogy a despotának 1000, míg Belmoševićnek összes huszárjával hadba kellett vonulnia a király parancsára. A 16. század elején készített kincstári kimutatásokban található adatok szerint a despota és a Jakšić-fivérek közel másfél ezer könnyűlovast tartottak fegyverben, részben királyi zsoldból, részben saját jövedelmeikből finanszírozva fenntartásukat.[37]

Az előkelőkkel együtt érkező alattvalókon kívül a 15-16. század fordulóján tízezrével hajtották a szerbeket a Magyar Királyság elnéptelenedett területeire, hogy ott vagy a végvárak ellátásából vegyék ki részüket, vagy katonaparasztként szolgáljanak. Főleg az alsó-részek főkapitányaként tevékenykedő Kinizsi Pál 1480-1481. évi hadjárata nyomán jelent meg jelentős számú balkáni népesség ilyen módon az Al-Duna–Száva vonaltól északra.[38]

Egysíkú és nem teljes kép tárulna elénk, ha azt feltételeznénk, hogy a 15. és a 16. század fordulóján a Magyar Királyságba érkezett mintegy 200 000 főre (az ország összlakosságának 6 %-a) becsült szerb népesség mindegyike a katonaparasztként vagy egyszerű jobbágyként csak az ország déli területén telepedett le.[39] Tudomásunk van ugyanis arról, hogy Bihar és Heves vármegyében is feltűntek. Az 1450-es években pedig

35 KRISTÓ 2003, 113.
36 RÓKAY 1991, 55.; SZAKÁLY 1991, 15.
37 SZAKÁLY 1991, 15.
38 RÓKAY 1991, 52.; KRISTÓ 2003, 113.
39 PÁLFFY 2000, 175.

Újfehértóra, Dorogra és Nánásra is betelepítették őket, míg Nagykárolyban két Szerb utcáról is említést tettek az iratok.[40] Ezen kívül egész sor várost ismerünk a középkorból, amely lakossága részben vagy egészében szerb nemzetiségű volt. Ezek közé tartozott Szászsebes vagy Vásáros Várad (a mai Újvidék) is. Az iratok említést tesznek 1478-ban arról, hogy a Garai család birtokában lévő Szerém vármegyei Csörög mezővárosban a magyar városrész mellett már létezett egy szerb is. Mindezek közül kiemelkedik azonban az, hogy I. Ulászló 1444-ben a Csepel-szigetre (akkor Pilis vármegye, ma Ráckeve) telepítette az al-dunai Keve város szerb lakóit. A település olyan széleskörű privilégiumokkal rendelkezett, amelyek egyértelműen a városfejlődés előrehaladott fokára utaltak.[41]

Szerbek az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia fennhatósága alatt a középkori Magyar Királyság bukásától (1526) a visszafoglaló háború kezdetéig (1683)

Mint láthattuk a szerbek a 14. század végétől egészen a 16. század elejéig jelentős számban települtek be vagy telepítették be őket a Magyar Királyság szerémségi területeire, de szórványban egészen Bihar, Csongrád, Heves, Arad, Zaránd és Csanád vármegyékbe, valamint Erdélybe is. A mohácsi csata az ő életükben is jelentős változásokat eredményezett. A Szerémség 1526. évi teljes oszmán megszállása után közülük sokan nem kívántak a hódítók szolgálatába állni. Jovan Črni, vagy ahogyan a kortársak emlegették, a Fekete Ember vezetésével több tízezer katonaparaszt keresett magának új területet. Az az Oszmán Birodalommal szemben akkor még hadakozni kívá-

40 JAKÓ Zsigmond, Bihar megye a török pusztítás előtt. Település- és népességtörténeti értekezések. 5. Budapest, 1940, 45., 237., 273., 289., 308., 335., 369–370.; BLAZOVICH László, Déli szlávok Magyarországon és a Körös – Tisza–Maros közben a 15-16. században. In = Magyarország történeti demográfiája (896–1995). Millecentenáriumi előadások. Szerk.: KOVACSICS József. Budapest, 1997. 117–124. 119–120.; KRISTÓ 2003, 113.
41 RÓKAY 1991, 52., 57.; SZAKÁLY 1991, 14.

nó Szapolyai János szolgálatába ajánlották magukat, aki Bács vármegyébe akarta letelepíteni őket. A szerb katonaparasztok azonban hamarosan a két király küzdelmének eszközeivé, és tegyük hozzá, szenvedő alanyaivá váltak. Ferdinánd király megbízottjai által titokban átpártolásra bírta Črnit, aminek következtében Szapolyai katonai erővel vonult ellenük. Jován cár csapataira csak a harmadik ütközetben, az Arad melletti sződi mezőn tudott Czibak Imre vereséget mérni 1527 júniusában. A Fekete Emberrel pedig Török Bálint végzett Tornyoson.[42]

Ezzel végérvényesen szertefoszlott annak reménye, hogy e katonákból egy új védelmi rendszert hozzanak létre. A szerbek többsége ezt követően az Oszmán Birodalom szolgálatába szegődött. Míg egy-egy kisebb csoportjuk a két magyar uralkodó egyikének oldalán maradt. Szapolyai mellett szolgált tovább Radić Bošić – akit János király despotájává tett – és csapata. Nekik köszönhetően a szerbek szerepe olyan meghatározó volt seregében, hogy külön főkapitánnyal is rendelkeztek, és a stratégiai fontosságú temesközi, valamint Maros vidéki várakba állomásoztak. Ferdinánd király szolgálatában szintén találunk szerb katonaságot Stefan Berislo és Pavel Bakić, az utolsó despota vezetése alatt. Az al-dunai szerb naszádosok Komáromba települtek, míg Bakić csapatait Győrben és környékén helyezték el.[43]

Miután az Oszmán Birodalom meghódította a Magyar Királyság középső részét újabb szerb bevándorló hullám érkezett. Ezt egyrészt segítette, hogy Jován cár katonáinak döntő többsége a török oldalára állt, és keresztény martalócként vagy akandzsiként szolgálta új kenyéradóját. A 17. század elején pedig az elit csapatok közé sorolt müsztahfiz és fárisz egységek tagjai között is találunk szerbeket.[44] Az ország dél-keleti

42 SZERÉMI György, Magyarország romlásáról. Budapest, 1979, 126–129., 138–142., 150–155., 159–166.; BESSENYEI József, A Héttorony foglya. Budapest, 1986, 25–26.; SZAKÁLY 1991, 19–20.; PÁLFFY 2000, 175.
43 SZAKÁLY 1991, 20.; PÁLFFY 2000, 176.
44 SZAKÁLY 1991, 24.; HEGYI 1995, 100–109.; HEGYI Klára, A török hódoltság várai és várkatonasága. I-III. kötet. Budapest, 2007. passim.

részének elszerbesedésében jelentős szerepet játszottak azok a katonák, akiket az ottani erősségekbe még Szapolyai rendelt. A Temesköz 1551.-1552. évi oszmán megszállása után ez a folyamat ott is felgyorsult, hiszen az elmenekült – egyébként is kis létszámú – magyar lakosság helyére (például az 1526 előtt színmagyar lakosságú Temesvár esetében) szerbek érkeztek. Míg egy 1564. évi velencei mappán még csak a Szerémséget tüntették fel Rácországként, addig tizenhárom évvel később már egy Antwerpenben készült térképen a Temesközre is a rácok felirat került.[45] A 16. század végére a szerbek egészen a Maros vonaláig felhúzódtak. A Dunántúlon pedig Pozsega, Baranya, Tolna, de kisebb részben már Somogy és Fejér vármegyékben is feltűntek.[46] Azt mondhatjuk tehát, hogy a 16. század végére a hódoltság talapzata már visszafordíthatatlanul délszláv – nagyrészt szerb, kisebb részt bosnyák – etnikumú területté vált.[47]

Az 1593-ban kitört tizenöt éves háború újabb változást eredményezett a hódoltság etnikai viszonyaiban. Szakály Ferenc 1988-ban megjelent cikkében úgy fogalmazott, hogy minden egyes hadjáratnak és a végvidék mentén folyó állandó háborúskodásnak sok ember esett áldozatául, ám az eredeti magyarországi népesség katasztrófája a tizenöt éves háború idején következett be.[48] A motorizált hadseregek megjelenéséig a hadjáratok a folyóvölgyekhez kötődtek, hiszen a csapatok ellátását és mozgását vízen és a mellette futó természe-

45 PÁLFFY 2000, 176.
46 SZAKÁLY 1991, 21-22.; PÁLFFY 2000, 176–177.; KÁLDY-NAGY Gyula, A Szegedi szandzsák települései, lakosai és török birtokosai. Szeged, 2008, passim.
47 PÁLFFY 2000, 178.
48 SZAKÁLY Ferenc, Mi veszett Mohács után? A magyarországi török uralom mérlege. Valóság 31 (1988: 3. sz.) 39–51., 39.

tes útvonalakon lehetett csak biztosítani.[49] Így nem meglepő, hogy mind a császári-királyi, mind pedig az oszmán seregek a tizenöt éves háborúban hadműveleteiket igyekeztek a Duna, Dráva vagy a Tisza mentén véghezvinni.[50] Ez tehát azt jelentette, hogy nemzetiségüktől függetlenül a magyar hadszíntérre érkezett hadseregek leginkább e vidékeket pusztították az évről-évre ismétlődő hadjáratok alkalmával. E terület kiélését két okra lehet visszavezetni. Egyrészt az elmaradt zsold miatt a katonák csak a lakosság fosztogatásából voltak képesek fenntartani magukat. Másrészt a hadműveletek idején történt tatár, magyar vagy kozák portyák stratégiai célt is szolgáltak, hiszen lehetetlenné tették ezáltal azt, hogy a környék falvaiból és mezővárosaiból ellássák az ellenséget élelmiszerrel.[51]

A lakosság számára azonban a különböző nemzetiségű csapatok magyarországi teleltetése még jelentősebb károkkal járt. A vallonokat általában magyar területeken helyezték el megkímélendő az örökös tartományokat. Ellátásukkal a környék vármegyéit (Vas, Zala és Sopron vármegyék), városait és falvait bízták meg. Fizetetlenségük miatt azonban gyakran a kvártélyuk környékéről maguk „szerezték be" a létfenntartá-

49 KEEGAN, John, A History of Warfare. London, 1993, 299-315.; KEHNE, Peter, Zur Logistik des römischen Heeres von der mittleren Republik bis zum Ende der hohen Kaiserzeit (241 v. Chr. – 235 n. Chr.): Forschungen und Tendenzen. Militärgeschichtliche Zeitschrift 63 (2004) Hefte 1. 115–153., 115–153.
50 A nagy folyamok elhagyásával fellépő megoldhatatlan utánpótlási gondokról panaszkodott Zacharias Geizkofler is az 1597. évi hadjáratról készült jelentésében 1598 januárjában. MÜLLER, Johannes, Der Anteil der schwäbischen Kreistruppen an dem Türkenkrieg Kaiser Rudolf II. von 1595 bis 1597. In: Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg. Achtundzwanzigister Jahrgang. 1901. 155–262. 235. Az oszmán hadsereg számára pedig Várad 1598. évi ostroma idején az ostromszerek eljuttatása okozott komoly problémát hajózható folyamok hiányában. TÓTH Sándor László, A mezőkeresztesi csata és a tizenöt éves háború. Szeged, 2000, 293–297.
51 Österreichische Staatsarchiv (ÖStA) Kriegsarchiv (KA) Alte Feldakten (AFA) 1600/12/7; IVANICS Mária, A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994, 1994. 161–162.

sukhoz szükségeseket.[52]

A Felső-Magyarországon beszállásolt katonaság szintén nagy terheket rótt a környező vármegyék lakosságára. Ezért fordultak az itteni rendek 1603. április 30-án kérelemmel az uralkodóhoz, amelyben igen érzékletesen írják le, hogyan élősködtek a katonák a helybelieken. Panaszuk szerint a legnagyobb kárt a Pezzen gyalogezred okozta, amelynek felfogadottjai minden udvarban és kastélyban, mind a nemeseknek, mind az egyháziaknak, mind a világiaknak portáján élősködtek, raboltak és fosztogattak, és számtalan marhát leölték. A szüzekkel és jó hírű nőkkel erőszakoskodtak, gyilkoltak és más rémisztő dolgokat követtek el, hogy nem csoda, hogy a föld bűneiktől meg nem nyílt, és el nem nyelte őket.[53]

A tatárok magyarországi teleltetései is igen súlyos következményekkel jártak, hiszen az oszmán hadvezetéstől azt a feladatot kapták, hogy portyáikkal megfelelő mennyiségű élelmiszert biztosítsanak a maguk és a hódoltsági végvárak katonái számára. Tehát fosztogatásaik stratégiai célt szolgáltak, és nem csupán „barbár szenvedélyük" kiélését kell bennük látni.[54]

Még mielőtt azonban azt hihetnénk, hogy ilyen és ehhez hasonló gaztettekre a fizetetlen külföldi zsoldosok és a tatárok vol-

52 SAHIN-TÓTH Péter, Lotaringia és a tizenöt éves háború. Századok 138 (2004: 5. sz.) 1149–1188., 1156–1177. A vallon katonaság ellátásáról: BILKEI Irén–TURBULY Éva, Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének regesztái 1555–1711. I. rész. Zalaegerszeg, 1989, 632. c., 640. c., 656. c., 665. c.; TURBULY Éva, Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1595–1608. II. rész. Sopron, 2002, 231. c., 243. c., 244. c., 295. c.; TÓTH Péter, Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595-1600. Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely, 1989, 509. c., 517. c., 539. c., 633. c., 641. c.; TÓTH Péter, Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1601–1620, 1631–1641. Vas megyei levéltári füzetek 5. Szombathely, 1992, 761. c., 768. c., 771. c., 936. c. ÖStA KA AFA 1599/8/12.

53 ÖStA Hofkammerarchiv, Hoffinanz, Hoffinanz Ungarn rote Nummer 77. Fol. 699r–712v.

54 SZAKÁLY 1988, 39.; IVANICS 1994, 161–166.; KELENIK József, A hajdúk. In = Nagy képes millenniumi hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk: Rácz Árpád. Budapest, 2000, 126–132. 127.

tak csak képesek, szeretném feleleveníteni Zacharias Geizkofler 1599 augusztusában, Mátyás főhercegnek készített feljegyzésének egy részletét. Ebből kiderül, hogy Felső-Magyarországon a fizetetlen huszárok és a hajdúk egy része a falvakban garázdálkodott, és egészen felprédálta a vidéket.[55] Két évvel később a lőcsei krónikában azt jegyezték fel, hogy a város alá érkezett öt zászló szabad hajdú milyen nagy kárt okozott: feltörték a borospincéket, a pénzt perselyestől vitték el.[56]

A tizenöt éves háború időszakában mind a hadjáratok, mind pedig a teleltetések leginkább a magyarlakta területeket érintették és sújtották. A középkori Magyar Királyságban az össznépesség 75-80%-át kitevő magyar ajkú lakosság ugyanis lényegében egy tömbben élt, az ország középső sík- és dombvidékein, valamint a hegyes keleti és északi peremvidékeken is csak a folyóvölgyekbe és dombhátságok vonalában hatolt be. A klasszikus várháborúk időszakát ugyan a magyar népesség és településhálózat nagyobb károsodás nélkül átvészelte és képes volt regenerálódásra, 1593-tól kezdődően az ország hadszíntérré vált, és az évről évre ismétlődő csapásoknak már képtelen volt ellenállni. Egyszer vagy többször minden hódoltsági közösség menekülni kényszerült, kétharmaduk az Oszmán Birodalom uralmának hátralévő nyolcvan esztendejében nem is népesült be többet.[57] Helyükre pedig újra szerbek érkeztek folyamatosan Ószerbia és Bosznia terméketlen területeiről. Ezt a török hatóságok is támogatták, ugyanúgy, ahogyan a Magyar Királyság területére is telepítettek be közülük a Hódoltságból.[58] Nicolaus Gablmann 1594. szeptember 30-i emlékiratában már azt javasolta, hogy a Buda és Belgrád közötti területet végigdúlva az itt élő szerb lakosságot telepítsék át a Magyar Királyság területére.[59]

55 ÖStA KA AFA 1599/8/12.
56 Szepességi avagy lőcsei krónika és évkönyv a kedves utókor számára. Összeállította Hain Gáspár. Magyar Hírmondó s. Budapest, 1988, 118–119.
57 SZAKÁLY 1988, 41.; PÁLFFY 2000, 172–173.; HEGYI 1995, 124–125.
58 SZAKÁLY 1988, 45.
59 THALLÓCZY Lajos, Gabelmann Miklós császári hadi történetíró emlékezete. Történelmi Tár, 1896. 577–645., 618–619.

Ez a gyakorlatban meg is valósult, hiszen a tizenöt éves háború időszakában a Győr, Komárom és Esztergom környéki szerbség komoly utánpótlást kapott. Számukat Pálffy Miklós a Baranya, Tolna és Fejér vármegyékbe letelepült és többségbe került[60] szerbek – nem egyszer erőszakos – áttelepítésével biztosította. Jelentős részük Esztergom 1605. évi eleste után is Komárom és Érsekújvár környékén maradt, illetve oda húzódott. Ugyanakkor a Győrben élők száma megszaporodott köszönhetően annak, hogy 1606 és 1610 között Temesvári Száva kapitány vezetésével újabb csoportjaik érkeztek ide.[61] Így azt lehet mondani, hogy a tizenöt éves háború időszakában a szerbség etnika határa a Marostól északra elterülő vidékek felé tolódott, szórványosan pedig a Dunántúl északi részén is feltűntek.

Emellett a tizenöt éves háborúban újra feltűntek szerb katonák a keresztény oldalon. Egyrészt 1594-ben a temesvári rácok fellázadtak az Oszmán Birodalom ellen és néhány fontos, környékbeli vár elfoglalásában nyújtottak segítséget.[62] Másrészt a háború miatt földönfutóvá váltak tömegesen álltak a szabadhajdúk közé. A 17. század végén pedig a magyar végvárakban is feltűnnek kisebb-nagyobb csoportokban a vitézlő rend tagjai között. Mindannak ellenére, hogy a 16. század közepétől a szerbekre a magyar és osztrák hatóságok gyanakvással figyeltek, és például kereskedőiket be sem engedték a Magyar Királyságba vagy az örökös tartományokba, mert egyszerűen kémnek tekintették őket.[63]

60 SZAKÁLY 1991, 22–25.
61 JEDLICSKA Pál, Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552-1600. Eger, 1897, 592–593.; TAKÁTS Sándor, Telepítések Esztergom vidékére a XVI-ik század végén. Századok 37 (1903) 531–536, 533–534.; PÁLFFY 2000, 176–177; PÁLFFY Géza, Elképzelések a török hódoltság elpusztításáról a XVI-XVII. században. In = „Quasi liber et pictura" Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára. Budapest 2004. 387–401. 395–396. 1596-ban a rácok betelepítésével párhuzamosan a horvát-szlavón végvidékre néhány ezer vlach család települt be. ÖStA KA Hofkreigsrat Akten Prag No. 3.
62 TÓTH 2000, 145–146.; BETHLEN Farkas: Erdély története. III. kötet. Budapest, 2004. 288.
63 SZAKÁLY 1991, 25.

Az 1683. szeptember 12-i kahlenbergi csata, majd még inkább Buda 1686. szeptember 2-i elfoglalása újra fontos és hosszú távra ható változást hozott a magyarországi szerbség életében. Többségük valószínűleg a vesztesek sorsában osztozott, és velük együtt hagyta el az országot a császári-királyi seregek sikeresen hadjáratainak köszönhetően. Egy részük azonban I. Lipót szolgálatába lépett, és a továbbiakban is azokban a dél-magyarországi erősségekben katonáskodott, mint a hódoltság idején. Jó példa erre Arad szerb katonaság, amely a vár 1686 áprilisi megszállása után szegődött a császár szolgálatába, de Szeged ostromakor (1686 szeptembere) elmenekült bácskai török palánkok őrsége is egy év múlva már a keresztény seregek oldalán harcolt. Ennek köszönhetően 1687 nyarán a császári-királyi hadvezetés összesen 4892 szerb katonával számolhatott.[64]

Ennél is lényegesen fontosabb változást hozott azonban a magyarországi szerbség történetében az, hogy Belgrád elfoglalása (1688. szeptember 6.) után Badeni Lajos sikeres balkáni hadjárata már a középkori szerb állam területén zajlott.[65] Ennek, valamint I. Lipót 1688. évi felhívásának eredményeként, amelyben elismerte a boszniai szerbek kiváltságait, ha átállnak a keresztény seregek oldalára, az addigi ellenséges viszony enyhült, és Aenas Piccolomini altábornagy, akinek a csapatai Üszkübig (a mai Szkopjéig) nyomultak előre, valamint III. Arsenije Crnojević peći pátriárka között Prizrenben megállapodás jött létre, amely értelmében mintegy 20 000 szerb fegyverforgató állt volna a császári-királyi csapatok mellé. 1690-ben azonban megváltozott a hadiszerencse, és a keresztények kénytelenek voltak elhagyni a

64 CZIGÁNY István, Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe. 1600–1700. Budapest, 2004, 177–178.
65 SUGÁR István, Lehanyatlik a török félhold. Budapest, 1983, 208–234.; VARGA J. János, A fogyó félhold árnyékában. Budapest, 1986, 172–197.

Balkánt, sőt október 8-án újra török kézre került Belgrád is, a megtorlástól félő 40-70 000 család, mintegy 200 000 fő pedig a Magyar Királyság területére menekült újra.[66] Ezt megelőzően I. Lipót augusztus 21-i keltezéssel kibocsátotta az első kiváltságlevelét, amelyben garantálta vallásszabadságukat, a régi naptár használatát, valamint a papok, püspökök és a pátriárka megválasztásának mikéntjét. Egy évvel később (1691. augusztus 20-án) a császár és magyar király újabb kiváltságlevelet adott ki, amelyben megerősítette a szerbek eddig megszerzett jogait. 1693-ban az Udvari Haditanács és az Udvari Kamara tisztviselői hozzáláttak a szerbek áttelepítéséhez (északról-délre). Ezen intézkedések hatására a következő évben a Baján a Magyar Királyságba menekültek gyűlést tartottak, ahol egy külön terület, amely magába foglalta volna az úgynevezett Kis Vlaskát és a Szerémség egy részét is, kialakításának a kérdése is felmerült. Az udvar azonban nem fogadta el ezt a követelést, hiszen ekkora már határozat született arról, hogy a szerbeket Gyula, Arad, Halmágy, Borosjenő környékére telepítik. A császár ennek megfelelően az 1694. május 31-i döntésében kilátásba helyezte a letelepítés folytatását, amikor ez lehetségessé válik, valamint azt, hogy Szerbia felszabadítása esetén visszatelepítik őket ősi földjükre. Ígérete nyomatékosítására az uralkodó 1695. március 4-én újabb, immáron harmadik kiváltságlevelét bocsátotta ki, amelyben már felmentette a szerbeket a katolikus papságnak fizetendő tized alól.[67]

Megoldást kellett találni a Magyar Királyság területére menekült és ott kóborló szerb katonaparasztok és családjaik gondjaira is. A pátriárka már 1691-ben felajánlotta, hogy a hadra fogható férfiakból csapatokat szerveznek. Ezek kiállításáért cserébe pedig csak – állítólag – kenyeret, azaz ellátást kértek az udvar-

66 SUGÁR 1983, 244–249.; PÁL Tibor, A szerbek nagy kivándorlása. In = A szerbek Magyarországon. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1991. 79–89., 79–80.

67 PÁL 1991, 81–83.; GAVRILOVIĆ, Slavko, A szerbség magyarországi bevándorlásának és megtelepedésének kérdései. In = A szerbek Magyarországon. Szerk.: ZOMBORI István. Szeged, 1991. 91–111., 91–96.

tól. A zászlók alá állók élére I. Lipót a komáromi Jovan Monasterliját nevezte ki vice-generálisnak, alvajdának. Megbíztak 12 rác tisztet, hogy kezdje meg 6 lovas és 6 gyalogos egység felállítását.[68] A kiállított katonaság részt is vett a hadjáratban, és egy részük harcolt a szalánkeméni csatában, majd a szerémségi és boszniai hadjáratban is.[69] Az Udvari Haditanács végül a katonai határőrvidékek létrehozásával oldotta meg a kérdést, és regularizálta a szerb katonaságot (Nationalmiliz). Az első határőrvidéki alakulatokat, összesen 2400 gyalogossal és 500 lovassal 1694 novemberében állították fel. A Száva menti erősségekben pedig a következő esztendőben már 3022 fizetett szerb katona szolgált.

Már a karlócai béketárgyalások idején (1698) hozzálátott az Udvari Haditanács a határőrvidékek megszervezéséhez. A Duna–Száva és a Tisza–Maros vidékén két nagyobb területi egységbe osztották a zömében már ott szolgáló délszláv katonaságot. 1702–1703 fordulóján véglegesítették a határőrvidéki helyőrségek keretszámait 2395 lovasban és 3300 gyalogosban. Ezt a regularizált haderőt egészítette ki az a 101 vigyázóház, és csárda, amelyekben további 3216 délszláv katona teljesített szolgálatot. Ők szolgálataikért cserébe zsoldot és földet kaptak, de nem vezényelhették el őket szolgálatra a Habsburg Birodalom más vidékeire.[70] Mindez azt jelentette, hogy a Magyar Királyság déli területei egészen 1881-ig, a katonai határőrvidék felszámolásáig kikerültek a vármegyék, így a magyar rendek joghatósága alól, hiszen ezeket közvetlenül Bécsből irányították.

68 Theatrum Europaeum, oder außführliche und warhafftige Beschreibung aller und jeder denckwürdiger Geschichten, so sich hin und wieder in der Welt, fürnemblich aber in Europa und Teutschlanden, sowol im Religion- als Prophan-Wesen, vom Jahr Christi ... biß auff das Jahr ... exclus. ... sich zugetragen. Vierzehender Theil Frankfurt am Main, 1702. 2.
69 SUGÁR 1983, 258–270.
70 CZIGÁNY 2004, 177–179.

Összegzés

E rövid áttekintésből látható, hogy az Oszmán Birodalom expanziója milyen komoly változásokat eredményezett nem csak a magyar társadalom vagy gazdaság történetében, de a Magyar Királyság etnikai határait tekintve is. A 14. század végén, illetve a 15. század elején megkezdődött folyamatnak a hatásai még a mai napig is érezhetőek, és együtt élnek jelenükkel. Rajtunk múlik, hogy elfogadjuk-e ezt az állapotot, és képesek leszünk-e nyugvópontra jutni sérelmeinket illetően, illetve újra együttműködni szomszédjainkkal, jelen esetben a szerbekkel, hogy közös nyertesei, és ne közös vesztesei legyünk a jövendőnek.

Jóni Eszter

A Zsenotgyel (1919-1930)

Jelen tanulmány célja, hogy a szerző a magyar, angol és orosz szakirodalom alapján, magyar nyelven áttekintést adjon a szovjet történelemnek egy különleges fejezetéről. A bolsevik párt Központi Bizottságának nőtagozatáról van szó, amely egyedülálló módon a dolgozó nők problémáinak megoldására szakosodott.

A tanulmány újdonságát az adja, hogy magyarul nem olvasható erről részletes ismertetés, én pedig azért tartottam fontosnak, mert a felkészülés során számos olyan érdekes információhoz jutottam, amelyeket megosztásra érdemesnek tartottam.

A szóban forgó nőszervezet, a Zsenotgyel 1919-ben jött létre, és Sztálin 1930-as rendelkezésével szűnt meg. A Szovjetunió első embere szerint ekkor már a nőkérdés megoldására nem kellett több figyelmet fordítani,[1] annak ellenére, hogy a szervezet akkori vezetőjének, A. V. Artjuhinának[2] meglátása szerint ekkoriban a gyengébbik nem képviselete a társadalom egyetlen szférájában sem volt megfelelő (Юкина, 2007).

1 Azaz a nők emancipációját befejezettnek tekintette, és bízott abban, hogy a munkanélküliség felszámolásával minden nehézség elhárul, mivel a nő e szerint a felfogás szerint önálló keresettel és tanulási lehetőséggel bíró egyénként a társadalomban ugyanolyan jogokkal rendelkezett, mint a férfi. (Csakhogy a valóságban a felelőssége és kötelessége sokkal nagyobb volt, mint a férfié, különösen, ha egyedülálló anyaként neki kellett a családjáról gondoskodnia.)

2 Alekszandra Vasziljevna Artjuhina (1889-1969) munkásnő, bolsevik forradalmár, aktivista, a női munkásmozgalom szervezője, a Munkásnő című lap szerkesztője 1924 és 1931 között, a pamutipari szakszervezet elnöke, textilgyári igazgató.

A forradalom előtti Oroszországban a társadalom minden rétegét egységesen megmozgató nőmozgalom nem létezett. Természetesen voltak az egyenjogúságért harcoló, előrelátó női gondolkodók, de nem ők alkották a számottevő többséget.[3] A kormányzat – ekkoriban nem csak Oroszországban, hanem egész Európában – mindig is igyekezett háttérbe szorítani a nők közéleti tevékenységét, hiszen a hagyományok szerint ők voltak a családi élet tartóoszlopai.

Engels ezért írhatta azt A család, a magántulajdon és az állam című munkájában, hogy: „A háztartás vezetése elveszítette közügy jellegét. Már nem tartozott a társadalomra. Magánszolgálattá vált, a nő első cseléddé lett, a társadalmi termelésben való részvételből kiszorult" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 56).

Ezért a nő nem is volt annyira tájékozott a közügyeket illetően, hiszen életét tulajdonképpen az otthona határozta meg, és a külvilágból nem túl sok inger érte. Ha ehhez még figyelembe vesszük azokat az óriási távolságokat is, amik Oroszországot jellemezték, akkor lehet némi elképzelésünk arról, hogy milyen nehézségekbe ütközhettek azok a törekvések, amik a nők közéleti tevékenységét próbálták elősegíteni.

Sőt, Engels úgy látta, hogy maga a monogám család is konzerválta a nők hátrányos helyzetét. „A modern monogám család a nő nyílt vagy leplezett házi rabszolgaságán alapul. A családban a férfi a burzsoá a nő képviseli a ploretariátust" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 157).

A megoldás Engels szerint tehát a hagyományos monogám családmodell megszüntetése, ezzel a két nem teljes jogi egyenlőségének biztosítása (hasonlóan a munkásosztály és a burzsoázia közötti szakadék felszámolásához), továbbá a nők a közéletbe való visszasegítése lehetett volna.

3 Róluk részletesen lehet olvasni Юкина, И. И (2007) Русский феминизм как вызов современности. Санкт Петербург, Алетея című könyvében, én a ebben tanulmányban nem foglalkozom ezzel.

A bolsevikok ideológiája sok elemet átvett a XIX. századi anarchista mozgalmaktól is, amelyek szintén fontos célkitűzésének tartották a család felszámolását. Az anarchizmus ugyanis elutasított mindenféle társadalmi hierarchiát, és – akárcsak Engels – a családot is a nők és a gyermekek elnyomatásának intézményeként fogta fel, amely ráadásul az öröklés jogával a fennálló rendszert is konzerválta, ahelyett, hogy a társadalmi együttélés a szabadságon és a kölcsönös megegyezésen alapuló formái léptek volna a helyére. Eszerint a társadalomnak önkéntes alapon és spontánul, alulról fölfelé egymásra rakódó egységekből kellett volna felépülnie (Filippov, 2010, 34).

Lenin és hívei ennek megfelelően nem különítették el a munkásasszonyok céljait általában a dolgozó nép érdekeitől, és gondjaik orvoslását is csupán a proletariátus hatalomra jutásával tartották lehetségesnek. A proletár asszonynak szerintük a munka adja meg azt a lehetőséget, hogy a társadalom érdekében kamatoztassa értékes képességeit, amelyek – Lenin nézetei alapján – az otthoni robot, a család feltétlen kiszolgálása közben elvesztek volna a közösség számára (Engel, 2004, 141).

Voltak olyan bolsevikok is, akik Engels gondolatai alapján, és a már említett anarchista mozgalmak ideológiájára támaszkodva a hagyományos családmodell felszámolását, a szabad szerelmet és a gyerekek közösségi nevelését hirdették, ez aztán számos kommuna megalakításához vezetett.

Ahogyan azt Alekszandra Kollontaj is megfogalmazta,[4] ahhoz, hogy az egység a munkásosztályon belül megőrződjék, nagyon fontos a munkásnők tudatos és tevékeny részvétele az új rend aktív építésében, továbbá a rendszer tudatos védelmezése az új hatalom külső és belső ellenségeivel szemben (Коллонтай, 1972, 322).

4 Alekszandra Mihajlovna Kollontaj (1972 - 1952) orosz politikus, bolsevik forradalmár, író és diplomata, aki Svájcban tanult közgazdaságtant, illetve Angliában tanulmányozta a munkásmozgalmat, majd meggyőződéses marxista íróként Lenin pártjához csatlakozott és a forradalmi szovjet kormány tagjaként a világ első női minisztere lett. A Zsenotgyel vezetőjeként is dolgozott, és ő volt az első diplomata nő.

A munkásnők megnyerésének és mozgósításának érdekében a kommunista párt már 1917 tavaszán folyóiratot indított Rabotnyica, azaz Munkásnő címmel. A szovjet kormány rendeletei pedig mindenképpen mérföldkőnek bizonyultak a nőtörténelemben.

A szovjethatalom 1917-ben kiterjesztette a választójogot minden felnőtt orosz nőre. Természetesen ez rendkívül haladó lépésnek számított, különösen ha azt is figyelembe vesszük, hogy számos európai országban ekkoriban még konzervatív családpolitika uralkodott. Ide sorolhatjuk Belgiumot, Hollandiát, Franciaországot, Svájcot, Németországot, sőt Angliát is. Franciaországban például csak a második világháború után kaptak a nők választójogot, 1938-ig pedig csak a férj engedélyével volt szabad a gyengébbik nem képviselőinek főiskolára járni, vagy munkát vállalni (Romsics, 2005, 133). Angliában a ténylegesen szabad és megkötések nélküli választójog csupán 1928-ban lépett érvénybe[5] (Szász).

Az új hatalom számos más rendelkezéssel is igyekezett elősegíteni a nők jogi emancipációját. Megszüntették az egyház dominanciáját a családok felett, ami egyszersmind a nőket is felszabadította férjük uralma alól. A kettő ugyanis szorosan összefüggött, hiszen a tradicionális családmodell alapján a nő legfőbb ura a férje volt, akinek hívő pravoszláv asszonyként, és törvénytudó alattvalóként is mindenben alá kellett rendelnie magát[6] (Roberts, 1992, 261).

Azonban a bolsevik kormány rendeletei teljes szexuális-, társadalmi-, és egyben gazdasági autonómiát tettek lehetővé a nők számára. A válást is megkönnyítették, a házasságtörést, a homoszexualitást, és még a vérfertőzést is törölték a bűncselekmények sorából (Roberts, 1992, 260). A gyermekvállalással

5 1918-ban csak a 31. életév után illette meg a hölgyeket a szavazati jog Angliában

6 „A nő kötelessége az, hogy engedelmeskedjen férjének, a családfőnek, hogy szeretetteljes és tisztelettudó legyen vele, hogy minden módon alávesse magát akaratának, hogy szolgálja és ragaszkodjék hozzá." (Roberts, 1992, 260)

kapcsolatban komoly előrelépésnek számított, hogy a szülés előtt és után is az anyának 8 hét szabadságot biztosítottak.[7] Ugyanazok a jogok illették meg a házasságon kívül, és a házasságban született gyermekeket is.

1918-tól bevezették a koedukált képzést, és törvényileg írták elő a nők és férfiak azonos bérezését, azonos munkavégzés esetén (Юкина, 2007, 442). E modern, és feminista szempontból nézve példaértékű egyenjogúsítás mögött azonban fel kell fedezzük a racionális, gazdasági megfontolásokat is. Az új kormánynak a szocializmusban minden munkáskézre szüksége volt, ezért a nők felszabadítása a korábbi függőségekből, ezzel a munkaerőpiacon való foglalkoztatásuk lehetővé tétele, nyilvánvalóan az új hatalom érdekében állt.[8]

Azon nők előtt, akik a vörös hatalom hívei lettek, a lehetőségek korábban sohasem tapasztalt bősége nyílt meg. Akár a legfelsőbb vezetésbe is bekerülhettek, és bizonyíthatták tehetségüket. Ez történt a már említett Alekszandra Mihajlovna Kollontaj esetében is, aki komisszárként, forradalmárként a legfelsőbb pártvezetésben kapott helyet. De ahogy ő maga is írta Munkásnők és parasztasszonyok Szovjet-Oroszországban című munkájában, a polgárháború idején a munkásnőknek csak egy része tartott a bolsevikokkal (őket ő öntudatosoknak nevezte), miközben nők hatalmas tömegei maradtak passzívak. Sőt, sok nő kifejezetten ellenségesen viszonyult a szovjethatalomhoz. A legelégedetlenebb szólamok ezektől a nőktől hangzottak fel, főleg a boltok és elosztó központok előtt: az új kormány nehézkes működése, a háború és az áremelkedések miatt. Az ellenforradalmárok és a fehérek ezért teljesen magalapozottan számíthattak a támogatásukra. Kollontaj szerint

7 Ennek fontosságát A. M. Kollontáj korábban hangsúlyozta A dolgozó anya című munkájában, mely magyarul is olvasható, és Szamuely Tibor fordításában jelent meg 1919-ben.

8 A nők számára bármilyen közösségi munka elérhetővé tétele egyáltalán nem új gondolat. Például már Platón Az állam című munkájában leírta, hogy badarság lenne a lakosság közel felét kitevő nők munkaerejéről lemondani, amit a közösség szolgálatába lehetne állítani. (Platón, 2001.)

ezek a nők nem értették meg, hogy csupán a bolsevik hatalom erősíthette volna meg őket, és a vörösökben csupán a régi rend lerombolóit, istentelen és szívtelen embereket láttak (Коллонтай, 1972, 323, 324). Nyilvánvaló, hogy az ilyen esetek és ez a viselkedés is jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a későbbiekben a pártvezetés a nőket amolyan elmaradott csoportnak tekintette, és nem különösebben vette komolyan az érdekeik képviseletét.

Lenintől egyébként még a következőket tudjuk meg ezzel kapcsolatban:

„A mi törvényünk a történelemben először szüntette meg mindazt, ami jogfosztottá tette a nőt. De a törvény egymaga még nem elegendő. A városokban és ipari településeken a házasság teljes szabadságáról szóló törvény már szépen meghonosodik, de falun igen gyakran csak papíron marad. Ott máig is túlnyomórészt egyházi házasságot kötnek. Ez a papok befolyásának tulajdonítható, és ez ellen a baj ellen nehezebb harcolni, mint a régi törvényhozás ellen" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 116).

De Lenin azt is leírta, hogy a bolsevik hatalomnak mi a teendője ebben a helyzetben. „Propagandával, felvilágosítással kell harcolni: ha kiélezzük a harcot, felingerelhetjük a tömegeket, az ilyen harc megszilárdítja a tömegek vallási elv szerinti megoszlását, a mi erőnk pedig az egységben van. A vallásos előítéletek legmélyebb forrása a nyomor és a tudatlanság, ezek ellen a bajok ellen kell nekünk harcolni" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 116).

A nők tehát jelentős erőket képviseltek – már csak számarányuk miatt is –, és a párt vezetése felismerte támogatásuk fontosságát.

Ilyen előzmények után 1918. november 19-én Moszkvában összegyűlt a Munkás és Paraszt Nők Első Összoroszországi Konferenciája, Inessa Armand,[9] és mások mellett Alekszandra

9 Francia származású forradalmárnő, aki Brüsszelben tanult közgazdaságtant, és Lenin műveit fordította franciára. Bolsevik agitátor, már a forradalom előtt is jótékonykodott, közvetlenül a halála előtt pedig a bolsevik párt nőtagozatának vezetője volt.

Kollontaj vezetésével. Ezen a kongresszuson a munkás-, és paraszt nőket több mint ezer küldött képviselte. A szervezők minden korábbi nőkonferenciától és a nem kommunista nőszervezettől igen mereven elhatárolták magukat, ezzel egy új kezdetet teremtve az orosz nőtörténelemben.

Lenin a konferencián elhangzott, fentebb már idézett beszédéből két töredéket emelek ki: „A dolgozó nők tetemes részének jelentős részvétele nélkül szocialista forradalom nem lehetséges" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 115).

És: „A nők helyzete mindmáig olyan, hogy rabszolgahelyzetnek mondják: a nőt elnyomja háztartás, és ebből a helyzetből csak a szocializmus tudja megszabadítani" (Marx, Engels, Lenin, 1974, 116).

A nők helyzetének megítélése, Engels után, már nem jelent újdonságot, ugyanakkor egy fontos dolgot észre kell vennünk, és ez nem más, mint hogy Lenin gondolatmenetében a szocialista állam és a nők érdekei szorosan összefonódtak, sőt, az egyik eleve feltételezte a másikat.(Alexandra Kollontaj egyébként ugyanezt vallotta)

Ennek egyenes következménye volt, hogy 1919-ben a párton belül létrehozták a Dolgozó Munkás-Paraszt Nők tagozatát, vagyis a Zsenotgyelt, melynek célja a nők párt-szimpátiájának elnyerése, a bolsevik céloknak megfelelő aktivizálása, továbbá a forradalom vívmányainak, az oktatási, munkaügyi reformoknak a gyakorlati megvalósítása volt. A szervezet első vezetőjévé Inessa Armandot tették meg.

A szervezeti felépítés és működése

A Zsenotgyel tehát egyértelműen felülről szerveződött meg. Azaz a legfelsőbb pártállami hivataloktól lefelé a helyi bizottságokig vertikálisan lefedte az egész bürokratikus struktúrát. Ezzel egy időben pedig, úgymond horizontálisan, tehát megyénként, járásonként, városonként (stb.) helyi szinteken is át kívánta fogni az ország hatalmas területeit (Юкина, 2007, 448).

Így az elnevezés gyakran többes számban jelent meg: Zsenotgyeli, vagyis tanácsok, nőszervezetek. A párt itt is alkalmazhatta a korábban megszerzett tapasztalatait a bürokrácia hatékony kiépítésével kapcsolatban.

A felülről való szervezettség azt is jelentette, hogy központi utasítások határozták meg például a szervezetek számát, összetételét, célkitűzéseit, kompetenciáját, sőt, a munkaeszközeit. Ez viszont azt is jelentette, hogy a Zsenotgyel nem is annyira a nők, sokkal inkább a párt érdekeit képviselte. Aminek a soraiban, de főleg a vezetésében, tegyük hozzá hangsúlyosan, elsősorban férfiak ültek. A nők által (alulról) kezdeményezett önálló nőszervezetek létrehozását az új hatalom egyáltalán nem tolerálta. 1918-ban már mindenfajta, úgynevezett burzsoá nőszervezetet betiltottak[10] (Юкина, 2007, 443).

Ahogy már utaltunk erre, a párt által kijelölt elsődleges feladat a nők propagandával való megnyerése volt, mivel a polgárháború idején a bolsevik hatalomnak szüksége volt a nők támogatására is: így Inessa Armand utasítására megindult a nők mozgósítása. Az önkénteseknek ekkoriban hatalmas szerepük volt, mivel a lakosság nagy része nem tudott olvasni, és az infrastruktúra hiányosságai miatt csak a személyes agitáció volt a biztosíték arra, hogy a bolsevik párt üzenete mindenhová eljusson.

A közös táncok, egyszerű dalocskák mellett a hatékony propagandatevékenység szempontjából a színház, illetve a plakátművészet gyakorolta a legnagyobb hatást a tömegekre (Krausz, 2008, 44).

10 A húszas években új szervezetek alakultak a nők megsegítése végett, illetve a régiek is újjáalakultak. Különféle jótékonysági szervezetek ugyanis, melyeket leginkább a középosztálybeli hölgyek szerveztek, már a forradalom előtt is kiépültek Oroszországban, főleg a vidéki városokban, ezek munkájában például Inessa Armand is részt vett, aki első férje vagyonának egy részével segített bajba jutott nőtársain (Юкина, 2007, 448). De ahogyan ezt már említettük, a bolsevikok a nők jogait csak és kizárólag az osztályharc keretein belül kívánták értelmezni, minden más megközelítést kifejezetten veszélyesnek minősítettek, mint olyat, ami a nők értékes energiáit elvonhatja a szocializmus építésétől.

Számos nő dolgozott ápolónőként és segédmunkásként a bolsevik hatalomnak, betegeket ápoltak, árkot ástak, sőt, alkalomadtán még katonáskodtak is[11] (Roberts, 1992), illetve a vörös hatalom támogatóiként terjesztették a kommunista propagandát is. Ezekben az esetekben sokszor úgy tűnhetett, hogy a nő ilyenkor mindenképpen „értékesebb" a férfinál, hiszen ő többel járul hozzá a társadalom közös életének sikereihez. Szerintem ez eredményezhetett a férfiakban egy bizonyos fajta félelmet, ami ha nem is vált tudatossá, de jelen volt: eszerint ő kevesebb, mint a nő. Talán ez is hozzájárulhatott ahhoz az ellenszenvhez, amellyel sokszor még a legfelsőbb pártvezetésben is viszonyultak a nők emancipációjához. (Úgy vélem, a legnagyobb képmutatás, hogy a nőktől elvárták, hogy feláldozzák magukat a közösségért, amiről a férfiak mondták meg, hogy micsoda)

Az írástudatlanság felszámolására a hatalom, és ezáltal a Zsenotgyel is nagy hangsúlyt fektetett, és ez valóban hatalmas előrelépésnek számított a korábbi állapotokhoz képest. Például gyermekfelügyeletet biztosítottak az anyáknak az oktatás idejére, illetve folyamatosan működő óvodákat, ami megkönnyítette a nők elhelyezkedését a munkaerőpiacon általában, továbbá munkahelyeket is teremtett.

A Zsenotgyel erőteljes politikai propagandatevékenységet is folytatott a nők képzésével, öntudatának építésével párhuzamosan, illetőleg a hétköznapi élet szocializációjával is foglalkozott. Harcolt a nőket érő diszkriminációk, az irányukban tanúsított előítéletek ellen. Ennek keretében a Zsenotgyel vezetői új értékrendet alakítottak ki, és állítottak a meggyőzni kívánt közönség elé.

Az új nőideál nem csupán egészséges, erős, lelkes, harcias, de még önálló is volt. Képes volt anyagilag gondoskodni saját magáról, és ami a legfontosabb, véleményét sem rendelte alá a konzervatív társadalom hagyományokon alapuló elvárásai-

11 Martin Roberts például Vera Alekszejeva példáját hozza fel, aki egy cigarettagyár munkásnőjéből lett a vörösök egyik lovasszázadának a parancsnoka, és Ukrajna sztyeppéin harcolt a fehérek ellen (Roberts, 1992, 261.).

nak, nem volt hajlandó elfogadni az alárendelt szerepet. A segítséget pedig nem passzívan, kívülről várta, hanem azokat az intézményeket, amik a felszabadítását garantálták, saját maga kívánta létrehozni.

Csakhogy ezek az eszmék, amelyeket elsősorban a Kresztyanka és Rabotnyica újságokban népszerűsítettek, illetve a gyakorlati megvalósításuk, egyáltalán nem arattak tetszést a nők széles körében, sőt, a párt vezetésében sem. Ahogyan Richard Stites fogalmazott találóan, ők a Küche-Kinder-Kirche kategóriákban próbálták meg a nőket segíteni, amibe az ételosztás éppen úgy bele tartozott, mint a babonákkal való küzdelem.[12]

A passzív nőtömegeket nem csupán a befogadásra, de aktivitásra is próbálták ösztökélni azzal, hogy olyan tevékenységekbe vonták be őket, amilyen például a fehérnemű varrása volt, vagy akár a sebesült katonákról való gondoskodás (Стайс, 2004, 449).

De a folyamat csak nagyon lassan haladt, annak ellenére, hogy a szervezők, illetve a szervezet vezetője, Inessa Armand is óriási erőfeszítéseket tettek a célok érdekében. Utóbbi állítólag napi 14-16 órákat dolgozott, majd amikor 1920-ban a Kaukázusba utazott, kolerában megbetegedett és életét vesztette. Utódja a szintén rendkívül energikus és tehetséges Alekszandra Kollontáj lett, aki a vezetési feladatokat két esztendeig látta el, 1920-tól 1922-ig. Az ő legfontosabb célja az volt, írja Richard States, hogy a szervezetnek új irányvonalat adjon. A polgárháború befejezése után ugyanis a nőket többé már nem a katonai céloknak kellett megnyerni. Ebben az időszakban már azok a rendeletek domináltak, amik a keleti területeken élő nőket, elsősorban a muszlim vallásúakat akarták felszabadítani. Az ő esetükben már a tradicionális fátyolviselet mellőzése is azt jelezte szimbolikusan, hogy beléptek a szabad nők közösségébe (Стайс, 2004, 449, 450).

Azonban sajnálatos módon a Kelet férfitársadalma rendkívül hevesen, és sokszor kifejezetten agresszíven reagált

12 Konyha – Gyermek - Templom (németül)

ezekre a törekvésekre, olyannyira, hogy a másként gondolkodó és viselkedő nők közül sokan gyilkosság áldozatai lettek. Martin Roberts könyvében olvashatunk például a fiatal Zarial Halilivárol, aki 1928-ban fátyol nélkül ment el a színházba, és fürdőruhában járt a strandra. Ezért halálra ítélték, és élve felnégyelték, ráadásul az ítéletet a saját apja és testvérei hajtották végre, mondván: nem bírnak együtt élni a családot ért szégyennel. Ugyanezen évben 203 feministát öltek meg Üzbegisztánban, de Oroszország elmaradottabb részein is komoly ellenállás bontakozott ki a modern, „felszabadított" nő színrelépésével, velük, és az aktivistákkal szemben egyaránt (Roberts, 1992, 263). A fentiek jól mutatják, mennyire igaza volt Leninnek, amikor a vallásos előítéletekkel szembeni óvatosságra hívta fel a figyelmet.

A szexuális szabadság is – amelynek maga Alekszandra Kollontaj is kiemelkedő szószólója volt – olyan radikálisan új eszmének bizonyult, amit számosan elleneztek, még a kommunista párt soraiban is. E téren elvben a férfiaktól várták el az önmérsékletet, azért, hogy így védjék a nőket, akik könnyen teherbe eshettek. Képzelhetjük, hogy ez mennyire volt hatékony.

Egyszóval jól látszik a kettős morál problémája: egyfelől a férfiaknak hagyományosan sokkal több szabadságuk volt vágyaik kielégítésére és szerelmi partnereik cseréjére, mint a nőknek. Másfelől erre a helyzetre reagált Kollontáj az új értékrenddel, ami szerint a pusztán erotikus kapcsolatoknak, illetve az erre vonatkozó női kívánságoknak is van létjogosultsága. Ez utóbbit a párt konzervatív támogatói következetesen elutasították, magát Kollontájt pedig feminizmussal vádolták meg. (Ez azért is érdekes, mert ő maga soha nem vallotta magát feministának, sőt mindenfajta párhuzamot és összehasonlítást is visszautasított a feminista körökkel.)

Jól látszik tehát, hogy az a szabad szellemiség, amely jellemezte Alexandra Kollontájt és Inessa Armandot is, nem tudott meggyökeresedni a társadalom széles rétegeiben, felvetésük és érvényességük is csupán átmeneti epizódnak bizonyultak,

hogy azután a hagyományos konzervatív felfogás győzedelmeskedjen.[13]

Alekszandra Kollontaj 1922-es leváltását követően három kimagasló bolsevik vezetőnő, köztük Nagyezsda Krupszkaja[14] is visszautasította a szervezet vezetői posztjának elfogadását, és ezzel megkezdődött a Zsenotgyel fokozatos hanyatlása. Szofja Szmidovics[15] már teljes mértékben ellenezte a szexuális szabadságot, és az egyedülálló anyák, illetve az elhagyatott gyermekek védelmére koncentrált. De két évvel később őt is elmozdították a hivatalából. 1924-ben Klavgyija Nyikolaeva[16] ült az elnöki székbe egy évre, majd szintén egy rövid időre a már említett Alekszandra Vasziljevna Artjuhina.

A húszas évtizedben tehát egyre jobban kiéleződött az ellentét a pártfunkcionáriusok és a Zsenotgyel vetetői között, mivel előbbieknek kezdett terhessé válni a szervezet jogvédő álláspontja, ráadásul nem kívánták a hagyományos nemi szerepek leosztásának az átalakítását sem (Font, Krausz, Niederhauser, Szvák, 2001, 527).

A Zsenotgyel központi alakulata, az úgynevezett Centro Baba, Moszkvában székelt egy kis lakásban, a Kreml közvetlen közelében. 22 ember állt itt alkalmazásban, az elnök és helyettesei, valamint a titkárok, és az egyéb segítők (Сталс, 2004, 453).

13 Az 1920-as abortusz-törvény egyedülálló volt a maga korában, hiszen az anya döntését hivatalosan is kötelező érvényűnek nyilvánította, ugyanakkor hozzá kell tennünk azt is, hogy a kényszer hatására született, mert így akarták kiküszöbölni az úgymond nem hivatalos beavatkozások szörnyű következményeit. Lényegében ezt a rendelkezést ideiglenesnek tekintették (Lapidus, 1978, 60).

14 Nagyezsda Konsztantyinovna Krupszkaja(1869-1939), bolsevik forradalmár és vezető, Lenin felesége

15 Szofia Nyikolaevna Szmidovics (1872-1934), nemesi származású bolsevik vezető, számos párttisztség birtokosa.

16 Klavgyija Ivanovna Nyikolaeva (1893-1944) munkásnő, bolsevik forradalmár, a Rabotnyica lap szerkesztője, a Szovjet Nők Első Összoroszországi Kongresszusának egyik vezetője, számos állami-, és pártpozíció birtokosa volt.

Ahogyan azt már említettem, a politikai propaganda terjesztésére több újság is a vezetőség rendelkezésére állt, melyek közül a legfontosabb a Rabotnyica volt. (A Krupszkaja által szerkesztett Kommunisztka inkább meghatározott elméleti kérdésekkel foglalkozott.) További helyi kiadványok is tartalmaztak jelentéseket a nők helyzetéről, ezek közül kiemelhetjük a Delegatka, a Kresztyanka, illetve a Krasznaja szibirjacska nevű újságokat. 1930-ra ezekből már 18 létezett, összesen 670 ezres példányszámmal jelentek meg (Стайс, 2004, 454). Ugyanakkor a Pravdában is írtak cikkeket, kifejezetten a női olvasóknak címezve.

De bármennyire is igyekeztek a szerkesztők és az újságírók (még divattal is bővítették a repertoárt, mivel a hölgyek körében az ilyen cikkek nagy népszerűségnek örvendtek), a nagyon magas fokú írástudatlanság miatt mégsem tudtak a politikai propaganda fő csatornájává válni. Látszott, ehhez más eszközökre volt szükség. Kezdetben önkéntesek látogattak el a dolgozó nőkhöz, hogy megnyerjék a bizalmukat, és a párt oldalára állítsák őket, de tekintve, hogy a rábeszélés során túl sokat foglalkoztak kizárólag a politikával, nem sikerült igazán hangot találni az átlagos nőkkel.

Úgy tűnt, inkább helyi emberekre volt szükség, akik egyenesen a munkások soraiból kerültek ki. Ez volt az úgynevezett delegát mozgalom, amely Inessa Armand kezdeményezésére született. Az ennek keretében a kiválasztott munkásnők piros fejkendőt kötöttek, és 3-6 hónap időtartamra hátrahagyva eredeti foglalkozásukat, tanulmányútra indultak. Részt kellett venniük képzéseken, megfigyelőként konferenciákon, a szakszervezetek és tanácsok gyűlésein, még akár dolgozni is lehetett alkalmilag étkezdékben, kórházakban, iskolákban, természetesen mindenről jelentést kellett tenni a központnak. (Értelmezhetjük úgy is, hogy ezek a „küldöttek" lényegében ellenőrökként és adminisztrátorokként is működtek.) Majd a mandátum leteltével visszatértek régi társaikhoz, és elmesélték a látottakat-hallottakat, terjesztették a tudást, és ennek szel-

lemében munkálkodtak a helyi körülmények javításán. Ennek óriási jelentősége volt olyan szempontból is, hogy a küldötteknek rálátásuk nyílt az adminisztratív apparátus működésére, ami korábban, lévén az egy zárt rendszer, igen nehezen ment. Így számos asszony látókörét sikerült kiszélesíteni, akik a rendszer támogatói lettek[17] (Стаћс, 2004, 456, 457). Azonban nem egyszer akadtak súrlódások is a férfi adminisztrátorok és az ideiglenes küldöttek között.

Külön ügyosztályok foglalkoztak az anyák és csecsemők jólétével, és számos különböző bizottság is alakult, amelyek például a prostitúció elleni küzdelemmel, vagy a női munka védelmével, (és sok egyéb aktuális kérdéssel) foglalkoztak. Utóbbinak különösen nagy jelentősége volt a NEP (az új gazdaságpolitika) bevezetése idején, a munkanélküliség nehéz körülményei közepette. Az állam ugyanis a nehéziparba csoportosította az erőforrásokat, eközben értelemszerűen elvonta a finanszírozást a szociális életet javító létesítményektől, többek között az óvodáktól, a mosodáktól, vagy éppen a nőszervezetektől. Utóbbiak mindent megtettek, hogy a munkáltatókat próbálják meggyőzni a női munkaerő megőrzésének fontosságáról, de végül eredménytelenül.

A helyzetet tovább nehezítette, hogy a férfiak óhatatlanul riválisokat láttak a nőkben. Még akkor is, ha a nők megfelelő képzettség hiányában valójában nem tudták felvenni velük a versenyt, és különösen nehéz helyzetbe kerültek, ha még kicsi gyereket is neveltek.

Mindez kapóra jött a felsőbb vezetés azon tagjainak, akik kezdettől fogva a nőszervezetek betiltását szorgalmazták, mondván, hogy azok a gyakorlati élet területén úgyis teljesen eredménytelenek, és csupán felesleges elméleti kérdésekkel foglalkoznak.

17 Ahogy Dubinina adatai megvilágítják, a hatalmas szervezőmunka eredményeként a nők taglétszáma az orosz kommunista pártban 1924 január 1-től 1925 január 1-ig 38,5 ezer tagról 76 ezerre növekedett, azaz egy év alatt lényegében megduplázódott.

A NEP idején jelentősen megnőtt a munkanélküliség, ennek következtében erősen terjedt a prostitúció is: a Kresztyanka és a Rabotnyica újságok, ez ellen fellépve, összefogásra próbálták ösztönözni a nőket (Waters, 1990, 165).

Mint láthattuk, a Zsenotgyelt egy sajátos kettősség jellemezte: egyfelől klasszikus nőszervezet volt, mivel a nők öntudatának emelését és önnön cselekvőképességük növelését tűzte ki céljául és szorgalmazta, továbbá azt, hogy ők maguk szabadítsák fel saját magukat. Ugyanakkor a bolsevik párt szervezete is volt, így kötelezően hirdette az osztályharc fontosságát, ám ez azt is jelentette, hogy a nőket nem tekintették önálló társadalmi osztálynak, csupán a munkás társadalom egy speciális helyzetben lévő csoportjának. Emiatt voltak olyan vélemények is, hogy a nők igényeinek túlzott demonstrálása még a végén megbontaná a párt egységét, ezért nem is tanácsos ennek a törekvésnek túlzott figyelmet szentelni. Sokan ezt hangoztatták már az 1923-as 12. Pártkongresszuson is (Lapidus, 1978, 63).

Elizabeth A. Wood úgy látja, hogy bár az 1924-et követő időszakról a legfontosabb dokumentumok hiányoznak a párt archívumából, annyi azonban bizonyos, hogy a gazdasági nehézségek növekedésével párhuzamosan a nőszervezetek egyre kevesebb támogatást kaptak. Addig azonban, a NEP gazdasági nehézségeit megelőző periódusban, nagyon eredményesnek bizonyultak a nőket segítő intézményi háttér kiépítésében (Wood, 2013).

Az évtized végére a legfelsőbb pártvezetés körében is elterjedt az a nézet, hogy a nők emancipációja tulajdonképpen lényegtelen, tehát nyugodtan elhanyagolható kérdés a szocializmus felépítésének nagy célja mellett. Ebből következett az a nézet is, hogy az emancipációs törekvések hangsúlyozása nem hozott számottevő eredményt, csak tovább mélyítette az amúgy is meglévő a szociális problémákat, ezért a fiatalok tömeges utcára kerülésének is ez volt, ha nem is a leglényegesebb, de azért egyik meghatározó oka (Roberts, 1992, 262).

A Zsenotgyel 1930-as felszámolása végső soron beleilleszkedett abba az általonos tendenciába is, amely a hatalom centralizációját, ezzel a demokrácia elfojtását jelentette a Szovjetunióban. Vagyis a patriarchális állam, középpontjában Sztálin személyes kultuszával, nem engedett teret a nők (és a társadalom minden más csoportja, személye) szabad érvényesülési törekvéseinek.

Vagyis a nők helyzetében is egy sajátos, a szovjet-rendszerekre amúgy jellemző ellentmondás keletkezett a hirdetett célok és a valóság között. Miközben a hivatalos propaganda a haladásról és a nők emancipációjáról szólt, a valóságban még a háztartást sem sikerült szocializálni. A hagyományos szerepek tovább éltek a köztudatban és a hétköznapi viselkedésben, eszerint a gyermekek nevelése és az otthoni robot elsődlegesen az anya kötelessége. Ez a dolgozó nőknek lényegében kettős igát jelentett, és jelent mind a mai napig.

Hivatkozások

ЮКИНА, И. И (2007) Русский феминизм как вызов современности. Санкт Петербург, Алетея.

MARX, ENGELS, LENIN (1974) A nőkérdésről és a családról. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

ENGEL, Barbara Alpern (2004) Women in Russia 1700-2000. Cambridge University Press.

КОЛЛОНТАЙ, А. М. (1972) Работница и крестьянка в Советской России в А. М. Коллонтай Избранные статьи и речи издательство политической литературы. Москва.

ROMSICS Ignác (2005) A 20. század képes története. Magyarország története - világtörténet. Budapest, Rubicon Könyvek.

ROBERTS, Martin (1992) Európa története 1900-1973. Budapest, Akadémiai Kiadó.

PLATÓN (2001) Az állam (Fordította: Jánosy István). Szeged, LAZI Bt.

СТАЙС, Ричард (2004) Женское освободительное движение в России феминизм нигилизм и большевизм 1860-1930. Москва, РОССПЭН.

LAPIDUS, Gail Warshofsky (1978) Women in soviet society. L.A., University of California Press.

FONT Márta, KRAUSZ Tamás, NIEDERHAUSER Emil, SZVÁK Gyula (2001) Oroszország története. Budapest, Pannonica Kiadó.

WATERS, Elizabeth (1990) Victim or villian in Women and Society in Russia and the Soviet Union. Cambridge University Press.
WOOD, Elizabeth A.: Gale Encyclopedia of Russian History: Zhenotdel, http://www.answers.com/topic/zhenotdel-1
SZÁSZ Benjámin: A női egyenjogúság és az általános választójog története Angliában, http://vilagszabadsag.hu/index.php?f=884
FILIPPOV Szergej (2010) Az „orosz eszme" alakváltozásai Az Orosz konzervativizmus, liberalizmus és radikalizmus. Russica Pannonicana.

Nyerges Ádám

A politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásai

A dolgozat célja, a politikai elitnek mint döntéshozónak a teoretikus elemzése, racionális döntéselméleti aspektusból, egyes politológiai kérdésekkel összefüggésben, valamint az egész problematika elméleti és gyakorlati forrásának feltárása. A kérdés az, hogy a politikai döntéshozó, a közösséget érintő döntései során racionális döntést hoz-e, és ha igen, akkor mit jelent a politikus esetében a racionális döntés. A racionális döntések elmélete szerint, akkor racionális egy döntés, ha összhangban van a cselekvő preferenciáival és érdekeivel. Mindez hogyan értelmezhető a politikus esetében?

Továbbá kérdéses az egész politikai folyamat döntéshelyzeteiben hozott döntések alapja is, amely akár a legitimitását is adhatja az adott döntéshozónak, és ebből az aspektusból mi az, ami elvárható a politikai elittől döntései kapcsán. Ma már közismert, hogy a választók alapvetően nem racionálisan döntenek a választásukban és általában a politikával kapcsolatban, hiszen a racionális döntések elmélete szerint sem tájékozódni, sem szavazni nem racionális. A politikus is csak egy ember a közösségben, s mint ilyen feltehetően ő sem (kizárólag) racionálisan dönt a politikával kapcsolatban. A fentiek fényében egyáltalán bajnak tekinthető-e ha a politikával kapcsolatban az emberek nem racionálisan döntenek? Hiszen racionálisan dönteni, legalábbis a racionális döntések elméletének egyik lehetséges értelmezése szerint, azt jelenti, hogy valaki csak és kizárólag a saját preferenciái és érdekei szerint dönt. Vannak viszont olyan hivatások (bíró, jogász, orvos, tanár és persze a politikus), ahol a személynek nem saját érdekében, hanem az általa képviseltek érdekében kell eljárnia. Hogyan értelmezhető ez a tény a racionális döntések elméletének nézőpontjából, valamint ebből a nézőpontból az a weberi különbségtétel,

hogy létezik politikáért és a politikából élő politikus?
E dolgozatban a politológiai kérdéseket a racionális döntéselmélet felől elemezzük, és megpróbálunk rávilágítani az egész problematika elméleti és gyakorlati forrására.

I. A döntéselmélet kialakulása

Ahhoz, hogy az egész problematikát megértsük, először is látnunk kell hogyan alakult ki a döntéselmélet, milyen művek és nagy gondolkodók munkájából kristályosodott ki a döntéselmélet tárgya.

A döntéselmélet alapjait a valószínűségelmélet képezi, amely Pascal nevéhez köthető. Pascal azt vizsgálta, hogy egy ember bizonytalanságban hogyan viselkedik, amikor is a rendelkezésére álló információk hiányosak, és a lehetséges következmények, alternatívák csak igen kis része látható át. Jacob Bernoulli 1713-ban megjelenő Ars conjectandi című műve a következő meghatározó momentum a döntéselmélet kialakulásában. Bernoulli megkülönbözteti az a priori és az a posteriori valószínűséget. A következtetés előbbi típusával evidens tudás birtokába jutunk, míg utóbbival csak valószínű tudásába. Rájött, hogy a szerencsejátékban az emberek, nem csak a pénzbeli nyereség, hanem a „morális remény" maximalizálására is törekszenek. Elméletét Neumann János, a modern játékelmélet megalapozója fedezte fel újra, aki ezt a „morális reményt" a hasznosság kifejezéssel helyettesítette (Baker, 1975, 156–173). A következő szerző Thomas Bayes, akinek a tétele segítségével meg tudjuk adni egy jelenség vagy esemény legvalószínűbb okát.[1]

A valószínűségelmélet a filozófiában is megjelent. Descartes filozófiája szerint az embernek csak azt kell elhinnie, amit

1 Bayes tétele alapján olyankor is kiszámíthatjuk a valószínűséget, ha több tényező is közrejátszik a következmény létrejöttében: a bayesi logika épp ilyen kombinációkon alapul. Lásd bővebben: RAGGET, J. – BAINS, W. (1994) Mesterséges Intelligencia A-Z. Budapest, Akadémiai Kiadó. 14.

bizonyítani tud, így csak azoknak a társadalmi kötelezettségeknek kell engedelmeskednie, amelyek igazolhatóak az ész segítségével. Ez a gondolkodás vezetett a politikai filozófiában a szerződéselméletek kialakulásához. Hume szerint az ész önmagában nem képes befolyásolni magatartásunkat, csak közvetett formában, míg az öröm és fájdalom mint emocionális tényezők, közvetlen formában is képesek rá. J. Bentham szerint a társadalom ügyeinek javítása nem valamiféle misztikus, hanem olyan nyilvánvaló dolgokat jelent, mint a jobb táplálkozási lehetőségek, egészségesebb életkörülmények, jobb oktatás stb. (Bentham, 1977, 680). Bentham felismerte, hogy a közjó olyan definiálásával, hogy az az egyéni hasznosságok összege vissza lehet élni.[2] Bentham tanítványa James Mill, mestere eszményeit próbálta a gyakorlatba átültetni. Szerinte a kormányzat egyetlen feladata, hogy fokozza az örömöket, és csökkentse a fájdalmakat, amiket az emberek egymástól nyerni képesek. Szerinte fontos, hogy a képviselő-testületet érdekazonosság fűzze a közösséghez. A neoklasszikus gazdaságelmélet olyan egyénekből indul ki, akik az egyéni haszon maximalizálására törekszenek.[3] A közgazdászok többsége a gyakorlatban eleve az önzés feltevéséből indul ki. Quesnay, Turgot, Smith és Ricardo a közgazdaságtan klasszikus elméletét alapozták meg, és vizsgálataik közben egy sajátos hipotézissel éltek (Tóth, 1997, 13). Feltevésük szerint az embert gazdasági tevékenységében kizárólag az önzés motiválja. Így hipotetikus emberük mindig tisztán látja, hogy az adott viszonyok között mi az érdeke, és ez alapján cselekszik. Csak és kizárólag az előrelátható haszon és az előrelátható veszteség érdekli. Feltételezésük

2 Ez az utilitarista szemlélet veszélyes is lehet, amikor az egyén jólétét kifejező hasznossági függvény elemeiként közös nevezőre hozza az egyén képességeit, képzettségét, anyagi javait, jogait, szabadságait, lehetőségeit. Felmerülhet, hogy a társadalmi összhaszon úgy is növelhető, hogy egyesek alapvető szabadságjogainak megsértését mások anyagi jólétének növekedése kompenzálja.

3 A legtöbb közgazdász feltevése szerint egy dolog hasznossága az egyéni ízléstől függően személyenként változik.

szerint, tehát az emberek úgy cselekszenek, hogy a lehető legkisebb erőkifejtéssel a lehető legnagyobb eredményt érjék el, ez az ideáltípus nem más, mint a homo oeconomicus. A növekvő közgazdasági imperializmusra súlyos csapást mért Herbert Simon, aki a közgazdasági értelemben vett korlátlan racionalitással szemben azt hangsúlyozta, hogy az emberek korlátozottan racionális lények (Simon, 1960, 33–42). Gyakorlatban a döntéshozó általában nem rendelkezik tökéletes és teljes körű ismerettel az adott döntési szituációról, így csak korlátozottan jó, vagy pedig csak éppen elfogadható döntést hozhat. A korlátozott racionalitás fogalma rávilágít a döntéshozó emberi, hús-vér mivoltára, annak belső tényezőire. Figyelembe kell venni, a döntéshozó energiáját, idejét, koncentrálóképességét, figyelmét. Ezek alapján adott, hogy a különböző belső adottságokkal rendelkező individuumok ugyanazon helyzetben más és más viselkedést preferálnak.

A fentiekből látszik, hogy a döntéselmélet kialakulása milyen hosszú és rögös utat járt be, és hogy a tudományterületek, valamint a társadalomtudósok milyen széles körét foglakoztatta az az összetett folyamat, amivel nap mint nap szembesülünk, ami emberi mivoltunkra oly jellemző művelet, a döntés.

II. Döntési folyamat

A racionális jellegű viselkedés döntési folyamat eredményeképpen jön létre. A döntési folyamat első lépése magának a problémának a felismerése, és annak megállapítása, hogy cselekvésre van szükség. A mindennapokban ez gyakran egyértelmű, de léteznek olyan összetett helyzetek is, amelyekben azt sem egyszerű felismerni, hogy döntésre van szükség. A döntési folyamat három lépésből áll, az első az informálódás, a második az értékelés, a harmadik pedig a racionális döntés.

II. 1. Informálódás

Ahhoz, hogy a döntéshozó helytálló döntést tudjon hozni, a döntési szituáció minden aspektusát meg kell ismernie. Savage szerint egy döntéshozó ideális esetben a cselekvés lehetőségeivel tisztában van, illetve a természeti és humán környezet adottságaival, valamint a szituáció lehetséges kimenetelével, illetve e tényezők közötti összefüggésekkel (Savage, 1954, 35; 1. ábra, Tóth, 1997, 35). Mind az általános, mind pedig az egyedi ismeretek nélkülözhetetlenek a szituáció megismerésének folyamatában, és funkcionálisan felcserélhetetlenek. Ugyanis a döntéshozó csak akkor képes a konkrét szituációt megismerni, ha annak általános összefüggéseit ismeri. Popper deduktív-nomologikus ismeretelméleti modellje szerint az ismeret mindig általános és a szituációra vonatkozó ismeretek összességeként jön létre. Ilyen általános ismeret például a tudás, tudományos ismeret, amely a konkrét döntési helyzettől függetlenül megismerhető, átadható, ellentétben a szituáció sajátosságaival, amelyek csak az adott helyzetben ismerhetőek meg. A teoretikus emberek az átlagosnál nagyobb általános ismeretek tudásával rendelkeznek, amik a döntési helyzetek megoldásához szükségesek, viszont gyakorlati tapasztalatlanságuk miatt a valóságban képtelenek helyesen dönteni. Míg a praktikus beállítottságú emberek akkor képtelenek helyesen dönteni, ha az átlagostól eltérő problémákat kell megoldaniuk, új ismereteket igénylő szituációba kerülnek. Egy probléma megoldásához egyaránt szükség van a praktikus és teoretikus ismeretekre, kiegészítve a gyakorlati érzékkel. Ma már az információs társadalom korában az általános és szituatív információk, ismeretek megszerzése minden eddiginél könnyebb lett, és a felhasznált tudás mennyisége is megnövekedett.

II. 2. Értékelés

A döntéshozó számára egy adott szituáció kimenetelei nem egyenértékűek, ezért ezek között preferencia sorrendet állít fel, annak figyelembevételével, hogy számára melyik mennyire kedvező. A probléma viszont ott kezdődik, hogy nem azonos minőségű kimeneteleket kell összehasonlítania a preferencia-sorrend kialakításához. A közgazdaságtan az egyéni hasznosság fogalmával próbálja a különböző szempontokat összhangba hozni. Így a hasznosság fogalma által lehetőségünk van arra, hogy az egyes kimeneteleknek meghatározott értéket tulajdonítsunk, ez által a preferált kimenetel nagyobb, míg a kevésbé preferált kisebb meghatározott értéket kap. Ezt ordinális hasznosságnak nevezzük, azaz csak sorrendiséget mutat, és nem a kimenetelek közti különbség mértékét.

A közgazdaságtan a szubjektív értékelmélet pozícióján áll, azaz a javaknak, kimeneteleknek az értéke megegyezik az értékelő alany önmagára vonatkoztatott szubjektív ítéletével, és kifejeződik azokban az áldozatokban, amiket értük cserében hajlandó nyújtani az alany (Tóth, 1997, 37). Használati érték alatt azt értjük, hogy az adott jószág a hasznossági rangsorban hol helyezkedik el, amit pedig úgy állapítunk meg, hogy léte szempontjából mennyire nélkülözhetetlenek, esetleg pótolhatatlanok, vagy teljesen feleslegesek. A csereérték viszont azt mutatja milyen áldozatokra képes a kérdéses jószág megszerzése érdekében a döntéshozó. Belátható, hogy e kétfajta értékelés nem fedi egymást, vannak jószágok, amiket a döntéshozó leghasznosabbként fog felismerni, mégsem fog áldozatokat hozni a megszerzésükért. Szükséges, de nem elégséges feltétele a csereérték meghatározásának a használati érték.

II. 3. A racionális döntés

A döntés aktusa egy döntési folyamat befejező szakasza. A döntés mindig célirányos emberi választás egy adott környezetben, adott cselekvési változatok között, amelyeket a döntéshozatali folyamat során tártak fel (Tóth, 1997, 37). Racionálisan dönteni Neumann szerint annyit tesz, mint egy adott döntési helyzetben a lehető legkedvezőbb eredményre törekedni (Neumann, 1965, 124). A normatív döntéselmélet tárgyalja a döntés mikéntjét, amely feltételezi, hogy eleve adottak a stratégiák, kimenetelek, nyereségek, a döntési helyzet meghatározott, így a racionális elemzés végrehajtható. Valószínűleg, a nyereségek tükrözik a kimenetelek hasznosságát a döntéshozó számára, de ezzel a normatív döntéselmélet nem foglalkozik. A döntéselméleti elemzés objektív lehet, ha a döntési helyzet meghatározott, viszont ez az objektivitás nem jelenti azt, hogy minden esetben egyértelmű választ lehet adni arra kérdésre, hogy adott preferenciák mellett hogyan kell dönteni, ugyanis számos döntési helyzetben erre csak feltételes válasz adható. A bizonytalanság nem szubjektív természetű, hanem objektív, ami a döntési helyzetben és nem a döntéshozóban rejlik.

A racionális döntéshozót a kimenetelek értékelésekor teljesség, reflexivitás és tranzitivitás jellemzi (Varian, 1991, 65). A teljesség azt jelenti, hogy a döntéshozó tud választani bármely két kimenetel között, azaz el tudja dönteni, hogy melyiket preferálja. A reflexivitás azt jelenti, hogy ha van két kimenetel, amelyek minden tekintetben megegyeznek, akkor az egyik kimenetel legalább olyan jó, mint a másik. A tranzitivitás pedig azt jelenti, hogy ha A kimenetelt jobbnak tekintjük B kimenetelnél, és B kimenetelt jobbnak tekintjük C kimenetelnél, akkor A-t egyúttal C-vel szemben is előnyben részesítjük. Sokan a racionális döntés kritériumai közé sorolják a dominancia elvét is (Tóth, 1997, 38), ami azt jelenti, hogy a cselekvés következményének értéke legalább akkora, mint a többié, de van legalább egy olyan állapot, amikor a cselekvés következményének értéke nagyobb.

III. A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány

A racionális döntések elmélete minden bizonnyal az egyik legfontosabb modern metodológiai irányzat a társadalomtudományban (Szántó, 1998, 7). A racionális döntések elméletét egyre több politológus, filozófus, szociológus, sőt pszichológus, történész és jogtudós tekinti kiindulópontnak és nélkülözhetetlen konceptuális keretnek elméleti és empirikus kutatásai során. Ennek eredményeképpen új társadalomtudományi irányzatok születtek, mint például a közösségi döntések elmélete, vagy a racionális döntések elméletén nyugvó szociológia. A racionális döntések elméletére támaszkodók abból a feltevésből indulnak ki, hogy a társadalmi, politikai, és gazdasági intézmények, valamint a társadalmi változások legjobban úgy magyarázhatóak, ha az egyének cselekedeteinek és interakcióinak eredményeként fogjuk fel őket. A cselekvések és interakciók pedig a legjobban úgy érthetőek meg, ha mindenekelőtt egyének racionális és önérdekkövető – pontosabban: korlátozó feltételek között, széles értelemben vett költség-haszon szempontokat mérlegelő – döntéseinek eredményeként fogjuk fel őket (Szántó, 1998, 7).

A racionális döntéseknek ideáltípusai vannak. Ezeket az individualisztikus ideáltípusokat az emberi döntés különböző változatainak megragadására alakították ki. Legfontosabb elmélettörténeti előzményeik a Max Weber által kidolgozott célracionális és értékracionális cselekvések ideáltípusai (Csontos, 1998, 49–50). Célracionális a cselekvés, ha az érdekeltek mérlegelik a saját értékeiktől függő céljaik elérésének alternatív eszközeit, valamint az egyes eszközök használatával járó előnyös, vagy előnytelen mellékhatásokat, és ezek alapján választanak a cselekvési alternatívák közül. Értékracionális viszont az a cselekvés, ha a cselekvők a viselkedésüket bizonyos társadalmi normákhoz igazítják, és nem számolnak a cselekvéseik várható következményeivel. A célracionalitás kritikáját az értékracionalitás léte adja, ugyanis a célracionalitás álláspontjáról nézve

az értékracionalitás irracionálisnak[4] minősül. Bár kétségtelen, hogy a cél-eszköz séma, amely korunk uralkodó módszertani eszménye is, a célracionalitás szülötte (Zoltayné, 2005, 121).

A racionális döntés az egyéni cselekvést alakító mikromechanizmusok egyike (Szántó, 1998, 21). Itt fontos kiemelni, amit már Herbert Simon gondolatait ismertetve kifejtettem, hogy a döntéshozóra belső tényezői és korlátai is nagymértékben hatnak. Ebből adódik tehát, hogy ez a folyamat nem csalhatatlan mechanizmus. A racionális döntések elmélete kudarcot vall egyfelől, ha nem képes egyértelmű előrejelzéseket megfogalmazni, illetve ha előrejelzései nem állják ki a tapasztalati próbákat, vagyis ha a döntéshozók nem úgy cselekszenek, ahogy az elmélet előírja (irracionalitás).[5] Az akaratgyengeség, rövidlátás, vágyteljesítő gondolkodás és kognitív torzításokon alapuló irracionális vélekedések az irracionalitás különböző esetei. Ha az irracionalitás fogalmát, vagy az irracionális viselkedést működtető mikromechanizmusokat akarjuk feltárni, nem csak a racionális döntések elméletéhez – a többé-kevésbé racionális viselkedések leírásához és magyarázatához – kell fordulnunk, hanem a racionalitás jól definiált fogalmához, és a racionális döntéselmélet ideáltípusaihoz. John C. Harsanyi, magyar származású Nobel-díjas amerikai közgazdász szerint a racionális döntések elméletének célja, hogy segítse a társadalomtudományokat a valóságos emberi viselkedés előrejelzésében és magyarázatában (Szántó, 1998, 21). Harsanyi az alábbiak szerint összegzi azokat a célokat, amikre a racionális döntés normatív elmélete felhasználható az empirikus társadalomtudományokban:

- Fogalmi tisztázásra, hogy miképpen határozható meg a racionális viselkedés különböző társadalmi helyzetekben
- Előrejelzésére és magyarázatára az emberi valóságos viselkedésnek azokban az esetekben, amikor az nagyfokú racionalitást mutat

4 Az irracionalitásra vonatkozó kifejtést a későbbiekben tárgyaljuk.
5 Több tényező, vagy összemérhetetlen alternatívák esetén például a racionális döntés meghatározhatatlan.

- Heurisztikus kritériumok kialakítására, a társadalmi viselkedést magyarázó, előrejelző elméletek számára, még akkor is, ha az adott viselkedés eltér a racionalitás normatív fogalmától

- Az értékelés deskriptív sztenderdjének megalkotására, amely alapján megítélhető az emberek viselkedésének racionalitása (Harsanyi, 1977, 19).

Csak a racionálishoz viszonyítva tudunk egy viselkedést vagy vélekedést irracionálisnak minősíteni, ugyanis a racionális-irracionális egymást kiegészítő fogalmak, de a fogalom- és magyarázatalkotás logikai rendjében a racionális az elsődleges fogalom. Ehhez hasonló a helyzet az önérdekkövetés feltevésénél, ugyanis az önérdek alapvetőbb, mint az altruizmus. A természeti állapot logikailag koherens helyzet, viszont olyan állapotot nem tudunk logikailag koherensen elképzelni, ahol mindenkinek kizárólag altruista indítékai vannak (Elster, 1995, 61). Tehát hasonlóan ahhoz, ahogy az önérdekkövetés formailag-logikailag elsődleges az altruizmussal szemben, a racionalitás is ugyanígy elsődleges az irracionalitással szemben, ebből, pedig az az általános metodológiai alapelv következik a társadalomtudományok kutatásának rendjére vonatkozóan, hogy a kutatásban a racionalitás és az önérdekkövetésen nyugvó kiindulópont a természetes, az elfogadott. Ugyanis a racionális döntések elméletén nyugvó modellek még kudarcuk esetén is tökéletes heurisztikus segítséget adnak annak megértéséhez, hogy mi, és miért történik úgy, ahogy.

IV. A közösségi választások elméletének kialakulása

Mindezek után most meg kell vizsgálni, hogy az egyének fentebb bemutatott egyéni érdekeiből, hogy lesz közösségi, csoportérdek, így válaszokat kaphatunk a politikai rendszer szükségességére, működésére, illetve magyarázatot találhatunk az állam és az államszervezetek szükségeket kielégítő szerepére.

Az állam berendezkedésének, működésének kérdéseivel már Platón és Arisztotelész is foglalkozott, azonban igen elté-

rő problémafelvetéssel és módszertani megközelítéssel, amely különbség ma is reprodukálódik a társadalmi döntések elméletének irodalmában. Platón az állam ideális berendezkedését, olyan társadalmi munkamegosztás-szerkezetet keresett, amely a legjobb működését szolgálja az államnak, az állam célját az igazság érvényesítésében látta, munkásságára a normatív megközelítés a jellemző. Arisztotelész viszont a korabeli városállamok alkotmányait rendszerezve, elemezve, elkülönítetve alapvető típusaikat, és e típusok előnyeit, hátrányait vizsgálva, adta meg a jó alkotmány, illetve a jó kormányzat alapelveit.

A francia forradalom idejétől számítjuk a közösségi döntések elméletének mint diszciplínának a megjelenését. Marquis de Condorcet és Jean-Charles de Borda a társadalmi döntések egyik legalapvetőbb kérdésére próbáltak választ találni, arra, hogyan lehet az egyéni preferenciákat a legigazságosabban, torzulásoktól mentesen kollektív preferenciákká alakítani (Zoltayné, 2005, 338). Borda dolgozta ki elsőként, hogy a relatív többség elvén alapuló szavazás könnyen győztesként hozhatja ki azt a jelöltet, akit a szavazók átlagosan a legkevésbé preferálnak (Mészáros, 2008, 12). Condorcet is felismerte ezt, és így helyette egy alternatív szavazási módszert javasolt. A javasolt módszer azt hozza ki győztesnek, aki minden egyes alternatív jelölttel szemben egyszerű többséget szerez, azaz közvetlenül minden jelöltet legyőzne.[6]

A társadalmi döntések azon keretét próbálták kidolgozni a korabeli kutatók, amely a társadalom tagjai számára lehetővé teszi érdekeik lehető legteljesebb figyelembevételét, ugyanakkor demokratikus, racionális döntéshozatalt biztosít. Ezek a vizsgálatok a társadalmi döntéshozatali folyamatok hiányosságaira irányították a figyelmet, amelyek később további kutatási területet képeztek (Zoltayné, 2005, 339).

A második világháborút követően a háború sújtotta országokban, az állami szerep növekedése volt megfigyelhető, ezt kezdték el a közgazdászok tanulmányozni, a politikai piacot a

6 Ezt hívjuk Condorcet-többségnek

piaci elemzési módszerekkel kezdték vizsgálni. Így alakult ki a jóléti közgazdaságtan, amely a társadalmi jólét problematikájával foglakozott a jóléti függvény eszközével. A hagyományos jóléti közgazdaságot az utilitaristák[7] kristályosították ki. A szavazási mechanizmusokkal való foglalkozáshoz képest egészen más úton jártak, ugyanis ők Jeremy Bentham elméletére építkeztek. Bentham a közösségi összesített hasznosságra koncentrált, és ennek növekedését tekintette olyan kritériumnak, amely a közösségi döntést minősíteni képes. Később azért érte kritika, mert azt, hogy a közösségen belül a hasznosság hogyan oszlik el, nem vette figyelembe. A másik támadás onnan érte, hogy a hasznosságértékek nem összehasonlíthatóak különbözőségük és sokrétűségük miatt. Így fejlődött ki az új jóléti közgazdaságtan, amely a Pareto-elvre támaszkodott, ami a preferenciák állandóságát és azonosságát feltételezve segítette a társadalmi döntések komaparativisztikáját. Azonban később rájöttek, hogy a Pareto-elv önmagában nem elegendő kritérium.

A közgazdaságtanon belül maradva Paul Samuleson megalkotta a közjavak definícióját, majd James Buchanan később megállapította, hogy a politikai piac elemzését, is ugyanolyan racionális, önérdekkövető egyénekre kell alapozni, mint a magánpiac esetében. Arrow lehetetlenségi tétele alapján megállapította, hogy gyenge követelményeknek sem tud egyetlen közösségi döntéshozatali eljárás sem megfelelni, Amartya Sen pedig ötvözte az etikát a közgazdaságtannal.

A társadalomtudományokban sokáig nem vettek tudomást az önérdek követéséből fakadó problémákról, és magától értődőnek tekintették, hogy azok a csoportok, amelyek közös érdekkel rendelkező egyénekből állnak, érvényesíteni tudják a szóban forgó érdeket. A szociológiában elsőként Olson mutatott rá az egyéni érdek követéséből adódó problémákra. Szerinte egy nagy csoport tagjai még akkor sem törekszenek közös vagy csoportérdekeik realizálására, ha mindannyian racionálisan, önös érdekeik alapján cselekszenek, s ha mindannyian jobban járná-

7 Néhányan ezek közül: F.T. Edgeworth, A. Marshall, A.C.Pigou.

nak, amennyiben közös érdekeik vagy célkitűzéseik együttes elérésére tennének kísérletet (Olson, 1997, 8).

Olson érvelése, amely szorosan kapcsolódott a közjavak[8] problémájához, a következő öt pontban foglalható össze: 1. Minden közösség egy valamilyen kollektív jószág biztosítására törekszik. 2. A csoport minden tagja számára hasznos a kollektív jószág megszerzése, azaz a ráfordítási költségek kisebbek, mint a belőle származó előnyök. 3. Egyetlen egy tagja sem zárható ki a közösségnek a kollektív jószág fogyasztásából. 4. A közösség tagjai számára az önérdek azt diktálja, hogy ne vegyenek részt a kollektív jószág megszerzésének költségeiben, ugyanis, ha mások ezeket a költségeket vállalják, akkor a kérdéses egyént sem lehet kizárni a kollektív jószág élvezetéből. Ha viszont a csoport többsége nem költ a kérdéses jószág megszerzésére, és az így nem áll rendelkezésre, akkor az egyénünk hiába költött rá. 5. Ezekből az következik, hogy a kollektív jószágot csupán önérdek alapján nem lehet megszerezni.

Ebből az érvelésből tehát az következik, hogy kollektív javakat csak szervezeti keretek között lehet előállítani, biztosítani egy valamilyen közösség számára. Ebből következik, hogy a szervezetek legfőbb és egyben legalapvetőbb funkciója, a kollektív javak biztosítása (Olson, 1997, 13–16). Az állam is egy ilyen szervezetnek tekinthető, mivel az is közjavakat biztosít tagjai, azaz az állampolgárok számára. Ezt David Hume is megállapítja különböző érvekkel alátámasztva, amikor a közjavak kapcsán rávilágít a kormányzat szükségességére (Hume, 1976, 728–729). Az állam által biztosított közjavak – ideális esetben – a társadalom minden tagjának érdekeit tükrözi. Az állam nem tarthatja fenn magát önkéntes befizetésekből a fent levezetetteket figyelembe véve, ugyanis közjavakat biztosít. Ezért adókra,

8 A „kollektív jószág" és a „közjószág" terminusokat a közgazdászok többsége szinonimaként használja. Jegyezzük meg, hogy a közjószág fogalma nem rejt magában semmilyen erkölcsi vagy értékítéletet a szóban forgó jószággal kapcsolatban. A „közjószág" egy szakkifejezés, amelyet arra használnak, hogy bizonyos típusú javakat (közjavakat) megkülönböztessenek másfajta javaktól (magánjavaktól).

azaz olyan egyszeri, vagy folyamatos pénzügyi szolgáltatásokra van szükség, amelyeket az állam, vagy más közjogi testület közfeladatok ellátásához szükséges bevétel céljából egyoldalúan állapít meg, és külön eseti ellenszolgáltatás nélkül követelhet mindenkitől, akire a törvényben, a szolgáltatási kötelezettség tekintetében megállapított tényállás vonatkozik (Tétényi, 1996, 201). Az állam, illetve a szervezetek tagjaik számára természetesen nem csak kollektív javakat biztosítanak, hanem magánjavakat is, ezek ugyanis ösztönzik a szervezet potenciális tagjait a csatlakozásra.

Olson arra is rámutatott, hogy kis- és nagy létszámú csoportok viselkedése között is van különbség. Szerinte ugyanis a kis létszámú csoportok formális szervezet, vagy külön egyezség nélkül is képesek kollektív javakhoz hozzájutni, míg a nagy létszámú csoportokban együttműködés, megegyezés, vagy szervezet nélkül kollektív jószágot biztosítani nem lehet (Olson, 1997, 14). Tehát a kis létszám, amíg önmagában, tulajdonképpen elősegíti a csoport tagjainak kooperációját, addig a nagy létszám korlátozza a csoporttagok közötti spontán együttműködés lehetőségét.

Tehát Olson érveléséből adódik, hogy a közösségek döntésében nagy szerepe van az államnak mint szervezetnek, mely a közösség tagjainak érdekeit magába foglalja, illetve azt tükrözi. Pontosabban megvizsgálva az érdekek érvényesülését, azt láthatjuk, hogy igazából az államon belüli érdekszervezetek képesek a társadalom igen erősen differenciált érdekeinek érvényesítésére, a történelem folyamán ugyanis az állam és a társadalom szétvált.

V. Társadalmi döntések

A közösségi döntésekre jellemző, hogy egy adott közösség egészére vonatkoznak, és az adott közösséget alkotó egyének személyes érdekeivel összhangban állnak, illetve kellene, hogy álljanak. A társadalmi döntéssel kapcsolatos problémák akkor

merülnek fel, ha megpróbáljuk ezeknek az egyéneknek a különféle érdekeit, preferenciáit, véleményét aggregálni azért, hogy a közösség számára érvényes döntést, valamiféle közakaratot határozhassunk meg (Zoltayné, 2005, 335). A nehézséget az okozza az ilyen döntéseknél, hogy az adott társadalmat alkotó egyének, és azok preferenciái igen sokrétűek, így meglehetősen nehéz, egy olyan megoldást találni, amely az adott társadalom tagjait nagyjából ugyanolyan megelégedéssel töltené el. Ezen felül a társadalmi preferenciák sincsenek jól meghatározva, az ezekre vonatkozó információk összegyűjtése, rendszerezése, értelmezése is igen nehéznek bizonyul. Magának a közakaratnak a definíciójára is több értelmezés létezik, és az adott értelmezéstől függ, hogy a közösségi döntések létrejöttének mely módját tekinti legitimnek. A közakarat két értelmezését ismertetjük most, az egyik a konzekvencionalista, vagy következményelvű, a másik a diskurzusetikai, vagy folyamatelvű. A konzekvencionalista definíció szerint, az egyszerű többségi elvű szavazás módszere által, a többség által kinyilvánított, adottnak és kritika nélkül elfogadottnak számító társadalmi preferencia felel meg a közakaratnak (Moldoveanu, 1999, 541–554). A diskurzusetikai felfogás szerint bármiféle közakarat legitimitását, az azt létrehozó folyamat milyensége tudja meghatározni. Ez az elmélet szerint a közre vonatkozó legitim döntések, csak a nyilvános vita módja által születhetnek.

VI. A társadalmi döntések elméletei

A társadalmi döntések elméletét vizsgálva, láthatjuk, hogy az számos, gyakran egymással vitatkozó irányzatokra oszlik, valamint az egyes gondolkodók által használt módszerek és vizsgált jelenségek igen változatos képet mutatnak. E tudományterület angol megnevezésének magyar megfelelőit vizsgálva is számos variációt találunk, mint például társadalmi döntések, társadalmi választások, racionális társadalmi választások, közösségi döntések, közösségi választások stb. Seabright szerint a közös-

ségi döntések elméletének két fő értelmezése létezik (Seabright, 1989, 365–387). Az egyik értelmezési mód az alkotmányos választás elmélete (public choice), a másik a társadalmi választások elmélete (social choice).

Az első értelmezés a közösségi döntések politikai folyamatjellegére helyezi a hangsúlyt, és ezért definiálható alkotmányos választáselméletnek. Ugyanis a társadalomban léteznek olyan csoportok, amelyek nem rendelkeznek szavazati joggal, és az társadalmanként eltér, hogy kik tartoznak ebbe a csoportba, vagy, hogy valamilyen típusú döntéshez milyen arányú többség szükséges. Az alkotmányos választás elmélete a szavazás, a döntés elemzése révén azzal foglalkozik, hogyan, milyen mechanizmusok segítségével lehet a társadalom kívánatos állapotait elérni. Milyen kapcsolat van a társadalmi döntés és az egyén véleménye között, melyek a belső ellentmondásoktól mentes, egységes döntések meghozatalának a feltételei, vagy a politikai pártok működésének sajátosságai. Céljai közé tartozik egy minden igényt kielégítő szavazási rendszer kidolgozása is. A társadalmi döntések elmélete ebben az összefüggésben a nem piaci döntések közgazdasági módon történő vizsgálódásaként is értelmezhető, hiszen közgazdaságtudományi eszközöket alkalmazva, szavazásokra, pártokra, politikusokra vonatkozó következtetéseket von le (Johnson, 1999, 19). Az alkotmányos választáselmélet által vizsgált kérdéseket, és a használt eszközöket vizsgálva megállapítható, hogy a játékelméletekkel való kapcsolata kooperatív, és nem kooperatív egyaránt, hiszen például azt, hogy egy szavazás során milyen preferenciáinkat nyilvánítjuk ki, nagyban függ a többi résztvevő cselekvéseire vonatkozó elvárásainktól (Elster, Hylland, 1989, 336). Éppen ezért léteznek olyan stratégiai magatartásformák a szavazás során, mint például a stratégiai viselkedés, amely során stratégiai szavazatokat adnak le a választók, azaz nem arra a politikai pártra szavaznak, amelyik számukra valamilyen okból a legjobb, hanem a legkevésbé rosszat nyújtó

pártra, amiről feltételezik, hogy biztos bejut a parlamentbe.[9]

A politika a közgazdaságtanhoz hasonlóan próbálja megoldani a szűkös javak elosztásának problémáját, de ez annál szélesebb körű, hiszen míg a közgazdaságtannál materiális javakkal foglalkoznak, addig itt immateriális javakkal is, ugyanis politikai döntésnek számít az is, hogy egy adott országban megengedett-e az abortusz, és ha igen, milyen keretek között (Zoltayné, 2005, 341). Az alkotmányos választás elmélete három kérdés köré épül: 1. az érdekek, preferenciák, vélemények aggregálásának problémája, 2. a kollektív cselekvés sajátosságai, és az ehhez kapcsolódó nehézségek, 3. robusztus szavazási rendszerek kidolgozása, és a szavazás motivációinak megfejtése.

A második értelmezés a társadalmi szintű jólét alkalmas mértékegységének felállítására törekszik. Azzal a kérdéssel foglalkozik, hogyan függ össze a társadalom értékítélete az olyan társadalmi jellemzőkkel, mint az egyéni preferenciák. Az intézményeket és a gazdasági rendszereket, pedig abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyire eredményeznek igazságos elosztást, vagy mekkora mértékben biztosítják a társadalmat alkotó egyéneknek a szabadságát és jogait úgy, hogy közben elismerjék egyéni preferenciáikat (Sen, 1999, 4–52). A társadalmi döntések elmélete ebben az esetben tehát a normatív társadalomelméletek analitikus vizsgálatával azonosítható, és az igazságos elosztással[10] foglalkozó elmélettel kiemelkedő a kapcsolata.

VII. Alkotmányos választás elmélete

VII. 1. Az egyéni preferenciák, érdekek aggregálásának problémája

A társadalmi döntések elméletében az egyik alapprobléma az egyéni preferenciák, érdekek aggregálása. Erre jó példa a politikai szavazás. Az egyének által leadott politikai szavazatok összesítésének igen sok módja van, és a kiválasztott összesítési módtól függően más és más eredményt hozhat ki ugyanaz a

9 Lásd később az ösztönzési kompatibilitásnál.
10 Distributive justice

szavazás. Az alkotmányos választási elméletekben ez az aggregálási probléma a matematikai aggregálási problémával azonos. A társadalmi választások normatív ágára jellemző szabadság, igazságosság, méltányosság szempontjai itt nem merülnek fel. Minden társadalomnak el kell jutnia valamilyen módszerrel egy olyan kormánypolitikához, amely a társadalom aktuális állásfoglalásaként értelmezhető (Zoltayné, 2005, 342). A mindenkori kormány számára kiemelt problémát jelent, hogy a választások során is folyamatosan a preferenciák aggregálása zajlik. Egy demokratikus társadalomban jó néhány választási rendszer található meg, ezeknek a választási rendszereknek komoly megoldatlan problémát jelent, hogy a sok-sok egyéni preferenciából hogyan jussanak el egy végső döntéshez. Az egyéni preferenciák aggregálásának különböző módozatai a különböző szavazási módszereknél, választási rendszereknél különböző eredményeket hozhatnak.

VII. 2. A kollektív cselekvés problematikája

Ahhoz, hogy számba vegyük a társadalmi döntések mint kollektív cselekvések általi nehézségeket, azt az egyéni döntési folyamattal kell összehasonlítanunk. Ugyanis a társadalmi döntések igen sok esetben hasonlítanak az egyéni döntéshozatal szituációira, azonban vannak jelentős eltérések is, amelyek csak a társadalmi döntések esetén fordulnak elő. A társadalmi és egyéni döntéshozatali folyamatok közti legalapvetőbb eltérés, hogy a társadalmi döntések estén az egyének sokaságával állunk szembe, míg az egyéni döntéshozatal esetén egyetlen személy szerez be információkat, veti össze az alternatívákat, és ezek alapján hoz végül döntést. Ezeknek az egyéneknek a döntései lesznek a társadalmi döntési eljárások inputjai,[11] amelyeket valamilyen módszerrel aggregálni kell, ez utóbbi aggregálási folyamat sokféle módon mehet végbe. Felmerül a kérdés a döntési eljárás megválasztásánál, hogyan oldható meg az, hogy az adott

11 Nem a döntés végeredményei, mint az egyéni döntés esetében.

közösséget alkotó egyének mindegyikének a döntését figyelembe vegyük, és azt milyen módszerrel összegezzük. Az, hogy az egész közösség döntsön, sok esetben elég nehezen valósítható meg, ezért ilyenkor az egyének képviseltetik magukat az adott társadalmi döntésnél (Kindler, 1991, 343). A különböző döntési funkciókat a társadalmi döntések során különböző személyek, csoportok, intézmények látják el. Így tehát a döntési folyamat kapcsán felmerülő felelősség is megoszlik a közösség tagjai és döntésben résztvevők között.[12]

Tehát az egyéni döntések problémái nem szűnnek meg a kollektív technikák alkalmazásával, enyhülhetnek, erősödhetnek, sőt új problémák is keletkezhetnek. Ilyen új probléma például az ösztönzési kompatibilitás. Ennél a már fentebb tárgyalt jelenségnél a társadalom bizonyos tagjainak előnye származhat abból, ha preferenciáikat hamisan adják meg, például ha nem a politikai meggyőződésüknek megfelelő kispártra adják le voksukat, mert feltételezik, hogy az a parlamenti bejutási küszöb miatt nem fog bejutni, így másra szavaznak azért, hogy szavazatuk ne „vesszen el".

A társadalom vizsgálatakor az nem a tagok számával határozható meg igazán, hanem a tagok közötti viszonyokkal, és ezek jellegzetességeivel. Mivel egy adott területet közösen laknak, ezért a társadalom tagjainak szükségük van kölcsönös együttműködésre, vitás kérdések megoldására, közös érdekeik érvényesítésére. Ahhoz, hogy egymás között igazságot tegyenek, különböző módszerekkel hozhatnak döntéseket, a problémáktól függően (Kindler. 1991, 344). A társadalmi döntéseknek csak egy része születik demokratikus módon, és ez a demokratikus mód is csak kevés esetben közvetlen, inkább a képviseleti

12 Igen érdekes kérdés az, hogy egy kollektívát mennyire lehet felelőssé tenni, főleg akkor, ha az adott közösség tagjai a döntési folyamat során képviselve voltak, tehát a közvetlenség kizárható. A kollektív bűnösség vagy kollektív felelősség fogalma merül fel, például a náci Németország polgárainak magatartáselemzésekor a második világháború során.

jellegű demokrácia a jellemzőbb.[13]

A demokratikus döntéshozatali eljárások mellett más módszerek is léteznek, ezek rövid bemutatása következik Brian Barry tipológiája nyomán: 1. A harc, melynek célja az, hogy erőszak alkalmazásával az egyik fél rábírja a másikat, hogy engedjen egy vitatott kérdésben. 2. Az alku, amely egy tárgyalásos típusú eljárás, mely során az egyik fél valamilyen ellenszolgáltatást, esetleg jutalmat ígér, vagy azt, hogy a szankciókkal való fenyegetését visszavonja, ha a másik fél az egyiknek megfelelően cselekszik az adott kérdésben. Az alkunál fontosak az erőpozíciók, ezek változásával az alkupozíciók is változnak, és mindig az erősebb fél számára kedvezőbb alkuk kötődnek végül. 3. Az érdemi kérdésekről folytatott eszmecsere olyan tárgyalásos típus, ahol nincs ösztönző anyagi, vagy szankcionáló elem. A lényeg, hogy a felek az alapelvek, értékek, szabályok kérdésében egyetértésre jussanak. 4. A szavazás a demokratikus eljárások legelterjedtebb és elfogadottabb módszere, amikor is a felek egyéni preferenciáiból egy előre meghatározott szabály alapján számítják ki a választás eredményét. 5. Véletlen módszere, amikor a döntést a véletlenre bízzák, mivel nincs más alkalmazható elv, vagy az a cél, hogy minden fél ugyanolyan esélyekkel kerülhessen döntéshozói helyzetbe. 6. Verseny útján való kiválasztás, amikor teljesítményhez, eredményhez köthető a döntés. 7. Autoratív eljárás, amikor a felek nem tudnak, vagy nem akarnak döntésre jutni, és egy harmadik fél felé fordulnak segítségért, amelyik harmadik felet minden fél elfogadottnak tekint. Ez a harmadik fél lehet egyén vagy szervezet is, ez utóbbira példa a bíróság intézménye.

Önmagukban az egyes társadalmi eljárásokkal ritkán találkozunk, rendszerint inkább kevert,[14] vagy kombinált[15] együt-

13 A közvetett módszerekre azért van szükség, mert technikailag kivitelezhetetlen az, hogy minden egyes kérdésben a társadalom egésze döntsön.
14 Kevert, ha egy döntés meghozatalában kettő vagy több módszert alkalmazunk együtt.
15 Kombinált, ha a döntések elkülönülnek egymástól, de az egyik döntés előfeltétele a másiknak.

tesüket alkalmazzák (Barry, 1989, 11–43). A fenti felsorolás alapján megállapítható, hogy a társadalmi döntéseket, a társadalom egésze, egy közvetítő, egy megbízott intézmény vagy szervezet, egy kiválasztott csoport, egy egyén is meghozhatja. Fokozza a nehézséget a társadalmi döntéseknél, hogy nem csak a döntés meghozatali módjának a meghatározása jelent problémát, hanem a létrehozott társadalmi intézmények működtetésével kapcsolatban is problémák merülhetnek fel, ugyanis a társadalmi cselekvések mindig torzulnak a döntéseket végrehajtók önérdekű viselkedése miatt, így nemcsak maga a döntés kimenetele, hanem annak megvalósítása is manipulálható. (Elster, 1991, 27–44)

VII. 3. A szavazással összefüggő problémák

Minél nagyobb és ezáltal összetettebb egy társadalom, az emberek magán- és közjavakra vonatkozó preferenciáinak kifejezési eszközei annál fontosabbak. A kollektív preferenciák meghatározásának egyik legismertebb és legelterjedtebb módja a szavazás, amely a demokrácia egyik alapintézménye. (Pápai-Nagy, 1991, 100) Olyan közösségi döntési helyzetekben, mint a választások, vagy népszavazások, a szavazáson alapuló eljárások teljesen természetes és bevett megoldások, viszont amikor a társadalmi jólét valamiféle aggregált indexének a megalkotására van szükség, akkor két okból sem jelentenek jó megoldást (Sen, 1999, 4–52). Egyrészt a szavazás aktív részvételt igényel, és ha valaki távol marad a szavazástól, nem él szavazati jogával, akkor a preferenciái sem jelennek meg a közösségi döntésben. E jelenség rámutat arra, hogy a kevésbé öntudatos egyének érdekei egyszerűen kimaradnak a szavazás révén a közösségi döntésből. (Uo.) Másodszor minden egyén a szavazás révén a rendelkezésre álló lehetséges alternatívákat sorba rendezi, azonban semmilyen közvetlen módszer nincs arra vonatkozóan, hogy a szavazási adatok alapján a különböző egyének jólétét összehasonlíthassuk. (Uo.)

További két, a szavazáshoz kapcsolódó problémát (Johnson, 1999, 100–118) szeretnénk még itt röviden ismertetni, az egyik a racionális távolmaradás elmélete, a másik a racionális tájékozatlanság elmélete. A racionális távolmaradás elmélete a racionális egyénre vonatkozó feltevésre komoly kihívást jelent. Ugyanis a demokráciaelmélet idealisztikus feltevése szerint, az egyes emberek számára az általános választójog érték, a valóságban viszont éppen racionális szempontból nézve a választójog értéke az egyén számára igen csekély, hiszen annak a valószínűsége, hogy pont az ő egyetlen szavazata dönti el a választás végeredményét igen csekély. A racionális egyén elméletileg képes rá, hogy kiszámolja szavazatának parciális differenciálját, ami annak a két állapotnak különbségértékét fejezi ki, amelyben az elsőként és másodikként, az egyén által preferált párt győz a választásokon. Minél több ember vesz részt az adott döntéshozatali folyamatban, az egyén számára szavazatának értéke annál inkább csökken, hiszen annak a valószínűsége, hogy az ő szavazata lesz a döntő, valahol az 1/v értéknél helyezkedik el, ahol a v a szavazók számát jelenti.[16] Ezek után felmerül a kérdés, hogy az emberek miért mennek egyáltalán el szavazni? Ugyanis szélsőséges helyzetektől eltekintve csak az a választó tekinthető racionálisnak, aki nem él választójogával, mivel tudja, hogy az ő egyetlen szavazata nincs hatással a végeredményre. Felmerül természetesen az a kérdés, hogy ha a társadalom minden tagja így gondolkodna, akkor soha nem lenne döntés semmiben, a valóságban szerencsére viszont mindig van egy bizonyos százaléka a népességnek, aki elmegy szavazni.

A racionális tájékozatlanság elmélete, azt vizsgálja, hogy akik elmennek szavazni, mennyire tájékozottak a szavazást illetően (Johnson, 1999, 100–118). A hagyományos demokrá-

16 Természetesen az 1/v érték a valószínűség alsó határát jelenti. Amennyiben hozzávetőlegesen tudni lehet, hogy mely alternatívára adja le a többi szavazó a voksát, ez a valószínűség nőni fog, de természetesen a maximális értéktől (ami 1), akkor is nagyon távolt marad.

ciaelméletek idealizált demokráciamodellel rendelkeznek, amiben az idealizált egyének tökéletes tájékozottsággal rendelkeznek a politikára vonatkozóan. A racionális tájékozatlanság elmélete, viszont azt tárgyalja, hogy a szavazókra nem jellemző igazán a tájékozottság, így egy sokkal, valóságosabb emberképpel operál ez az elmélet. Tehát ha ezek a szavazók nem igazán tájékozottak a politika aspektusában, akkor felmerül a kérdés, hogy az ilyen tájékozatlan ember által hozott döntésnek milyen értéke van? A valós világban a választókat nem ösztönzi semmi, hogy maguktól tájékozódjanak a politikai, közügyi kérdéseket illetően, ennek az az oka, hogy tisztában vannak azzal, hogy az ő egyetlen szavazatuk nincs befolyással a szavazás végeredményére. Viszont így aránytalanul nagy a befolyásuk a közügyekre azoknak a választóknak, akik maguktól, vagy hivatásuk miatt, információgyűjtésre vannak ösztönözve.[17] Tehát a népesség egy szűkebb rétege határozza meg és dönti el a politikai kérdéseket. Így a racionális tájékozatlanság következményeként hiába van minden választónak csak egy szavazata, mégsincs mindenkinek azonos befolyása a politika alakítására.

VIII. Társadalmi választások elmélete

Mint ahogy azt már említettük, a társadalmi döntések elméletének létezik egy másik ága is (social choice), amely olyan kérdésekkel foglalkozik, mint a hatalom, a jog, a társadalmi igazságosság, vagy az elosztás. Normatív keretek megfogalmazását nyújtják ezek az elméletek, arra vonatkozóan, hogy hogyan kellene a társadalmaknak felépülniük, milyen elveknek megfelelően kellene irányítani őket ahhoz, hogy igazságos elvek szerint lehessen dönteni az elosztás kérdéseiről, az egyéni szabadságjogok legteljesebb mértékig történő figyelembevétele mellett. Az igazságosság az egyik legfontosabb közpon-

17 Ilyen személyek például a tanárok, jogászok, újságírók, politológusok, szociológusok stb.

ti fogalom, amely az egyének között fennálló viszonyt foglalja magában. A társadalom intézményeivel kapcsolatos igazságot a társadalmi igazságosság jelenti, ez olyan igényekre vonatkozó fogalom, amelyet az egyén a társadalom egészével, vagy a kormányzattal szemben támaszthat, viszont nincs egyetlen átfogó társadalmi igazságosságelmélet sem, hiszen az igazságosságnak rengeteg különböző értelmezése létezik. Az elméleteknek két különböző áramlatát különböztethetjük meg, az egyik az individualista, a másik a társadalmi.

Az individualista értelmezés szerint a társadalom egyének összességeként fogható fel, amelyek mindje rendelkezik önálló céllal, a társadalom egésze viszont nem rendelkezik önálló céllal, ezért végeredményben a társadalmi igazságosság, az egyének egyénekkel szembeni követeléseit tartalmazza (Zoltayné, 2005, 361). A társadalmi értelmezés, viszont azt állítja, hogy társadalmi lények vagyunk, tehát a társadalmat alkotó egyének nem csak önálló akarattal rendelkező egyénekként kezelendőek, hanem mint társadalmi lények is. Ez egy folyamat, amely során az egyének eredeti céljai átalakulnak társadalmivá.

Az individualista elméletek egyik legfontosabb ága az utilitarizmus, amely Jeremy Bentham munkássága alapján indult útjára, majd John Stuart Mill, Francis Edgeworth, Henry Sidgwick, A. C. Pigou fejlesztette tovább. Bentham alapgondolata úgy fogalmazható meg, hogy a világban az öröm az egyedüli jó dolog, és az örömintenzitása kifejezhető egy olyan skálán, ami minden emberre vonatkozik, így az egyének között az öröm mértéke összehasonlítható. Ezért bármilyen társadalmi intézmény egyetlen értékelési kritériuma lehet az, hogy képes-e a társadalmi összörömet maximalizálni. (Az öröm és a hasznosság közötti kapcsolatot már tárgyaltuk a dolgozat elején.) Az utilitarizmus vizsgálata során az igazságosság fogalomkezelésének sajátosságát tapasztaljuk, azaz nem tesznek különbséget aközött, hogy mi az igazságos, és mi a jó, mivel e felfogás szerint a társadalmi intézmények jók és igazságosak egyben, ha az összhasznot maximalizálják. Az egyének

egyetlen követelése a kormányzattal szemben az, hogy minden egyén hasznosságát, vagy vágyát, egyenlő súllyal vegye számításba, ez az egyenlő bánásmód elve. Az utilitarizmus tehát az igazságosság racionalitásra való leegyszerűsítését jelenti. A racionális választások standard elméletében az a cél, hogy maximalizálja hasznosságát minden egyén. Az utilitarista kormány célja pedig az, hogy maximalizálja állampolgárainak összhasznosságát (Zoltayné, 2005, 362). Az utilitarizmus a hasznosságértékek összegét maximalizálja, és azt már nem veszi figyelembe, hogy ez az összeg hogyan oszlik el egyenlően vagy egyenlőtlenül a társadalmon belül.[18] Az utilitarizmust ért kritikák az elosztásra vonatkozó momentumot érintik leginkább, annak teljes érzéketlenségét kritizálják. Mivel a hasznosságot egy tökéletesen semleges komparativisztikai mérceként képzelik el, ezért az utilitarizmus nem helyez hangsúlyt az emberi jogok vagy a szabadság védelmezésére sem.

A másik fontos probléma, amire nem talált megoldást az utilitarizmus, hogy az örömöt hogyan lehet egyetlen skálán mérni, ha az örömöknek különböző mértékű, időtartamú változatai léteznek, és így azok egymással való komparatív vizsgálata lehetetlen. Ezt a problémát az új jóléti közgazdaságtan oldotta meg úgy, hogy a hasznosságot preferencia-sorrendként értelmezte, a preferenciák megnyilvánulását pedig a választás mozzanatával azonosította, így a vágyak a preferenciákban, és az azt tükröző választásban jelennek meg.

John Rawls igazságosságelméletének megjelenése az utilitarista társadalmi igazságosság kérdéseire nyújtott alternatívát. Azt, hogy az utilitarizmus a társadalmi jólétet, az azt alkotó egyének jólétének összegével azonosította, és ezáltal az egyes emberek, vagy emberek esetleges alapvető szabadságjo-

18 Ezáltal előfordulhat olyan eset, hogy egy személy nagymértékű haszonnövekedése a társadalmi szintű összhasznot tekintve kárpótolja több személy hasznának kismértékű csökkenését, feltéve, hogy az egyetlen személy haszonnövekedésének mértéke nagyobb, mint a többi személy haszoncsökkenésének mértékének összege.

gainak megsértését kárpótolhatja az a tény, hogy ezáltal mások számára nagyobb hasznosság keletkezik, Rawls nem fogadta el. Szerinte ugyanis egy olyan rendszer a társadalom, amely tagjai mindegyikének hasznosságát igyekszik növelni, és nem a társadalom tagjainak összhasznát. Ez a Rawls-féle méltányosságként felfogott igazságosságelmélet két elvből épül fel (Zoltayné, 2005, 363). 1. A lehető legszélesebben értelemben vett alapvető szabadságjogokhoz, minden embernek egyenlő mértékben van joga. Az alapvető szabadságjogok megsértését semmilyen más törvényre való igazolás nem igazolhatja. 2. A társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeket úgy kell normalizálni, hogy a legnagyobb előnyt a leghátrányosabb helyzetűeknek kell biztosítani (differenciaelv). Rawls igazságosságelmélete nem is igazából a hasznosság, hanem inkább az általános társadalmi javak elosztásának elméleteként fogható fel.

Sem a jövedelem, sem a hasznosság, sem pedig az elsődleges társadalmi jószághalmaz nem alkalmas mérce, az egyének közötti összehasonlításra. A hasznosság túl érzékeny az ízlésekből fakadó különbségekre, a jövedelem pedig túl nyers mérce ahhoz, hogy figyelembe tudja venni az igazságosság szempontjából fakadó fontos különbségeket az emberek között. Ugyanez vonatkozik az elsődleges társadalmi jószágok halmazára is. Lehetséges alternatívája lehet ezeknek a mércéknek a szükséglet, amely alapján a drágább termékekre, szolgáltatásokra rászorultakat megkülönböztethetjük azoktól, akik csupán igényesebb ízlésük miatt tartanak igényt drágább termékekre, szolgáltatásokra.

Sen egy másik alternatívát javasol, ami az egyének valamilyen tevékenység elvégzésére irányuló képességeinek összehasonlításán alapul, ahhoz, hogy a képességek terén egyenlőséget tudjunk teremteni, jövedelmi különbségekre van szükség (Sen, 1985, 364).

További fontos irányzata az igazságelméleteknek a kölcsönös előnyök elmélete.[19] Ez az elmélet az igazságos társadalmat

19 Mutual-advantage theory

az egyének kölcsönös előnyök megszerzésére irányuló kooperatív vállalkozásként képzeli el. Minden egyén valamilyen saját célt igyekszik elérni, maximalizálni, az azonban, hogy az egyének egymástól függetlenül cselekvő viselkedésének összessége révén társadalmi összhaszon maximalizálódik, az elmélet szerint nem képzelhető el. Ezek szerint az igazságosságnak nincs semmi köze a társadalmi nézőpontra helyezkedéshez, tehát nem is létezik társadalmi igazságosság, csak igazságosság. Nem várhatjuk el, hogy olyan kimenetet eredményezzen az igazságos cselekedetek összege, amely bármilyen független, társadalmi igazságosra vonatkozó feltételt teljesít.

Az utilitárius haszonelvű hagyományokra épülő jóléti közgazdaságtan, a társadalmi állapotok jóságának értékelésekor nem tudja figyelembe venni az egyéni jogokat, mivel a társadalmi állapotok jóságának értékelésekor a Pareto-elv kizárólag az egyéni preferenciákat mint preferencia-sorrendeket veszi figyelembe, azaz azt, hogy ki mit részesít előnyben, és nem azt, hogy miért. Pedig a végkimenet mögött meghúzódó okok figyelembevétele fontos lenne. Ezt a jelenséget tolakodó preferenciának[20] nevezik.

Sen egy általános szintű problémát is felvetett a társadalmi döntések elméletéhez kapcsolódva, mégpedig arra próbált utalni, hogy a Pareto-elv létjogosultságának megkérdőjelezése ahhoz vezet el, hogy a preferenciák mögött meghúzódó motivációkat is figyelembe kell venni a társadalmi döntéseknél (Sen, 1970, 152–157). Rávilágított tehát, hogy nem az egyéni preferenciák matematikai aggregálásának eredményén kell a társadalmi döntéseket vizsgálni, hanem szerinte az egyéni preferenciák egyrészt az egyén önérdekét, másrészt pedig a társadalom ideális állapotára vonatkozó etikai értékítéletet tükrözik. Ezért kell különbséget tenni az érdekösszegzés[21] és értékítélet-összegzés[22] között, az egyéni érdekek társadalmi

20 Meddlesome or nosy preferences
21 Interest aggreagtion
22 Judgement aggregation

preferenciává ötvözése során. Az érdekösszegzés az egyének érdekeinek összegzését jelenti, míg az értékítélet összegzés az egyének arra vonatkozó ítéleteinek összegzése, hogy szerintük a társadalom számára mi lenne a jó. Tehát ezek a morális ítéletek nem csak az egyén személyes helyzetét, hanem másokét is figyelembe veszik. Sen tételének tárgyalásakor elengedhetetlen fogalom a szabadság, amely Sen szerint az egyéni jogok gyakorlásának kimenetével azonos, azaz azt vizsgálja, valóban az egyéni preferenciarendezése által előnyben részesített lett-e a végállapot. Sen paretói libertárius lehetetlenségi tétele azt állítja, hogy a személyes szabadság egy igen enyhén megfogalmazott követelménye is konfliktusba kerülhet a Pareto-hatékonyság[23] elvével. Ugyanis egynél több egyén számára egy társadalom nem tudja biztosítani, hogy bizonyos személyes szférákban szabadon, mások preferenciájának figyelembevétele nélkül dönthessen (Sen, 1970, 152–157).

IX. Politikusok

Most, hogy sikerült a választások folyamatát megvizsgálni, a választók szemszögéből, már tudjuk, milyen folyamatok által kerülnek a politikusok a hatalomba. Ebben a fejezetben a politika fogalmát, a politikusok típusait fogjuk vizsgálni.

Mit értünk politikán? (Weber, 1989, 5) Ez a fogalom igen tág, ugyanis magába foglalja az önálló vezetőtevékenység minden ismert fajtáját. Beszélhetünk szakszervezetek sztrájkpolitikájáról, helyhatóság oktatáspolitikájáról, vagy akár egy egyesület elnökének politikájáról. A továbbiakban politikán egy politikai szervezet, az állam vezetését, és ennek a vezetésnek a befolyásolását fogjuk érteni. Ehhez az államot is defi-

23 A közgazdászok által elfogadott Pareto-hatékonyság elve azt mondja ki, hogy társadalmilag optimálisnak tekinthető az az állapot, amelyből nem lehet úgy elmozdulni, hogy a társadalom egyetlen tagjának se csökkenjen az egyéni hasznossága. Tehát úgy növeli mindenki, vagy egy egyén hasznosságát, hogy közben senki más érdeke nem csorbul.

niálni kell, mégpedig most nem a klasszikus Machiavelli-féle definícióval,[24] hanem az állam kizárólagos monopóliuma által, mivel a későbbiekben ez a monopólium fog magyarázatot adni, bizonyos megállapításokhoz. Ez a kizárólagos monopóliuma az államnak nem más, mint a legitim fizikai erőszak. Ez egy fontos eszköze az államnak, ugyanis ha nem lenne az, akkor az állam feleslegessé válna, és a konkrét értelemben vett anarchia alakulna ki. Természetesen az erőszak nem az egyetlen és szokásos eszköze az államnak, hanem egy rá jellemző specifikus eszköze. Az állam ma az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül, és ez a terület is ismertetőjegy, a legitim fizikai erőszak monopóliumára tart igényt. A fizikai erőszakhoz való jogát bármilyen más szervezetnek, vagy személynek csak akkor ismerik el, ha az állam a maga részéről engedélyezi alkalmazását. A politika ezek alapján tehát törekvés a hatalomból való részesedésre, vagy befolyásolására a hatalom, államok vagy embercsoportok közti megosztásának. Az állam nem más, mint az emberek, emberek feletti uralma, amely legitim, vagy annak tekintett, és az erőszak eszközére támaszkodik. Ebből következik, hogy csak akkor áll fenn, ha az uralom alatt álló emberek – uraltak – engedelmeskednek az uralmon lévők – uralkodók – által igényelt tekintélynek.[25] Három tiszta típust különböztethetünk meg a hatalom legitimitását illetőleg: hagyomány tekintélyére, személyes karizma tekintélyére, és végül törvényes szabályalkotás tekintélyére alapulót. Ezekből számunkra a második a fontos, azaz a tisztán a személyes karizmának való engedelmeskedés, mert itt jelenik meg a hivatás a legtisztábban, ugyanis teljes odaadáson alapul az uralom. A politikai vezérség innen vezethető le, mert

24 Machiavelli, Niccolò: Az állam egy adott területen élő népesség felett gyakorolt főhatalom. Lásd bővebben: MACHIAVELLI, Niccoló (2002) A Fejedelem. Budapest, Kossuth Kiadó.

25 Ezt számos a politikai legitimitással foglakozó mű és kutatás részletesen kifejti, de ebben a dolgozatban most nem térünk ki rá részletesen. Pl.: BAYER József (1997) A Politikai legitimitás. Budapest, Napvilág Kiadó és Scientia Humana.

a vezér karizmája által engedelmességet vált ki az emberekből, akár megszokásból, akár előírásból is alakult ki, alapja az, hogy hisznek neki, benne.

Természetesen nem csak a hivatásos politikusok az egyedüli mérvadó alakjai a politikának, egyéb segédeszközök állnak a rendelkezésükre, mint például igazgatási apparátus, szakértők, tanácsadók, stratégák stb. A történelem folyamán a hivatásos politikusok első tipikus képviselői azok az emberek voltak, akik egy karizmatikus úr szolgálatában álltak. Ugyanis ezek az emberek az akkori fejedelmek rendelkezéseire álltak, segítettek megvalósítani politikájukat, anyagi juttatásért cserébe, vagy, mert eszmei tartalmává tették az életüknek az adott politikát. Ezek az emberek már politizáltak, azaz a hatalom politikai szervezetek közti, vagy politikai szervezeteken belüli megosztásának a befolyásolására törekedtek. A politikát ma már lehet alkalmi, mellék- vagy főfoglalkozású politikusként űzni. Alkalmi politikusnak számít minden választójoggal rendelkező ember, aki részt vesz, és leteszi a politikai voksát valamelyik politikai párt mellett, így kifejezve a szándékát, vagy amikor más módon fejezi ki az ember a szándékát, például politikai beszédet mond, tiltakozik egy politikai gyűlésen, és még sorolhatnánk. Mellékfoglalkozásként űzik a politikát azok a vezetői, bizalmi emberei a politikai pártoknak, akik csak szükség esetén lépnek fel politikailag, és sem anyagilag, sem eszmeileg nem a politikából élnek. Főfoglalkozásként űzik a politikát azok, akiknek ez a megélhetési forrásuk. Tehát két típusát lehet a hivatásos politikusoknak megkülönböztetni, a politikáért élőt, és a politikából élőt, de az ellentét nem kizáró jellegű (Weber, 1989, 16).

A politikáért élő politikusra jellemző, hogy van más foglalkozása is. Ahhoz, hogy valaki gazdasági aspektusból is a politikáért élhessen olyan előfeltétel szükséges, hogy független legyen azoktól a bevételi forrásoktól, amiket a politika a politikus pozíciójából adódóan biztosíthat számára. Így tulajdonképpen egzisztenciálisan nem függ a politikától, vagy ha párt-

politikusról van szó, akkor a párttól. Ugyanis politikai pártok esetén bevett módszer a gyakorlatban a frakciófegyelem. Azaz az adott politikai párt parlamenti frakciója egy adott kérdésben utasításként kiadja a frakcióban résztvevő képviselőknek, hogyan szavazzanak. Az ettől eltérő szavazást pedig szankcionálják, pénzbüntetéssel, vagy ha olyan kérdésről volt szó, ahol az adott frakció, és azon keresztül a párt egzisztenciális biztonságát fenyegette az eltérő szavazat, akkor még az adott képviselő pártból, frakcióból való elbocsátása is előfordulhat. Így mintegy egzisztenciálisan függ a képviselő a párttól, frakciótól, ha nincs más bevételi forrása. A politikáért élő számára belsőleg az életet jelenti a politikai harcok, és tevékenységek összessége, vagy csak élvezi a politikából fakadó hatalom birtoklását, vagy az önérzete, belső egyensúlya abból a tudatból táplálkozik, hogy ő a közt, vagy valamilyen ügyet szolgál, és ez ad értelem az életének. Tulajdonképpen az, hogy az adott ügynek él, ebben a belső értelemben az ügyből is él, ezért mondhatjuk el azt, hogy a politikából és a politikáért élés nem zárja ki egymást. A különbség inkább gazdasági szempontból súlyosabb.

A politikából élő politikus hivatásként foglalkozik politikával, tartós bevételi forrássá a politikát teszi, egyéb bevételi forrása nincs. Ezesetben a politikus egzisztenciális függésben van a politikai pártjától, és politikusi tevékenysége során ezzel a függéssel tisztában is van. A politikából élő hivatásos politikus bevételei lehetnek bizonyos szolgálatokért kapott járandóságok, mellékjövedelmek – a vesztegetési pénz szabálytalan és formailag törvénytelen válfaja ennek a kategóriának – vagy rögzített természetbeni juttatás, pénzbeli fizetés.

Itt kell végül kitérni az ebből a problémából is adódó kérdésre, hogy hogyan döntenek a politikusok döntéshelyzetben, a hatalomban.

X. Politikusok racionalitása

A politikai döntés folyamatában a hatalom megvalósulása, azaz a kormányzás egy sajátos intézményi rendszeren keresztül valósul meg. Konszolidált rendszert tételez fel, mert csak ilyen esetben lehet stabilan kormányozni. Maga a kormányzás a „4 krácia" révén valósul meg: 1. bürokrácia, azaz az eljárás ésszerűségét biztosító hivatal intézményrendszere. 2. technokrácia, gazdaságosságra és hatékonyságra ügyelő termelői szféra intézményrendszere. 3. logokrácia, azaz hosszabb távra tekintő tudományos tanácsadás, stratégiai tervezés intézményrendszere. 4. demokrácia, azaz az érintettek befolyása, a többségi döntés intézményrendszere. A döntés ezeknek a procedúráknak a figyelembevételétől lesz racionális.

Mint ahogy az előző fejezetben láthattuk a politikusok egzisztenciális függésben állhatnak a politikával. Ahogy már írtuk, a politikából élő politikusok esetén az egzisztenciális függőséggel tisztában van mind a politikus, mind a párt. Ebből kifolyólag a politikából élő politikus, aki bekerül a parlamentbe, kénytelen a frakciófegyelem miatt a frakció, vagy a párt által megszabottan szavaznia. Ebből komoly deficit származik. Ugyanis így a parlamentbe került politikus, azaz a parlamenti képviselő, bizonyos helyzetekben nem képes a képviselői funkcióját ellátni, azaz nem az általa képviseltek érdekében cselekszik, hanem a frakciófegyelemnek megfelelően. Ilyenkor tulajdonképpen közgazdasági értelemben vett racionalitás szerint dönt a politikus, mivel számára az a leghasznosabb, ha nem éri hátrány a döntése miatt. Más kérdés, hogy ha csak anyagi helyzete miatt nem teheti meg az adott politikus, hogy ő politikáért élő lehessen, és így félelemből szavaz a frakcióval. A politikáért élő politikus esetén ez a tényező nem játszik szerepet. Felmerül a kérdés, hogy a politikáért élő politikus, egy adott döntési helyzetben hogy dönt.

Destruktív racionalitás[26] által akkor, ha az egyéb foglalkozása – például vállalkozása, értékpapírja van, amiből a jövedelme származik – érdekében dönt, azaz pozíciójából kifolyólag segíti annak működését, vagy ha hatalmának, befolyásának növekedése érdekében dönt, azaz önös érdekek vezérlik a döntései folyamán. A politikáért élő politikus ugyanakkor képes konstruktív racionalitás által is dönteni, pláne vagyonos helyzetéből kifolyólag, ugyanis ekkor már nem érdeke a hatalmának, gazdagságának növelése, így képes a közösség érdekeit figyelembe véve racionálisan dönteni. Azaz a választási alternatívák és azok feltételezhető előnyeit, hátrányait objektíven megvizsgálva, a közösség hasznát maximalizálva dönteni.

Elméletileg ez lenne az elvárt a szavazók szempontjából, azaz az ideális, a hétköznapi emberek erkölcsi kategóriájában a politikai vezetésre, elitre vetített racionális döntés. Természetesen az a politikából élő politikus, aki vagyoni helyzetéből kifolyólag tartozik ebbe a kategóriába is, képes konstruktív racionalitás által dönteni, vállalva a szankciókat, élete értelmét el nem veszítve, belső egyensúlyát megtartva. Ugyanakkor a konstruktív racionális döntésnek nem feltétlenül az adott közösség az alanya, az lehet az adott párt is, ha pártpolitikusról beszélünk. Azaz számára nem a közösség érdekei, hanem az általa képviselt párt – amellyel akár emocionális viszonyban is állhat az általa képviselet ideológia, vagy a pártvezér karizmája révén – érdekei a fontosak. Lehet az adott politikus közvetetten konstruktív is. Ez azt jelenti, hogy úgy segít a társadalomnak, hogy nem is tud róla, vagy nem ez az elsődleges, ami motiválja. Ilyen eset fordulhat elő, ha például az önös érdeke egybe esik a közösség érdekével. Létezik még megállapításom szerint még egy alternatíva, mégpedig a közvetetten destruktív döntéshozás. Ekkor a politikust az motiválja, hogy a közösség érdekeit szolgálja, választók elvárásainak tegyen eleget, viszont a közösségnek olyan preferenciái vannak, amik rövid-

26 Itt ebben az általunk létrehozott fogalomban a destruktív előtag önzést, kizáró együttműködést jelent.

távon szolgálják, hosszú távon viszont destruktívvá válnak a közösség számára.[27] Tehát definiáljuk a konstruktív és destruktív racionalitás fogalmait a következőkben. Konstruktív racionalitás az olyan racionális döntéshozatali szituáció, amikor a döntéshozó, akit képviseleti funkcióval ruháztak fel, a racionális döntéselmélet szabályainak megfelelően, azokat követve a létező összes, de legalább a rendelkezésére álló információk mindegyikét megszerzi, majd ezek alapján a lehetséges következményeket számba veszi, költség-haszonelemzést végez, és a leghasznosabbat választva racionálisan dönt, úgy, hogy közben döntésének az alanya, nem saját maga, hanem az általa képviseltek, azaz az általa képviseltek érdekében jár el. Így a döntése azok számára lesz a leghasznosabb, akiket képvisel. Destruktív racionalitás az olyan racionális döntéshozatali szituáció, amikor a döntéshozó, akit képviseleti funkcióval ruháztak fel, a racionális döntéselmélet szabályainak megfelelően, azokat követve a létező összes, de legalább a rendelkezésére álló információk mindegyikét megszerzi, majd ezek alapján a lehetséges következményeket számba veszi, költség-haszonelemzést végez, és a leghasznosabbat választva racionálisan dönt, úgy, hogy közben a döntésének az alanya ő maga, nem az általa képviseltek, tehát a saját érdekében jár el.

Fontos kérdés még a racionalitás milyenségére vonatkozóan azt is figyelembe venni, hogy az egyes döntéshozók, döntésének mivolta nem csak közvetlenül a környezetére, választóira, az adott országára korlátozódik. Ugyanis egyes politikai döntéshozók nagyobb hatalommal, befolyással bírnak a világpolitikában, mint társaik, az általuk képviselt ország geostratégiai, geopolitikai adottságai miatt. Azaz egy adott szituációban hozott döntésük, ezáltal kihatással lehet más országokra

27 Erre jó példa a Magyarországon folytatott osztogatós politika, amely végeredményben már destruktívvá vált számukra.

vo is, sőt akár az egész világra is.[28] Ezért egyes politikusoknak nagyobb felelősségük van a döntéshozataluk folyamán, mint társaiknak.

A képviselet aspektusából komoly probléma a parlamentbe bekerült pártok esetén, különös tekintettel a kormánypártra, hogy kit képviselnek? Ez egy paranoid szerep, ugyanis elméletileg a kormánypárt a szavazóit, míg a kormány maga az egész országot képviseli. Így döntéselméleti aspektusból ebben a helyzetben a kormány döntései során nem feltétlenül a párt, és azon keresztül a rászavazók érdekeit veszi figyelembe, hanem az egész országét. Ezen belül megint megjelennek a destruktív elemek is, azaz a képviselő önérdeke, a párt érdeke, sőt még a kormány érdeke is, míg a konstruktív elem esetében az egész ország, mint képviselt is megjelenik a rászavazók mellett.

Fontos megvizsgálni a politikai racionalitást is. Mit diktál a politikai racionalitás? A politikai racionalitás a pártok klasszikus bináris kódja alapján definiálható, azaz kormányra kerülni, kormányon maradni vagy ellenzékbe kerülni, ellenzékben maradni. A politikai racionalitás e köré a bináris kód köré épül, és ennek figyelembe vételével történő cselekvést feltételez.

XI. Összefoglalás

A politikusoktól elvárt az, hogy konstruktív racionalitás által döntsenek a közösséget, társadalmat érintő kérdésekben. De valóban elvárható ez tőlük? Ha megvizsgáljuk a megválasztásukat, azaz a legitimitásukat, a választók sem biztos, hogy racionálisan döntenek, amikor leadják politikai szavazatukat egy jelöltre, hanem számos emocionális, irracionális tényező is közrejátszik a választás, döntés során. Ha a klasszikus választásokból indulunk ki, amikor a tömeg választott egy vezetőt önmagából (Le Bon, 1913), azaz de jure ugyanolyan embert,

28 Erre jó példa az USA, amely kétségkívül nagy geostratégiai potenciállal bír, és klímapolitikája az egész bolygó ökoszisztémájára kihat, nem csak az USA területére.

mint akik a tömeget alkották, akkor a kiválasztottól sem várható el, hogy racionálisabb legyen azoktól, akik választották. Viszont a politika mint hivatás egy olyan munkakör, aminek külön ethoszra van szüksége úgy, mint például a bírói, jogászi, orvosi, tanári munkakörnek is, azaz elvárt, hogy az ezt a foglalkozást űzők konstruktív racionalitás által dolgozzanak, függetlenek legyenek. Tehát olyan „ügynököknek" kell lenniük, akiktől azt várjuk el, hogy adott helyzetben ne az önérdeküket, hanem a megbízóik érdekeit képviseljék. De ettől függetlenül az önérdekkövetés nem kiküszöbölhető, és az emberi mivoltból eredően szükségszerűen meg is jelenik ezeknél a szakmáknál is. A politikus önérdeke viszont lehet az, ami a közösség érdeke is, ilyen érdekpárhuzam, érdekharmonizáció esetén az önérdekkövetés kvázi konstruktívvá válik. Egy politikus, mint ahogy azt kifejtettük több érdeket is követhet, speciális pozíciójából kifolyólag. A kérdés pedig az, hogy melyiket választja. Ideális esetben a közösség érdekeit kell, hogy figyelembe vegye egy politikus tevékenysége, döntései során, minden egyéb függéstől, tényezőtől mentesen.

Hivatkozások

BAKER, K. M. (1975) Condorcet. From natural Philosophy to Social Mathematics. Chicago-London.

BARRY, B. (1989) Lady Chatterley's Lover and Doctor Fischer's Bomb Party: liberalism, Pareto optimality, and the problem of objectionable preferences. In: ELSTER, J. – HYLLAND, A. (eds) (1989) Foundations of social choice theory. Cambridge, Cambridge University Press. 11-43.

BENTHAM, J. A. (1977) Bevezetés az erkölcsök és a törvények alapelveibe. Brit morálfilozófia a XVIII. században.

CSONTOS László (1998) A racionális döntések elmélete. Budapest, Osiris Kiadó és Láthatatlan Kollégium.

ELSTER, J. – Hylland, A. (eds) (1989) Foundations of social choice theory. Cambridge, Cambridge University Press. In: ZOLTAYNÉ (2005).

ELSTER, J. (1991) Racionális döntések. In: PÁPAI-NAGY (szerk.) (1991).

ELSTER, J. (1995) A társadalom fogaskerekei. Magyarázó mechanizmusok a társadalomtudományban. Budapest, Osiris Kiadó.

HARSANYI, J. C. (1977.) Rational Behavior and Bargaining Equilibrium in

Games and Social Situatios. Cambridge, Cambridge University Press.
HUME, David (1976) Értekezés az emberi természetről. Budapest, Gondolat Kiadó.
JOHNSON, D. B. (1999) A közösségi döntések elmélete. Budapest, Osiris Kiadó.
KINDLER, J. (1991) Fejezetek a döntéselméletből. Kézirat. Budapest, Osiris Kiadó. In: ZOLTAYNÉ (2005)
LE BON, Gustave (1913) A Tömegek lélektana. Budapest, Franklin-társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda. Reprint: LE BON, Gustave (1993): A Tömegek lélektana. Budapest, Hatágú Síp Alapítvány.
MACHIAVELLI, Niccoló (2002) A Fejedelem. Budapest, Kossuth Kiadó.
MÉSZÁROS József (2008) Bevezetés a társadalmi választások elméletébe. Budapest, Gondolat Kiadó.
MOLDOVEANU, M. (1999) The Common Will, Journal of Socio-Economics, Vol. 28.
NEUMANN J. (1965) Válogatott előadások és tanulmányok. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
OLSON, M. (1997) A kollektív cselekvés logikája. Budapest, Osiris Kiadó.
PÁPAI-NAGY (szerk.) (1991) Döntéselmélet szöveggyűjtemény. Budapest, Aula Kiadó.
RAGGET, J. – BAINS, W. (1994) Mesterséges Intelligencia A-Z. Budapest, Akadémiai Kiadó.
SAVAGE, Leonard J. (1954) The foundations of statistics. New York, John Wiley and Sons; London, Chapman and Hall Ltd.
SEABRIGHT, P. (1989) Social choice and social theories, Philosophy and Public Affairs, Vol. 18.
SEN, A. (1970) The impossibility of Paretian Liberal. Journal of Political Economy. Vol. 78.
SEN, A. (1985) Commodities and Capabilities. Amsterdam, North-Holland.
SEN, A. (1999) A közösségi döntések lehetőségéről. Fordulat, ősz-tél.
SIMON, H. (1960) A korlátozott racionalitás. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
SZÁNTÓ Zoltán (1998, A racionális döntések elméletén nyugvó társadalomtudomány. In: CSONTOS (1998). 7–24.
TÉTÉNYI Veronika (1996) Pénzügyi és vállalkozásfinanszírozási ismeretek. PERFEKT Pénzügyi Szakoktató és Kiadó Rt.
TÓTH I. János (1997) Játékelmélet és társadalom. Szeged, JATEPress.
VARIAN Hal, R. (1991) Mikroökonómia középfokon: egy modern megközelítés. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
WEBER, MAX (1989) A Politika mint hivatás. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Művelődéskutató Intézet. Medvetánc Füzetek.

WEBER, MAX (1987) Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1. Budapest, KJK.
ZOLTAYNÉ Paprika Zita (2005) Döntéselmélet. Budapest, Alinea Kiadó.

Melléklet:

		Környezet állapotai			
		a_1	a_2	...	a_{1j}
Stratégiák	s_1	k_{11}	k_{12}		k_{1j}
	s_2	k_{21}	k_{22}		k_{2j}
	...				
	s_i	k_{i1}	k_{i2}		k_{ij}

1. ábra. Az eredménymátrix általános formája. Az a a környezet állapotát, az s az alternatív stratégiát, a k pedig a lehetséges kimenetelt jelenti. (Forrás: Tóth, 1997, 35)

Pap Tibor

A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban[1]

0. Bevezetés

Abból a laikusok számára is könnyen érzékelhető, de már korántsem magától értődő módon értelmezhető jelenségegyüttesből szeretnék kiindulni, amely a szerbiai nemzeti tanácsok rövid történetét körbeöleli. Aki egy kicsit is érdeklődik a kisebbségi intézményrendszerek iránt, az a sajtóból azt tapasztalhatja, hogy a nemzeti tanácsok, a személyi elvű autonómia e sajátos, szerbiai intézményei egészen más politikai és politikatudományi megítélés alá esnek a nemzetközi, mint a hazai diskurzusokban. Ez az ellentmondásoktól terhelt, párhuzamos megítélési ív nem csak a szerb, de a vajdasági magyar média közvetítette értelmezések követésével is jól kivehető. Ugyanakkor az anyaország és a Kárpát-medence autonómia-diskurzusaiban a nemzeti tanácsok megítélése pozitív. (Bár azok önmagukban való elégtelensége itt is sokszor szóba kerül.) A nemzetközi szaksajtóban is pozitív a megítélésük. Itt azt kell kiemelni, hogy a kisebbségi intézményrendszer tárgyalása nem tartozik sem a politikatudomány, sem a társadalomelmélet főáramába (a kérdést a demokratizálódással a „szakma" amolyan önmegoldó folyamatnak véli). Ezzel a trenddel a Szerbiában sokkal több negatív felhanggal övezett köz- és szakmai vélekedés semmiképpen sincs összhangban. A jelen szöveg e kettősség hátterét, okait és céljait, próbálja meg felmutatni.

1 A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

A szöveg első változata és a tanulmány lezárása közötti fél év során is intenzíven zajlottak a szerb társadalomban a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos szakmai és médiadiskurzusok. Azok még a kézirat leadásakor sem jutottak nyugvópontra. Így a politikaelméleti értelmezés mellett felhasználni kívánt, a vizsgálat alá vont diskurzusban érvkészletül szolgáló politikai elméletek szerepe sem ítélhető meg teljes bizonyossággal. Nagy biztonsággal lehet azonban következtetni azok esetleges, az intézmény kritikájának instrumentalizáló funkciót betöltő, rövid távú 'feladataira'. A nemzeti tanács-vita arra is ráirányítja a figyelmet, hogy a szerbiai politikai kultúra (melynek szerves, bár a többségi trenddel nem teljesen analóg, részét képezik a kisebbségi közösségek politikai „viselkedését", megnyilatkozásait befolyásoló minták és elképzelések is) sem kedvez az innovatív intézmények működés során történő kiteljesedésnek. Az is nyilvánvalóvá vált (különösen a nemzeti tanács-törvényről folyó közvita ismeretében és a rá vonatkozó alkotmánybírósági döntést követően), hogy a politikai intézményekkel kapcsolatos felemás tranzíciós szocializáció is „intézményesült" az elmúlt szűk másfél évtized során. (E jelenség mögött vélhetőleg az a helyzetértékelés lelhető fel, amely a rendszerváltozás nyomán demokratikus elvárásként kialakítandó intézmények szükségességét külső kényszerként éli meg a társadalom, s a politikai elit, minek következtében a mindennapi használat során többnyire ösztönösen, de nem egyszer tudatosan is, igyekszik a politikai aréna formális kellékeivé redukálni azokat. Ilyen [ön] védelmi mechanizmusok épültek be pl. az alkotmányba, illetve több, már érvénybe lépett szabályozáshoz kapcsolódó intézkedés elodázása is e folyamat részeként 'nyer értelmet'.)

1. A nemzeti tanácsok politikaelméleti szerepe

Ahhoz, hogy a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos vitákat értelmezni tudjuk, nem árt előzetesen tisztázni, hogy mi teszi szükségessé az ilyen jellegű politikai intézményeket. Szüksé-

gesek-e egyáltalán? – hangozhatna a szkeptikus, de nem minden előzménytől mentes felvetés. A politikatudományban a szakosodást és a részterületek összetartozását, kölcsönhatását egyszerre megjeleníteni hivatott háromszögének[2] az intézményeket vizsgáló része, az ún. polity-kutatás csak nagyon ritkán, a kisebbségi jogok és jogintézményekkel is foglalkozó peremterületen találja magát szembe a kisebbségi intézmények kérdéskörével. Ez a jobbára interdiszciplináris terület is sokkal inkább leíró, semmint elméleti, ne adj isten normatív (előíró) jellegű.[3] Azaz a politológia reputációját nem igazán növeli a kisebbségi közösségek szemében azon mulasztás, ami e téren felróható a tudományterületnek.

A politikaelmélet általában beéri azzal, hogy demokratikus deficitkén kezelje a politikai rendszerben észlelhető kisebbség-specifikus anomáliákat. Álláspontom szerint ezek a jelenségek korántsem tudhatóak le ennyivel. Azok ugyanis nem puszta demokratikus deficitek. (A demokratikus intézmények működtetése során fellépő, a működtetőknek felróható elégtelenségek. A rossz gyakorlatok megjelenései.) Hanem a demokrácia deficitjei: a többségi elvű döntéshozatal belső ellentmondásai során fellépő anomáliák, amelyek elsősorban nem az intézményeket működtető (jó esetben gondatlan, rosszabb esetben elnyomó) többségi társadalom számlájára írandóak, hanem a demokrácia lényegi (immanens, endogén) sajátosságai. Ezeket a többségi elvre alapuló demokráciák önmagukban

2 A háromszög az angolszász nyelvterületen külön szakszavakkal jelölt részterületekben csúcsosodik ki: polity (a politikai intézményekkel foglalkozó politológia), politics (a politikai küzdelemmel, a pártpolitikával foglalkozó politológia) és (public) policy (a köz-/szakpolitikai folyamatokkal foglalkozó politológia). A kontinentális nyelvekben ezekre nincs elkülönült, egyszavas, a részterület jellegét annak teljességében megragadni képes megnevezés, ezért a szakma az angol háromszögelési pontokat használja (vö.: Gajduschek-Hajnal, 2010, 17–19).

3 Ez annak tükrében válik igazán szimptomatikussá, ha arra gondolunk, hogy a politikai és a közgondolkodás mekkora terjedelmet szentel a demokratikus intézmények vizsgálatának, nem ritkán – s ez a posztszocialista térségben mutatkozik csak meg 'igazán' – a számonkérésének.

nem képesek „kezelni". A belőlük eredő társadalmi feszültségek kiküszöbölésére, csökkentésére, a politika alaptermészetét megjelenítő, mindenkire kötelező döntések hatékony meghozatalára külön kiegészítő intézményeket tanácsos kialakítani (erről bővebben lásd: Pap, 2013).

Autonómia és integráció a címe Joseph Marko professzor majd két évtizede megjelent könyvének, amelyben a kisebbségek helyzetének rendezését célzó jogi intézmények összehasonlítására vállalkozik (Marko, 1994). A bő félezer oldalas kötet fő erénye, hogy a létező és tervezhető politikai eszköztár vizsgálata mellett a kisebbségi lét és annak politikai kontextusául szolgáló nemzetállam fogalmi kereteinek az áttekintését is végig tudja vezetni. Máig sem készült alaposabb monográfia a kisebbségi problémák jog- és politikaelméleti megragadása céljából.[4] Marko azóta számos kötet összeállításában vett részt. A kisebbségi kérdések kutatása terén meghatározó európai szintű kutatóbázis, a bolzánói/bozeni Európa Akadémia (EURAC) Kisebbségjogi Intézete (Institute for Minority Rights) adta ennek a munkának a keretet. Az itt született tanulmányokat „Etnischen Minderheiten und regionale Autonomien" (Etnikai kisebbségek és regionális autonómiák) sorozatcím alatt a Nomos kiadó jelentette meg.[5] Joseph Marko professzornak az EURAC sorozatot megelőző, de annak irányultságát meghatározó, ám a kelet-közép-európai hivatkozásokban csak ritkán felbukkanó, máig kevésbé ismert Autonómia és integráció c. kötetét különösen fontosnak tartom kiemelni a vonatkozó szakirodalomból. Az ő elméleti alapvetéseiből kiindulva lehet a nemzetállamok végét hirdető nyugatias normatív elméleti keretet empirikus alapokon vitatva a kisebbségek helyzetét korrigálni igyekvő intézményeket újraértelmezni. Ezen intézmények sorában, mint

4 A kisebbségi témákat feldolgozó munkák – így pl. Győri Szabó Róbert könyve Kisebbség, autonómia, regionalizmus – leíró jellegűek, kisebbségelméleti kérdéseket csak ritkán érintenek (vö.: Győri Szabó, 2006).

5 A sorozat köteteiből néhány, a Nyugat-Balkán kisebbségi problémáit foglalkoztató kötet megtalálható a tanulmány végén, az irodalomjegyzékben.

egy új, ízig-vérig XXI. századi megoldás illeszkedik a nemzeti tanácsok szerbiai rendszere. Egy szükséges, bár önmagában messze nem elégséges megoldási módja a többségi elvű döntéshozatal (demokratikus politika) által strukturálisan létrehozott hátrányos helyzetnek, ami a kisebbségi közösségeket automatikusan sújtja.

2. A nemzeti tanácsok kialakulása Szerbiában

A nemzeti tanács elnevezés – ahogy azt Várady Tibor vonatkozó előadása[6] alapján tudhatjuk – már a trianoni döntés előtt, az első világháborút lezáró intézményi vákuumban felvetődött. Egy alulról megfogalmazott – ma úgy mondanánk: bottom up – kezdeményezés volt az első formája. Egy későbbi háborús helyzetben, ismét alulról és az intézmények hiányaként, azok jövőre vonatkozó követeléseként jelent meg újra, az ideiglenes nemzeti tanács a NATO-bombázások korában (Mátyus, 2011, 235). A miloševići időkben körvonalazódott az első ilyen jellegű követelés, amely a szerbiai rendszerváltást követően az új, immár demokratikus alapokon szerveződő politikai, s azon belül a kisebbségi intézményrendszer sarokköve lett. Ennek első, számon is kérhető, forrása a Törvény a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről. A törvény IV. részének 19. szakasza tartalmazza az első, külön jogszabályban még nem rendezett, intézmény felállítására való jogosultságát a szerbiai kisebbségi közösségeknek:

„A nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsai

19. szakasz

Az önkormányzatra való joguk megvalósítsa érdekében a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra terén, a nemzeti kisebbsé-

6 Várady Tibor 2014. február 13-án tartott előadást a Budapesten, a Magyar Külügyi Intézet Kávé és külpolitika rendezvénysorozatának keretében „Nemzeti tanácsok Szerbiában, egy alkotmánybírósági ítéletsorozat tükrében" címmel. Ott mutatta be a családi archívumukban fellelhető, az első magyar nemzeti tanács megalakulását célzó kezdeményezésről tanúskodó, 1918-as dokumentumot.

gekhez tartozó személyek kisebbségi nemzeti tanácsot választhatnak (a továbbiakban: tanács)
A nemzeti tanács jogi személy.
A nemzeti tanácsnak az adott nemzeti közösséghez tartozó személyek összlétszámától függően legalább 15, legfeljebb 35 tagja van, akiket négy éves időszakra választanak meg.
A tanács alapszabályát és költségvetését az alkotmánnyal és a törvénynyel összhangban hozza meg.
A tanács működését a költségvetésből és donációkból (adományokból) pénzelik.
A megválasztott nemzeti tanácsok nyilvántartását az illetékes szövetségi szerv vezeti.
A tanács képviseli a nemzeti kisebbséget a hivatalos nyelvhasználat, az oktatás, a nemzeti kisebbségi nyelven való tájékoztatás és a kultúra területén, részt vesz az e kérdésekről való döntés folyamatában vagy maga dönt és e területeken működő intézményeket alapít.
Az állami szervek, a területi autonómia vagy a helyi önkormányzat egységének szervei a 7. bekezdésben foglalt kérdésekről való döntéshozatal alkalmával kikérik a tanács véleményét.
A tanács az e szakasz 8. bekezdésben említett hatalmi szervekhez fordulhatnak mindazon kérdések kapcsán, amelyek kihatnak a nemzeti kisebbség jogaira és helyzetére.
A 7. bekezdésben említett területekkel kapcsolatos meghatalmazások egy része átruházható a tanácsokra, az államnak pedig biztosítania kell az ezen illetékességek gyakorlásához szükséges pénzeszközöket.
Az e szakasz 10. bekezdésben említett meghatalmazások kerete és fajtája megállapításakor tekintetbe veszik a nemzeti tanács követelését.
A nemzeti tanácsok az önkéntesség, a választhatóság, az arányosság és a demokratikusság elve alapján létesülnek.
A nemzeti tanácsok megválasztásának a szabályait törvény rendezi"[7]
Ennek nyomán álltak fel az elektori (indirekt) úton megválasztott első nemzeti tanácsok, így a Józsa László elnökölte (első)

7 Forrás: Szerbia és Montenegró Államszövetségének Hivatalos Közlönye, 11/2002. = http://www.vajma.info/docs/torveny-a-nemzeti-kisebbsegek-jogainak-es-szabadsagjogainak-vedelmerol.doc

Magyar Nemzeti Tanács is. A nemzeti tanács-törvény[8] hatályba lépéséig, 2009. szeptember 11-ig ez volt az irányadó jogforrás a nemzeti tanácsok működtetésénél. Most nem célom az intézmény kialakulásának jogi és politikai történetét[9] részletesen bemutatni, így itt csak a máig (2014. február) érvényben lévő, de a közvita és az Alkotmánybíróság vonatkozó döntése[10] nyomán immár várhatóan nem sokáig egzisztáló törvény magyar és angol nyelvű elérhetőségeit teszem közzé,[11] ezt követően rátérek az intézmény vitatott szerepköreire. (A 2010-es direkt választások[12] már az új – a jelenleg is zajló diskurzus során górcső alá venni kívánt törvény alapján kerültek lebonyolításra.)

8 L.: Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. A Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 72/2009. sz.

9 Erről, a részletekbe is belemerülve több tanulmányt is írtunk Sarnyai Csaba Mátéval. A fontosabbak: The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium (Sarnyai-Pap, 2010), Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina (Sarnyai-Pap, 2011), Regionalizáció/-izmus és/vagy kisebbségi intézményrendszer a területi és a társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó kihívások kezelésére (Pap, 2010).

10 L.: http://www.ustavni.sud.rs/page/view/sr-Latn-CS/88-101942/pojedine-odredbe-zakona-o-nacionalnim-savetima-nacionalnih-manjina-nisu-u-saglasnosti-sa-ustavom

11 http://www.vajma.info/docs/torveny_nemzeti_kisebbsegek_n_t.pdf, http://www.mnt.org.rs/175-Torvenyek-es-egyeb-jogi-dokumentumok-magyar-nyelven, http://www.seio.gov.rs/upload/documents/ekspertske%20misije/protection_of_minorities/law_on_national_councils.pdf

12 A törvény alapján, a névjegyzéket felállító kisebbségi közösségek direkt módon választhatták meg nemzeti tanácsaikat. Azok a kisebbségek, amelyeknek a tagjai nem iratkoztak fel a kellő arányban, továbbra is elektori úton választhatott maguknak nemzeti tanácsot: „A nemzeti tanács megválasztása közvetlenül, vagy elektori gyűlés útján történik. A nemzeti kisebbségek önállóan döntenek arról, hogy a két módszer közül melyiket részesítik előnyben. A nemzeti tanácsot közvetlenül választják, ha a választás kiírásának napjáig a nemzeti kisebbség választói külön névjegyzékébe a nemzeti kisebbséghez tartozók legutóbbi népszámlálás szerinti 20%-kal csökkentett összlétszámának több mint az 50%-át felvették." (Törvény a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól. IV. rész, 29. szakasz).

3. A többségi társadalomnak a nemzeti tanácsokkal kapcsolatos kifogásai

Az alkotmánybíróságokat manapság egyrészt mindenekfelett álló, megkérdőjelezhetetlen autoritásként kezelik, másrészt viszont a posztszocialista országoknak a hatalom formális megosztására létrehozott intézményeinek függetlenségét is szokásba jött kétségbe vonni. Ez a kettősség a leginkább szembetűnő módon Szerbiában jelentkezik. Minden ember által létrehozott intézmény, így a politika és a jogrendszer adott orgánuma is, konkrét társadalomtörténeti összefüggésben alakul ki, s partikuláris viszonyok között működik. Egyik se lehet sokkal jobb eredmények 'leadására' alkalmas, mint amilyen eredményekre az őt működtető közeg (intézmények) és az azokat alkotó egyének (választók) képesek.

Az alkotmánybíróság eredeti funkciója szerint a joguralom és azon belül a demokrácia őre. Ilyetén csak olyasmi felett tud őrködni, amit a minősített többség (az alkotmányozó 'népakarat') kihoz magából. A minősített többséget ízlésünk és vérmérsékletünk szerint mi is minősíthetjük. Kétségbe vonhatjuk a minőségét. De attól még az – a szűken vett demokratikus kritériumok betartásával – legitim, s így a nekünk nem tetsző döntései is azok. Szokás megkérdőjelezni a szerbiai jogrendszer prominenseinek pártatlanságát. Bizonyára nem teljesen alaptalan az a bírálat, mely szerint a pártokhoz való kötődés meghatározó egy-egy poszt elnyerésénél. Ez azonban még nem teszi a rendszer egészét illegitimmé. Ez a szelekciós gyakorlat 2000 óta folyamatosan jelen van, s így mindkét oldal pillanatnyi dominanciája mellett érvényesült. Olyanról is tudunk pl. a magyar politikai közelmúltból, hogy egy-egy korábban párthoz/ideológiához kötődő jogtudor alkotmánybíróvá való megválasztását követően az előéletéből levezett elvárásokkal ellentétes álláspontra helyezkedett. A szakmaiság nincs eleve vesztésre ítélve, s ezt Szerbia esetében sem lenne illendő eleve kétségbe vonni.

A jogbiztonságtól csak a megszületett/érvényben lévő sza-

bályozás betartását, s az amögött megbúvó jogelvek érvényesülése kérhető számon. Önállóan az AB sem cselekedhet. A Vajdaság Autonóm Tartomány statútuma és a nemzeti tanácsok kapcsán mostanság napvilágra került AB-döntések is 'bele voltak kódolva' a rendszerbe.

A kifogásolt részek fő mozgatói a hatáskör jogelméleti fogalmának leszűkített értelmezése köré rendeződnek. (Ennek jogelméleti vonatkozásait Várady tanár úr a budapesti előadásában részletesen elvégezte, itt – nem lévén jogász – ebbe nem szeretnék részletesen belemenni, annyi elég, hogy a felülről lefelé érvényesülő szuverenitás koncepciója látszik benne érvényesülni, ami az ország tervezett EU-csatlakozása okán is tarthatatlan, összeegyeztethetetlen az Unió szubszidiaritást hirdető, alapvető demokrácia-elvárásával: hogy a döntéseket az azok érvényesüléséhez legközelebbi szinten kell meghozni). Ilyetén maga az alkotmány az, ami megújításra szorul, már ha Szerbia komolyan gondolja az EU-csatlakozást.

Az AB-döntés értelmezhetőségét tovább gyengíti, hogy a szöveg lezárásáig nem jelent meg a döntés részletes indoklása. A döntés kontextusát a Nemzetpolitikai Kutatóintézet közleménye jól összefoglalja:

„A nemzeti tanácsi törvényről szóló alkotmánybírósági határozat alkotmányellenesnek ítélt pontjai a következők: 10. szakasz 6., 12. és 15. pontja, 12. szakasz 1. bekezdés 2. és 5, pontja, 12. szakasz 3. és 4. bekezdése, 15. szakasz 7. pontja, 19. szakasz 2. pontja, 20. szakasz 1. és 4. pontja, 23. szakasz, 24. szakasz, 25. szakasz 1. és 3. bekezdése, 26, szakasz 2. és 4. bekezdése, 27. szakasz 1. bekezdése. A felsorolt rendelkezések érintik a nemzeti tanácsok:

- intézményalapítási és az alapítói jogok átvételének jogköreit,

- eljárás-indítási jogát az Alkotmánybíróságnál és más szerveknél, amennyiben a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogai sérülnek,

- véleménynyilvánítási jogát a kisebbségi nyelven is oktató oktatási intézmények igazgatóbizottságának megválasztásában,

- véleménynyilvánítási jogát a középiskolába iratkozó tanulók számának meghatározása során, továbbá a szakmai felkészítésben, átképzés-

ben, továbbképzésben és szakosításban részesülő tanulók számának jóváhagyása során
- véleményezési és javaslattételi kompetenciáit a kisebbségi nyelveken is műsort sugárzó csatornák igazgató- és műsorbizottsági tagjainak megválasztásában,
- azt a jogot, miszerint a nemzeti tanács a Nemzetgyűléshez, Kormányhoz és más állami szervekhez javaslatot, kezdeményezést, véleményt nyújthat be a hatáskörébe tartozó kérdésekkel kapcsolatban, és azt az adott szerv köteles megtárgyalni,
- együttműködési jogát nemzetközi és regionális szervezetekkel, az anyaország állami szerveivel, valamint más államok nemzeti kisebbségeinek nemzeti tanácsaival vagy hasonló testületeivel.
Az alapítói jogok átvételére vonatkozó részek alkotmányellenessé minősítése nem okozott meglepetést, hiszen a korábbi, a tartományi hatásköröket vizsgáló 2012-es alkotmánybírósági döntés már alkotmányellenesnek ítélte a tartomány azon jogköreit, melyek alapján a tartomány által fenntartott oktatási, kulturális és tájékoztatási intézmények alapítói jogait köteles átruházni a nemzeti tanácsokra, amennyiben azok erre igényt tartanak. Így a mostani határozatnak is szükségszerűen tartalmaznia kellett, hogy az alapítói jogok átvételére vonatkozó nemzeti tanácsi jogkörök alkotmányellenesek. Mindazonáltal továbbra is lehetséges az alapítói jogok átvétele az oktatási és kulturális intézmények esetén (tájékoztatási intézmények esetében nem), csak erre a korábbi fenntartó – a köztársaság, a tartomány vagy a helyi önkormányzat – nem kötelezhető, hanem a két fél kölcsönös beleegyezése szükséges a jogok átadásához. (Megjegyzendő, hogy a gyakorlatban eddig is hosszas tárgyalások előzték meg az alapítói jogok átadását.) A nemzeti tanácsok alapítói jogai megmaradnak az oktatás, kultúra, tájékoztatás és hivatalos nyelvhasználat területén, viszont többé nem alapíthatnak intézményeket a nemzeti kisebbség identitásának megőrzése szempontjából jelentős egyéb területeken (a 10. szakasz 6. pontjának csak ezt a részét kifogásolta az AB döntése).”[13]

13 A szerbiai alkotmánybíróság alkotmányellenesnek ítélte a nemzeti tanácsi törvény több szakaszát. = http://bgazrt.hu/_files/NPKI/Szerbia_Alkotmanybirosag_alkotmanyellenesseg_E02.pdf

A nemzeti tanács-törvény kapcsán a megvalósult közvita eredményei egyelőre szintén nem hozzáférhetőek. Maga az esemény 2013. november 25. és december 17. közötti időszakra tette lehetővé, hogy az érintettek, s a törvény kapcsán véleménnyel bírók álláspontjukat egy, a minisztérium által rendszeresített űrlap segítségével[14] megosszák a minisztérium által létrehozott, a törvény módosítására javaslatokat kidolgozni hívatott bizottsággal. Az igazságügyi minisztérium ezen, amúgy dicséretes, tevékenysége sem tudott a jelentőségének megfelelő figyelmet kivívni magának a nyilvánosságban. A közvitára bocsájtás idején került nyilvánosságra az AB egy másik döntése Vajdaság Autonóm Tartomány statútumával kapcsolatosan. A politika küzdelemben nagyobb jelentőségű téma rövid idő alatt kiszorította a napirendről a közvitát. Arról egyedül egy, a román kisebbség nemzeti ünnepére időzített, protokoll-ízű eseményen kívül nem sok minden derül ki a minisztérium honlapjáról. A közvita, közérdeklődés hiányában, gyakorlatilag elmaradt. Az úgy megmaradt a szakértők – jogtudorok és/vagy bevont kisebbségi politikusok – belső ügyének. A nép ez ügyben – bár lett volna rá elvi lehetőség – nem tudott megnyilatkozni. Nem történt meg, az sem, ami megtörténhetett volna.

A közvita kapcsán azonban – a bevont kisebbségi szakértők megnyilatkozásai alapján – össze lehet rakni a folyamat egészét. A mozaikdarabokból az rajzolódik ki, hogy már a nyáron folytak az egyeztetések. 2013. június 12-én Nikola Selaković igazságügyi miniszter felállított egy, a törvény módosítására javaslatot tenni hivatott, kb. 20 tagú különleges munkacsoportot.

A szakértői munkába bevont szervezetek a következőek voltak:

- a Köztársasági Törvényalkotási Titkárság,
- a Szerb Parlament Nemzetvédelmi és Belügyi Bizottsága,
- az Igazságügyi és Közigazgatási Minisztérium,

14 L.:http://www.mpravde.gov.rs/files/Nacrt%20zakona%20o%20izmenama%20i%20dopunama%20Zakona%20o%20nacionalnim%20savetima%20nacionalnih%20manjina-%20radni%20tekst.doc

- az Oktatási, Tudomány- és Technológiai Minisztérium,
- a Kulturális és Tájékoztatási Minisztérium,
- az Emberi jogi és kisebbségügyi iroda,
- a Magyar Nemzeti Tanács és
- a Román Nemzeti Tanács,
- valamint az Európai Tanács szerbiai képviselete.

A munkacsoportot Gordana Stamenić államtitkár vezette. A törvény kapcsán javasolt szakértői változtatásokat, annak rendje és módja szerint, közzé is tették a közvita munkaanyagában. (Igaz csak szerb nyelven, ami egy, a kisebbségek helyzetét igen komoly mértékben meghatározó jogforrás jövőbeni alakulást illetően nem igazán elegáns megoldás.)

A törvény mintegy 140 szakaszából több mint hatvanat érint a javaslat. Amit nem érint, azok a nemzeti tanácsok hatáskörei. (Az AB-döntés előtti állapot, de annak érkezése 'köztudott' volt.) A változások legnagyobb része a törvény szövegének pontosítását, érthetőbbé tételét szolgálják. A tizenkilenc szerbiai nemzeti tanács megválasztása, megalakulása és munkája során számtalan tapasztalat halmozódott fel. Ezekből kiderült, hogy a törvényes rendelkezések egy része hiányos, nem ad választ bizonyos életszerű kérdésekre, és nehezen értelmezhető. Ezeket próbálná rendezni a szakértői anyag. A törvény javasolt módosításairól a Magyar Nemzeti Tanács is tájékoztat. Korhecz Tamás, a második MNT elnöke, maga is bevont szakértő, több megnyilatkozásában is érinti a bizottság munkáját (de magát a dokumentumot az MNT se tette magyarul közzé).[15] Ezekből az derül ki, hogy a munka főleg pontosító jellegű volt, a magyar közösség szempontjából nem érint lényegi elemeket. (A hatáskör revíziója az AB hatásköre maradt.)

15 Azt MNT elnökének vonatkozó értelmezései (nyilatkozatok, kommentárok) megtalálhatóak az MNT honlapján: http://www.mnt.org.rs/7-Altalanos-hirek/880-Erintetlenek-a-hataskorok, illetve az MNT-nek a Vajdaság Ma portálon és a Magyar Szó hétvégi számában párhuzamosan elérhető heti rovatában: http://www.vajma.info/hetirovat/naprolnapra.

Az eredményeket továbbra is türelmetlenül várjuk. Ami eleddig leszűrhető a közvita menetéből, az annyi, hogy ez a jogintézmény is illeszkedni látszik a formailag szükséges, de lényegileg semmit nem befolyásoló demokratikus kellékek sorába. Az érintettek tömeges involválásáról, a tartalom médiabéli részletes kitárgyalásáról nem igazán lehet beszélni.[16] Tartok tőle, hogy az események időzítése csak arra szolgált, hogy a szerb sajtóban keményen hangzó állásfoglalások megpuhítsák a többségi nemzet erre érzékeny tagjainak lelkét az előrehozott választások előtt. A végleges eredmények kevésbé fontosak a többségi társdalom szempontjából. A választások után akár vissza is lehet vonulni a túl radikális revíziótól. Erre többek között az is alkalmat ad, hogy a kisebbségekről szóló törvény kimondja, hogy a kisebbségek szerzett jogai nem csorbíthatóak későbbi rendelkezések által. (Ebben a tekintetben Várady tanár úr is bizakodónak mutatkozott az előadásában.)

4. A vajdasági magyar 'politikum' kifogásai

Amíg a többségi társadalom „soknak" (az államiságot megkérdőjelező, a főhatalmat kikezdő, a szuverenitást viszonylagossá silányító) intézményi keretként éli meg a nemzeti tanácsok-törvény kínálta intézményes lehetőségeket, addig a kisebbségek – nem meglepő módon – keveslik azt. A vajdasági magyarságnak a Vajdasági Magyar Szövetség által képviselt részétől jobbra elhelyezkedő, kis pártokra oszlott jobbszárnya minden lehetőséget megragad, hogy – túl az MNT testületének bő 3/4-ét alkotó VMSZ politizálási módszereinek a bírálatán – a nemzeti tanácsok kapcsán létrejött keret iránti elégedetlenségnek is han-

16 Tudni lehet a sajtóból egy, Goran Bašić, időközben lemondott ombudsman-helyettes által készített anyagról, amely a nemzeti tanácsok működését vizsgálta. Az anyag maga a hivatal honlapján nem volt hozzáférhető. Az azt kikérő e-mailre a szervezet az elmúlt két hónap során nem válaszolt. Novemberben a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SANU) is szervezett konferenciát a nemzeti tanácsok kapcsán, de ennek anyaga sem lelhető egyelőre fel a SANU honlapján.

got adjon. A domináns párttól ideológiailag balra elhelyezkedő, részben többségi illetve regionális pártok színeiben politizáló, részben független értelmiségiként magát megjelenítő véleményformáló közeg ezzel szemben inkább az intézmény „diktatórikus" működtetését tematizálja a megnyilatkozásai során.

A magyarságon belüli vita intézményi dimenziója a korábbi autonómia-koncepciókra mutat vissza. Az érvek a 2008-as választások előtti (még a ma érvényes törvény magalkotását megelőzően létrejött) kompromisszumos autonómia-dokumentumnak a perszonális autonómián túlra mutató fejezeteire hivatkoznak. Ezek a felvetések már a többségi intézménykritikáknak a kormány által történő politikai napirendre kerülése előtt is jelen voltak (vö.: Négypárti állásfoglalás, 2011). Központi elemük, hogy a VMSZ és a szerb többségi hatalom (ekkor ez még a Demokrata Párt [DP] által vezetett, 2008 és 2012 között kormányon lévő koalíciót jelölte) alkalmi háttér-kompromisszumai nyomán a VMSZ nem állt ki – nem harcolt eléggé – a „történelmi" magyar pártok által közösen kitűzött, de még meg nem valósult autonómiaelemekért (azokon belül is a területi autonómiáért). Ennek az érvelésnek az igazságtartalmát nehéz elvitatni. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az adott politikai helyzetben a VMSZ-nek nem volt rövidtávú érdeke a kérdéskör napirenden tartása. Lévén az „szerb" hatáskörbe tartozó – a politikai intézmények ki és átalakítása minimum parlamenti többséget igényel, de minősített esetben a kétharmados támogatás is szükséges az elfogadásához[17] –, a kisebbségi igény puszta bejelentéstől létre nem jövő megoldási opció (erről bővebben lásd: Pap–Sarnyai, 2012). Azt azonban nem állítom, hogy a párt jól sáfárkodott a kínálkozó lehetőségekkel.

17 És akkor még nem is tértünk ki a bevezetőben tárgyalt tranzíció kapcsán kialakult szerbiai szocializációs deficitre a külsőleg kikényszerített intézmények társadalmi elfogadottságát illetően, még ha ez a külső igény, itt formálisan belső (a Szerb Köztársaság polgárai által megfogalmazott politikai program releváns eleme), ám nem része a szűkebb, korábbi írásaimban elsődleges többségként definiált társadalomrész normatívan elfogadhatónak vélt intézménykoncepciójának (vö.: Pap 2010).

Ez a „kettős színtéren zajló játszma" a VMSZ és a DP között egy sajátos, vesztes-vesztes kimenetelű eredményre vezetett: A VMSZ ugyan megtartotta a magyar kisebbségen belüli dominanciáját, de a köztársasági, s a számára ennél is fontosabb tartományi színtéren meginogtak a pozíciói. Eközben a DP aránylag sikeresen erodálta – hódította el – a magyar szavazók VMSZ-től balra található részét, ám – a jelenleg vizsgált viszonylathoz képest külső körülmények miatt – kiszorult a köztársasági hatalomból, s a tartományi pozíciói is – egy a nemzeti tanácsokat vizsgáló AB processzussal párhuzamos, de a döntés tekintetében az azt megelőző folyamat következtében – erősen megkérdőjeleződtek, hogy a hatalom elvesztését követő belső polarizációról most ne is beszéljünk.[18]

A magyar nyilvánosság másik végletét, a „szakértők" és értelmiségiek intézményt célzó kritikája jeleníti meg. A magyar kisebbség baloldalhoz kötődő ágensei közül itt most nem foglalkozom részletesebben a „kasszák népével", azokkal a többségi pártokhoz csapódó szakértelmiségiekkel, akik a nagy társadalmi ellátó rendszerek magyar tagjaiként vonódtak be a politikába. A médiában az ő hangjuk amúgy is jóval halkabb, ha megjelennek egyáltalán (róluk is írtunk már: Pap–Sarnyai, 2011). Sokkal érdekesebb jelenség a pártot nem formáló baloldali értelmiség nyomásgyakorlási kísérlete.

A „szakértők és egyéb független autoritások" a társadalom meggyőzése, és saját a politikai intézmények kiépületlensége következtében egyre kevésbé érvényesülő befolyásának megmentése céljából amolyan társadalmi mozgalmat szerveztek, amely Napló kör néven[19] a 2012-es választásokra aktivizálódott igazán. A mozgalmi jelleg önmagában dicséretes. (Komoly hiánypótló szerepe is lehetne a vajdasági magyar poli-

18 Ennek a természetéről az MNT-választások kapcsán már írtunk egy hosszabb elemzést (l.: Pap–Sarnyai, 2011), s a politika hagyományos (nem kisebbségspecifikus) arénáiban zajló többség–kisebbség pártviszonyokról is elkészült már egy tanulmány, amely a Délvidékkutató januári konferenciáján került előadásra.

19 A tevékenységük a www.naplo.org weblapon is követhető.

tikai kultúrában.) A benne egymásra talált aktorok azonban a vajdasági magyar nyilvánosság hagyományos szimptómáitól szenvednek: önmaguk sem képesek megfelelni a kritika alá vont cselekvők iránt támasztott elvárásoknak. Ráadásul a 2012-es választási kampány során sikeresen kompromittálta őket a közben megbukott kormánykoalíció vezető formációjához kötődő egyik szerbiai médiavállalkozás: a kampány idejére hétvégi anyanyelvi mellékletett biztosított számukra az amúgy szerb nyelvű, több regionális verzióban megjelenő Blic napilap. A politika bulvárlapba való betagozódása, majd a bukott választási ütközetet követő megszűnése az Édes Otthon néven egzisztáló, utólag immár bizonyosan kampánymellékletnek nem oszlatta el a kisebbségi közösség szemében a magukat függetlenként aposztrofáló véleményvezérek pártatlanságával kapcsolatos előzetes kételyeket: A vélemények sokszínűségének a bemutatása – nem kicsit – féloldalasra sikeredett. Ennek két értelmezése lehet: szakértőink számára a középtől csak balra létezik értelmes érvelés. Vagy nem sikerült az ellenfeleken korábban az alternatív fórumokon rendszeresen számon kért pluralizmus gyakorlatba történő átültetése. Tájékoztatni tájékoztattak ugyan a többi szereplő kampánytevékenységéről is, de azokat értelmezni csak a saját nézőpontjukból tudták/ voltak hajlandók.

Ez azonban túlmutat az önjelölt független szakértők kritikai potenciálján: az egész vajdasági magyar közösség politikai kultúráját alapjaiban meghatározó jelenség. A leginkább az ad okot az aggodalomra, hogy – kisebb részben a politikai kihívók, s nagyobb részben az apolitikus bírálók – sem tudnak felmutatni az uralkodó eljárásokat kiváltani képes alternatívákat – a tettek mezején! A nagy értelmiségi összeborulások és az időről-időre meghirdetett, ám hamvukba holt pártközi együttműködések eleddig mindig ugyanazokon az anomáliákon futottak zátonyra. Azt sem tudták „kiküszöbölni", ami miatt létrejöttek. (A jelszavak szintjén, s a teljesség igénye nélkül: a hitelesség hiánya, az együttműködésre való képtelen-

ség, a stratégia cselekvés [: a partner rövid távú érdekek miatti kijátszása], amit amúgy az alkalmi „diktátor" terhére szokás felróni).

A demokratikus választások fő szabálya – függetlenül attól, hogy azok a politikai aréna normál, vagy kisebbség-specifikus színterein játszódnak –, hogy a legtöbb szavazatot kapott elképzelés, illetve az azt megjelenítő szervezet dominálja az adott (általában négy, bár a szerbiai normál aréna 'szokásrendje szerint' inkább két évben) a döntések meghozatalát. Aki nem indul, az ezt igazán nem lehet képes befolyásolni. A politikán kívüli érdekeket is meg lehet jeleníteni, de ahhoz, hogy azok érdemben beépülhessenek a megvalósítható döntési alternatívák közé, más – az eddigi „hagyományainktól" alapjaiban eltérő módon – kellene artikulálódniuk. Ahhoz meg a maitól nagyon eltérő politikai kultúrára lenne szükség.

5. Az intézményben megbúvó (média)lehetőségekről

A nemzeti tanácsok a törvényi szabályozást megelőzően (az első MNT működésének idején), s a jelenleg még érvényes törvény keretei között (a második MNT idején) túlnyomórészt ún. szakpolitikai feladatokat láttak el. Nem akarok most belebocsátkozni a szakpolitikák megvalósítása kapcsán a vajdasági magyar médiában nyilvánosságot kapott elképzelések hiányosságainak a kitárgyalásába. A szakpolitika/közpolitika külön szakma (l. Gajduschek-Hajnal, 2010, 30–58). Ráadásul relatíve jól számon is lehet(ne) kérni az eredményeit, de maga a megvalósítás folyamata is kidolgozott nemzetközi standardok mellett ellenőrizhető.[20] Ennek igényét kevésbé látom körvonalazódni a mi kis diskurzusterünkben. Annál inkább a cé-

20 A „jó állam", a nemzeti tanácsok „hatáskörére" alkalmazva, a jó szakpolitika releváns tudományos és nem kevésbé releváns közéleti téma. Megvitatásához humán erőforrás (képzett – és nem önjelölt – szakértők) és intézményi lehetőség: médiafelület a közéleti és a szakmai megnyilatkozások minden érintett és érdeklődő számára, valamint a politics-dimenziótól időlegesen – egy-egy disputa idejére – elvonatkoztatni tudó vitakultúra szükséges.

lok jogosságának/megfelelőségének az elvitatását. Ez azonban nem politikatudományi feladat.

Ez maga a politika. A politics, a pártok/elképzelések versenyének a része, aminek a 'megalapozottságát' csak választásokon lehet, a megszerzett szavazatok tükrében megítélni. Ami ezen túlmutathatna, az a média, mint médium és a közpolitika (a nemzeti tanácsok) egy komplexebb együttműködése:

Abból kellene kiindulnunk, hogy milyennek is illenők lennie egy közösség médiájának? Illetve, hogy mi a média szerepe a közvélemény és közpolitika alakításában? A médiát divat ma x-edik hatalmi ágként feltüntetni. (Az x a szerint nyeri el értékét, hogy egy-egy adott társadalom miként tagolódik professzionális részrendszerekre: elnöki vagy parlamenti rendszer, van-e alkotmánybírósága stb.) Ez a megközelítés nem jár túl messze a valóságtól. Ám az a felfogás, amely a médiát a politika önelvű és önálló ellensúlyaként fogja fel, több mint naiv. Illuzórikus. A média és a politika kapcsolata, s ilyetén a sajtószabadság kérdése napjainkban is kulcsfontosságú, ám korántsem azokon az alapokon áll, amilyenekre a honi médiaviszonyokat bírálók állítani szokták. A média nem a politika ellenpólusa és nem is annak elvtelen kiszolgálója (bár ezt, ha az általuk favorizált oldal van éppen hatalmon, sokan nem veszik igazán zokon, miközben fordított esetben ugyanők a leghangosabb tiltakozók). Sok mindent el lehet mondani a vajdasági magyar közállapotokról. Azon belül a sajtó helyzetéről is. (Nálunk sokkal nagyobb súllyal esik latba a nyomtatott sajtó, mint amennyivel az a ‚nagyvilágban' manapság hatással van a köz állapotainak alakítására.) Ám, hogy nem lenne többarcú (plurális), sok tekintetben szabad, és a körülményekhez képest független, azt kijelenteni, s nem csituló hévvel, meggyőződéssel képviselni sokkal inkább ízlés, semmint tényítélet kérdése. Véleményem szerint sokkal nagyobb lehetőségünk van a kisebbségi helyzet releváns elemeinek kitárgyalásával foglalkozó nyilvánosság működtetésére, semmint azt a médiáról szóló megnyilatkozások sugallják. És amennyire mi magunk is tesz-

szük. Azt azonban magam sem vitatom, hogy más a szereplehetősége egy, a médiából és egy, a médiáért élő ‚közgondolkodónak'. Ám ezt a két, markánsan elkülönülő pozíciót nem csak az ellentábor tekintetében lenne illő szem előtt tartani vitáink folytatása során...

Nem szabadna megfeledkezni arról, hogy a nemzeti tanácsok intézménye Szerbiában azért jött létre, hogy a többségi elvű döntéshozatal strukturális hiányosságait -- a kultúra, az oktatás, a média- és a nyelvhasználat terén -- enyhítse. A kialakított rendszer egyik sarkalatos pontja a kisebbségi névjegyzék. Ennek szerepéről törvény rendelkezik (s a tervezett módosítások is – jelenlegi ismereteink szerint – tovább pontosítják a névjegyzék kialakításának és felhasználásnak körülményeit). Felvetésem a névjegyzék demokratikus részvételt kiteljesítő potenciálját emeli ki. Azt, hogy az előírt, eredetileg csak közvetlen választás lehetőségét biztosítani hivatott adminisztratív feltétel, miként válhatna a demokratikus döntéshozatal innovatív médiumává. A kisebbségi közösségek mind létszámukban, mind a többség által átengedett döntéshozatali részterületek tekintetében alkalmasaknak látszanak a közvetlen politikai részvételt célzó innovációk meggyökereztetésére. A német tervezési sejtek (Planungszellen) eljárásainak és a közpolitikai kör digitális platformon történő elmélyítésnek esetén e kisebbségi közösségek nemzeti tanácsai hatékonyabbá és megalapozottabbá lennének képesek tenni döntéshozatalaikat, amelyek a többségi elv alapján működők számára is átvehető demokráciaelméleti és döntéstechnikai tapasztalttal szolgálhatnak. Egy ilyen program nem 'inkubátorterületen' szimulálódna, hanem empirikusan létező, teljes életvilágot képező társadalmi csoportokat tudna a demokráciaelmélet által már elég részletesen körülírt gyakorlati fejlesztésbe bevonni. A digitális platformokon szerveződő médiatartalmak speciális kisebbségi viszonylatban tényleg „irányadóak" lehetnének. Nagy esély van arra, hogy ezek a relatíve kicsiny létszámú, média által (is) összetartott életvilágok legyenek a "terepasztalai" egy, a többségi elvű

döntéshozatalon túlra tekintő politikának: A politika a mindenkire kötelező döntések meghozatala. Se több, se kevesebb. Innovatív akkor lesz, ha a többségi elv – számunkra egyértelmű és naponta megtapasztalt – strukturális ellentmondásain felül próbál emelkedni. Ennek azonban az az egyik előfeltétele, hogy nem próbál meg erőszakosan lenyomni döntéseket az érintettek torkán. Egy másik, hogy az éppen „ellenzékben" lévő álláspontok képviselői is érvényesnek tekintik a meghozott döntéseket. Ezeket nem lesz könnyű elérni.

Amiben biztos vagyok: egy szabad, független és aktív részvételre sarkalló média közreműködése nélkül garantáltan nem fog sikerülni.

6. Javaslat a kisebbségi intézmények megalapozottabb használatának elősegítésére

A kisebbségi intézményrendszer, s azon belül a perszonális autonómia (nemzeti tanácsok), mint új intézményi forma létrejöttének, struktúrájának és működési logikájának a média munkatársai számára történő bemutatása alapvető fontosságú. Állandó (heti off-line, és napi on-line) fórum teremtése lenne szükséges a közösséget érintő szak- és közpolitikai témák nyilvános megvitatására; a felmerült közszolgálati igényeknek és elvárásoknak közvetítése; közérthető médiafelület működtetése a témában eddig elért kutatási eredményeknek és a további, még csak körvonalazódó lehetőségeknek az érintettekhez való eljuttatása céljából.

Egy ilyen projekt sikeres működéséhez külső, szakpolitikai és médiamenedzseri tanácsadók munkájának a bevonása lenne szükséges. Ennek érdekében négy célzott, a szerbiai kisebbségi intézmények rendszerváltás (2000) utáni kialakulását és működését bemutató, tudományos alapú tanulmányterület lenne elengedhetetlen. Ezek a fentebb tárgyalt politikatudományi háromszög (polity, politics, policy) és a média, mint „negyedik hatalmi ág" közpolitikai szerepe. Ezeknek a kisebbségi

intézményrendszer megértése és működtetése szempontjából kulcsfontosságú politikatudományi szakterületeknek az eredményeit köznyelvi, leegyszerűsített formában és az eredeti, forrásverzióban is az érintett (a vajdasági magyar) és a tágabb médiafogyasztó közönség rendelkezésre kellene bocsájtani (a tanulmányok szerb, angol és német nyelven való hozzáférhetőségét is meg lehetne oldani, ami a közösség törekvéseinek megalapozását nagyban elősegíthetné).

A részletes tanulmányozásra érdemes politikatudományi területek vázolása:

1. A 2000 utáni kisebbségi intézmények kialakulása: a választási rendszer kisebbségi vonatkozásai, a kisebbségekről szóló 2002-es törvény, a 2006-os alkotmány kisebbségi vonatkozásai, a választási rendszer (a kisebbség-specifikus elemek bevezetése, funkciója és használata), a nemzeti tanácsok intézményének kialakulása, az első NT-k, s az 2009-es NT-törvény, valamint a 2013-as közvita illetve a vonatkozó alkotmánybírósági döntés kisebbségpolitikai vonzatai.
2. A magyar kisebbség mobilizációja a szerbiai választásokon: A 2000 óta lezajlott szerbiai választásokon a magyar közösség részvétele, eredménye mindhárom választási szinten, külön kitérve az köztársasági elnökválasztások legitimációs szerepére is valamint az NT-választásokra is.
3. A nemzeti tanácsok szerepe a kisebbség-specifikus közpolitikák terén: a közpolitika (szakpolitikák) fogalma, a perszonális autonómia közpolitika-alkotási lehetősége, az első és a második MNT közpolitikai eszköztára, eredményei, a működés mérlege.
4. A média szerepe a szerbiai magyar kisebbségi közösség politikai akaratképzésében: a média politikai kulcsszerepe, a közmédia lehetőségei kisebbségi körülmények között, a magán alapítású kiadványok/felületek közmédiai szerepe, lehetőségei. A tájékoztatás és a véleményformálás kihívása.

A tudatos, a közügyekben tevékenyen résztvevő polgári közösségek ethosza máig nem alakult ki Szerbiában, az itteni magyarság köreiben is csak nyomokban lelhető fel. A többi szerbiai kisebbségi közösség sincs túl jó helyzetben e tekintetben. A közérdekű témák teljesen a margóra szorulnak. A polgárok döntő többsége nem bízik sem a politikai érdekhordozókban (pártokban, lobbi-szervezetekben), sem a nyilvánosságot alkotó médiumok érdekmentességében. A témák nem az ún. bottom up módon, alulról felfelé áramolva, kerülnek terítékre. Még az olyan, világszinten is irányadó, máshol joggal a követendő megoldások (best parcticis) listájára felkerülő intézmények, mint pl. a nemzeti tanácsok és az etnikai közösségek számára elérhető perszonális autonómia is csak a pártharcok és a pártérdekek tükrében kerülnek "megítélésre". Így a bennünk rejlő lehetőségek nem jutnak el az egyes, érintett közösségek ingerküszöbéig. Az elért eredmények sem a maguk tényleges valóságában, hanem az interpretálók partikurális érdekei mentén, kerülnek be a média körforgásába. Az előremutató megoldások alul-, a negatív vonzatok felülreprezentálódnak. Miközben 'a másik oldal' médiafelületein az "eredmény"-ként beállított dolgok válnak túldimenzionálttá. A megoldatlan problémák és a téves szakpolitikai helyzetértékelésre alapozott programok pedig szőnyeg alá kerülnek. Történik mindez anélkül, hogy a fentebb vázoltakból levonható tanulságok ismertté válhatnának.

A demokratikus értékek, a részvételbe vetett személyes hit és bizalom – mely szerint minden polgár a maga szükségleteinek a legjobb tudója és az érdekeinek a leghatékonyabb érvényesítője – elhal, mielőtt igazából, közpolitikai méretekben is hatékony módon kibontakozhatott volna. Miközben számos, az itteni viszonyokból és hagyományokból kialakult, de kellő mértékben nem tudatosult, speciális intézményes megoldását a demokratikus döntéshozatalnak hagyja elsorvadni. Ezen kihasználatlan és kellően nem tudatosított szakpolitikai lehetőségek értő megragadásával a saját szűkebb közösségének és az

ország egészének jólétét is pozitív irányba lehetne elmozdítani. Az alulról szerveződő közösségek nagyobb szerepvállalásával, meglátásaik/igényeik hatékony médiabeli megjelenítésével a közösségi érdekek érvényesítését is sokkal magasabb eredményességi szintre lehet emelni.

A javasolt projekt kiemelt, a kisebbségi intézmények szerepét megérteni segítő céljai:

1. A közpolitika-alkotás módszereinek és folyamatának a széleskörű megismertetése a média munkatársaival háttérkutatások eredményeinek közérthető publikálása és képzés révén.
2. A lehetőségek megvitatására alkalmas nyilvános on-line fórum megteremtése.
3. A kisebbségi közösségek rendelkezésre álló sajátos intézmények és szakpolitikai eszközök bemutatása.
4. A más etnikai közösségek sajtója és NT-ik által alkalmazott 'jó megoldások' bemutatása.
5. Közpolitikai szocializáció: a fiatalok minél nagyobb arányú bevonása az új médiumok révén.

Aktivitások, amelyek segítenek elérni a kitűzött célokat:

Szakpolitikai témákat feldolgozó írások on-line, workshopok az azokra jelentkező újságírók szakértők bevonásával történő felkészítése a szakpolitikai témák sokrétű taglalására.

Tartós elköteleződések kialakítása: 'követéses' (visszatérő beszámolókkal, képriportokkal) életszakasz-bemutatások.

Összegző rendezvények megszervezése, tematikus kiadvány (PDF-könyv) megjelentetése.

Érintettek:

A szakpolitikák közvetítésére szakosodni kívánó újságírók, médiamunkások. A "politikum", a különböző szintű politika-alkotó intézmények (MNT, tartományi végrehajtó hatalom, központi szakapparátusok) egyes témák feldolgozása során megkeresendő munkatársai.

Társadalmi kommunikáció:

A projekt maga a média közpolitika-alkotó szerepére épülhet-

ne. A jóléti közgazdaságtan azon két tételén alapulna, melyek szerint a közigazgatás és az információ közjószág (Stiglitz). A fő cél e két közjószág hozzáférhetővé, alakíthatóvá tétele a széles értelemben vet közösség számára. Az on-line (blog, weboldal, facebook) elérési módokra épülő projekt a vajdasági magyar médiamunkások napi tevékenységét hivatott megkönnyíteni, a képzés (workshopok) pedig az ismereteik elmélyítését és készségeik továbbfejlesztését szolgálják.

További cél: A tudomány és a média közötti kapcsolat erősítése

Elsődlegesen egy ilyen projekt révén azokat az új, világszinten is innovatív kisebbségpolitikai megoldásoknak a megismertetését és elemzését lenne kívánatos elérni, amelyek segítik a kisebbségi közösségek közügyekben való részvételét (involvációját). A döntéshozók felé a projekt részét képező, működtetni kívánt információ-visszacsatolási mechanizmusok (olvasói levelek, cikk-kommentárok, heti vélemény-barométerek, on-line és postán visszaküldhető kérdőívek) révén, a projektben résztevő társadalomtudományi szakértők segítenek feldolgozni a döntéshozatal és a szakpolitikák körfolyamatához kapcsolatos információkat. A kisebbségi és tartományi végrehajtó intézmények (MNT, titkárságok) mellett a belgrádi központi kormányzat felé is meg kívánjuk fogalmazni az egyes időszakok tanulságait a felmerülő új problémákat és a már folyamatban lévő ügyek kapcsán körvonalazódó állampolgári és szakmai javaslatokat. A cél a döntéshozók és a szakpolitikák érintettjei közötti kommunikáció könnyítése, az információk áramlásának elősegítése, erre alkalmas médiaszereplők felkészítése. A projektnek a Vajdaságban élő, magyarság lehetne a célcsoportja. A 'jó megoldások' közkinccsé tétele által vezérelve szeretne eleinte a felkért szakértői (társadalomtudósok) majd a projekt során erre felkészített munkatársai (újságírók) révén élő kapcsolatokat kiépíteni a Szerbiában és a Nyugat-Balkánon hasonló helyzetben lévő közösségekkel (albánok, bosnyákok, romák, szlovákok, vlachok, külhoni szerbek). Ezzel az egész térség stabilitásának elmélyítéséhez is hozzá tud járulni a maga sajátos eszközeivel.

Várható eredmények:
A kitűzött célok teljesülésén túl, azt várom, hogy egy ilyen projekt során a célcsoportot képező médiaszereplők, a közéletileg aktív magyar közösség javára fognak fejlődni. A kutatók és a vajdasági magyar média munkatársai a projektet követően egyre inkább alkalmassá válnának arra, hogy a még inkább fel tudják mérni az egyes szakpolitikai témák fontosságát, releváns kérdéseket fogalmazzanak meg a politikumot képviselő intézményi szereplők felé, s egyre magasabb színvonalon legyenek alkalmasak a közösség ügyeinek a média általi előmozdítására.

Az érintettek, reményeim szerint, gyorsan rájönnének, hogy az on-line felületünk naprakész visszacsatolásra ad lehetőséget a közügyek aktuálisállását illetően. Könnyen megtanulhatják azokat a lehetőségeket használni, amelyek révén valóságossá válik az a demokratikus cél, mely szerint nem média van a pártok és az intézmények fennmaradásáért, hanem azok jöttek létre az állampolgárok érdekeinek képviselete és a közügyek megszervezésének megkönnyítése céljából, amit az értő média mindenki számára közvetít. Mindehhez azonban egyelőre hiányzik egy független és működőképes kutatói intézményrendszer. Pedig a személyi állomány, mint a munka előfeltételeként szükséges humánerőforrás, már a Vajdaságban is rendelkezésre áll.

Hivatkozások

Gajduschek György—Hajnal György (2010) Közpolitika – A gyakorlat elmélete, az elmélet gyakorlta. HVG-Orac, Budapest, 410.

Győri Szabó Róbert (2006) Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris, Budapest, 586.

Mátyus Ákos (2011): Vajdasági magyar pártok 1990 után. = Középeurópai Közlemények 2011/3-4., No 14-15, 231–239.

Négypárti állásfoglalás: Módosítani a nemzeti tanácsokról szóló törvényt = Magyar Szó, 2011. november 21. http://www.vajma.info/cikk/kozlemenyek/1203/Negyparti-allasfoglalas-Modositani-a-nemzeti-tanacsokrol-szolo-torvenyt.html

Pap Tibor (2010) Regionalizáció/-izmus és/vagy kisebbségi intézményrendszer a területi és a társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó kihívások kezelésére. = VIKE (Annual volume 2010) 82-88.
Pap Tibor (2011a) Forma és tartalom kölcsönhatásai – Vita a Vajdaság autonómiájáról = Középeurópai Közlemények 2011/3-4., No 14-15, 131–144.
Pap Tibor—Sarnyai Csaba Máté (2011) Szakértőt vagy politikust választanak a vajdasági magyarok? = Középeurópai Közlemények 2011/3-4., No 14-15, 240–251.
Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2010) The formation and transformation of the minority- and regional institutional system in Serbia of the new millennium = Geografica Timisiensis, vol. XIX., No: 1/21010. 77–87.
Sarnyai Csaba Máté–Pap Tibor (2011) Personal autonomy and/or National Councils in Vojvodina, = Tonk Márton (ed.): Minority politics within the Europe of regions, Scientia, Cluj, 251-276.
Soós Edit (2011): A Vajdaság útja az európai integrációba a Vajdaság AT statútumának tükrében.= Középeurópai Közlemények 2011/3-4., No 14-15, 145–155.
Pap Tibor (2013) A kisebbségpolitika helye a politikatudományban. In.: Bakó Béla (szerk.): ÚJ PARADIGMÁK II. – Kultúra és kritika a humántudományokban, Szombathely-Sopron, 151–158.
Marko, Joseph (1994) Autonomie und Integration. Rechtsinstitute des Nationalitätenrechts im funktionalen Vergleich. Böhlau, Bécs – Köln – Grác, 550.
Marko, Joseph (ed.) (1999) Gordischer Knoten Kosovo/a: Durchshlagen oder entwirren?Völkerrechtliche, rechtvergleichende und politikwiessenschaftliche Analysen und Perspektive zum jüngsten Balkankonflikt. Nomos, Berlin, 281 p.
Marko, Joseph – Burkert-Dottolo, Günther R. (eds) (2000): Multikulturelle Gesellschaft und Demokratie. Nomos, Berlin, 95 p.
Lantschner, Emma – Marko, Joseph – Petricusic, Antonija (eds.)(2008) European Integration and its Effects on Minority Protection in South Eastern Europe. Nomos, Berlin, 382 p.
Lantschner, Emma – Constantin, Sergiu – Marko, Joseph (eds.)(2011) Practice of minority protection in Central Europe. Nomos, Berlin, 289 p.
Pap Tibor–Sarnyai Csaba Máté (2012) A vajdasági magyar pártok és az autonómia kérdésköre a rendszerváltás utáni Szerbiában. In: De imisprudentia et ime publico (DIEP) 6, 3, pp. 99–117.

Rózsa Rita

A vajdasági magyar fiatalok elvárásai az európai uniós csatlakozástól[1]

Szerbia a 2000. évi demokratikus választások után az európai folyamatokat követő útra lépett, ezt tükrözi az is, hogy az Európai Unió felé való törekvés minden nagyobb szerbiai párt programjában kiemelkedő helyet foglal el. Szerbia részeként Vajdaság magyar kisebbségének szerepe az uniós tárgyalások menetében lényeges kérdéseket vet fel, melyek fontosabb állomásait és dilemmáit kívánom megvizsgálni.

A 2011-es népszámlálási adatok szerint Vajdaság Szerbia 1 931 809 fős tartománya, ahol számos népcsoport mellett 253 899 magyar is él. A kisebbségi léthelyzet dominánsan befolyásolja önmeghatározásukat, egyéni döntéshozatalukat a migráció, a munkavállalás, a továbbtanulás terén. A kisebbségben élő közösségeknek nehéz olyan miliőben érvényesülniük, ahol a többségi nemzet ennyire eltérő kulturális és vallási identitással rendelkezik, ezért az unióhoz való csatlakozás lehetősége és kételyei miatt is külön figyelmet kell fordítani az identitás változásaira.

A kilencvenes évek eleje óta erősen átalakult a vajdasági magyar lakosság szerkezete, tömbben már csak az észak-bácskai térségben élnek. Ennek ellenére a szórványban élők is igyekeznek megőrizni kultúrájukat, identitásukat. Az 1990-es évek óta egyre jobban érezhető egyfajta politikai megfélemlítés, a csupán kulturális autonómiával rendelkező tartomány így nem tudja kielégíteni a magyarság anyanyelvi kulturális igényeit, e közösség tagjai akadályozottak a munkavállalásban, vagy a továbbtanulásban. Bár a magyar nyelv is hivatalos, illetve a középiskolák száma, a magyar nyelven végezhető szakok kíná-

1 A kutatás a 2012/13-as Márton Áron Kutatói Szakkollégiumi programjában valósult meg.

lata évről évre növekszik, ugyanakkor egy vajdasági magyar egyetem létrehozása ma még utópisztikus célnak tűnik.[2] Mindezek a jelenségek és attitűdök elősegítik a migrációt az Európai Unió, legfőképpen Magyarország felé. Jelen dolgozat a vajdasági magyarok viszonyulását kívánja feltérképezni az Európai Uniós csatlakozás menetében.

Vajdasági magyarok számokban

Az elmúlt években Szerbiában, az európai tendenciákhoz hasonlóan, az elöregedés jelensége volt megfigyelhető, amely különösen a délvidéken élő magyarság adataiban erőteljes – ezt igazolják a 2002-es népszámlálási adatok. Egyrészt az elvándorlások jelentős mértéke, másrészt pedig a születő gyermekek számának csökkenése szembeötlő. Ezzel a vajdasági magyarság az elöregedés szakaszába lépett. A 2002-es népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság 37,6 százaléka szórványban, míg 62,2 százaléka él tömbben. A szórványban élők nagy területen oszlanak szét. Az átlagéletkor 43,1 év, a tömbben élőké 42 év, szórványban pedig 44 év felett van. A népsűrűség 84,48 fő/km². Becslések szerint évente 1,5 százalékkal csökken a vajdasági magyarok lélekszáma. Az elvándorlások is csökkentik a jelenlétet, hiszen évente 500 és 1000 fő között van az országot elhagyók száma. A külföldre távozók nem mindig jelennek meg migránsként, hiszen az összeírás alkalmával őket is bejegyezték, de a foglalkoztatottság adatai alapján a külföldi munkavállalók számát gyarapítják, (Badis, 2012, 27–38) hiszen Vajdaságban a munkanélküliségi ráta az adott időszakban meghaladta a 27 százalékot. A magyar lakosság leginkább vidéken él (kivétel Szabadka, ahol a legnagyobb magyar tömb található, mintegy

2 vö. Korhecz Tamás A szabadkai magyar nyelven (is) oktató egyetem. Utópia vagy merész vízió? címmel ismertette saját elképzelését egy szabadkai magyar nyelven is oktató állami alapítású felsőoktatási intézményről számba véve a projektum előnyeit, hátrányait, lehetőségeit és veszélyeit. Elhangzott: VMAT konferencia, Szabadka, 2013. április 13.

57 ezer magyar él a városban), a statisztikai adatok szerint elsődlegesen mezőgazdasággal, halászattal és erdőgazdálkodással foglalkoznak, másodlagos szektor az ipar, a bányászat építőipar, kisipar, végül pedig a szolgáltatások. Ám a 90-es évektől a mezőgazdasági szektorban dolgozók inkább az ipar ágazatába vándoroltak. Erre leginkább az 1991 és 2007 között zajló privatizációs időszak hatott. Az elmúlt években a vajdasági magyarok foglalkoztatási struktúrájában – különböző okokból – jelentős átalakulási folyamatok indukálódtak, amelyek pozícióvesztésként is értelmezhetőek. A magyarok aránya jóval alacsonyabb a presztízsszakmákban, főként a szakemberek és köztisztviselők körében (Gábrity Molnár, 2008, 13–30).

Hipotézis

A politikumnak és a vajdasági mindennapokban élő magyarságnak Európába való integrálódása komoly dilemmákat vet fel Vajdaságban. Az egyre nagyobb szétszórtságban élő, megmaradást és megélhetést kereső fiatalok egyre árnyaltabb, de határozott választ adnak a politikában zajló eseményekre. A kutatásom[3] során adott információikból nem csupán egzisztenciális válaszaik olvashatóak ki, hanem mobilitási és/vagy migrációs kényszereik oka, valamint az identitásukkal kapcsolatos kételyeik is határozottan körvonalozódnak.

Alkalmazott módszerek

A felvetett problémákhoz kötődve több kutatási és adatgyűjtési módszert alkalmaztam. Egyrészt dokumentumelemzéssel feltártam a szakanyagokból a magyar és más nemzetiségi vonatkozású uniós egyeztetés intézményrendszerét, továbbá rövid kérdőíves felmérést végeztem a vajdasági magyarok körében az Európai Unióval kapcsolatos várakozásukról.

3 Az állampolgárság értéke a vajdasági magyarok körében című saját online kérdőíves kutatás

Uniós várakozások és kételyek

Az utóbbi néhány évben a többségi nemzet körében felmérés folyt a lakosság uniós csatlakozási hajlandóságáról és vélekedéséről. A népességi lekérdezés egy internetes portálon zajlott, ahol a megkérdezettek több mint 47 százaléka úgy nyilatkozott, hogy nem szeretne az Európai Unióhoz csatlakozni, 31,5 százalékuk pedig igennel válaszolt. Ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek kétharmada markáns véleménnyel rendelkezik a kérdésben. Nagy százalékban azt vizionálták a válaszadók, hogy Szerbia soha nem lesz az EU tagja. (Tvoj stav felmérése, 2010)[4] Mindkét nemzet − vagyis a szerbek és az itt élő magyarság − körében is vannak támogatói és ellenzői a csatlakozásnak, mégis a többségi nemzet ellenállása erősebbnek bizonyult a közvélemény-kutatás adatai szerint. A Szerbiával szemben támasztott elvárások és az egyre több feltétel teljesítésének követelése nem hatott kedvezően az Európai Unióról alkotott kép lakossági megítélésre. Az adatok szerint a vajdasági magyarság másként élte meg ezt, és a tervezett integrációról kevésbé rossz véleményt nyilvánított ki. A makro statisztikai adatok óhatatlanul is felvetik azt a kérdést, hogy mi indokolja a többségi és a kisebbségi nemzet uniós várakozásai mögött meghúzódó véleménykülönbséget?

A vizsgálatról

A vajdasági magyarok körében végzett rövid kérdőíves kutatással arra kerestem választ, hogy miként vélekednek Szerbia uniós csatlakozásáról a fiatalok. Kutatásom során a véletlenszerű mintaválasztási módszert alkalmaztam. A nemek tekintetében a válaszadók 42,6%-a férfi, meghatározó hányaduk nő (57,4%-uk). A válaszadók közül a szellemi foglalkozásúak és tanulók

4 102 fő lekérdezéséből 52-en válaszolták azt, hogy Szerbiának nem szükséges csatlakoznia az EU-hoz, további 10 személy inkább nem támogatta, 4 fő támogatja is, meg nem is, 6 fő inkább támogatja és további 30 személy pedig támogatta az integrációt.

aránya jóval magasabb volt (94%), mint a fizikai dolgozóké (6%). A mintán belül 309 fő közül 160 felsőfokú végzettséggel, a többiek általános iskolai, valamint nagyobb arányban (30%-uk) középfokú végzettséggel rendelkeztek. A legfiatalabbak, azaz a 18–35 évesek korcsoportja volt a legnyitottabb arra, hogy véleményt nyilvánítson. Ez azzal is magyarázható, hogy ez a korosztály még a nagy egzisztenciális döntések előtt áll (arányuk 71,3%), míg a középkorúak, (36-55 évesek) akik a minta egyötödét jelentették (21,3%), illetve a legidősebb korosztályt képviselők, az 56 évesek és ennél idősebbek (8,4%) visszafogottabban nyilvánultak meg.

A megkérdezettek 83,2%-a (257 fő) támogatja Szerbia csatlakozását az Európai Unióhoz, azonban a válaszadók 16,8%-ának, vagyis pontosan 52 vajdasági magyarnak határozottan negatív az uniós csatlakozással kapcsolatos beállítódása. A legfiatalabbak azok, akik főként maguktól várják életük alakítását, közülük is az uniótól határozottan elhatárolódva, különösen a férfiak keresnének más utat a boldogulásukra (1. táblázat).

Hasonlóan szignifikáns eredményt, vagyis erős korrelációt tapasztaltunk a csatlakozási beállítódásoknak ötfokú, illetve abból transzformált háromfokú skála alkalmazása révén. A csatlakozással egyáltalán nem elégedett a megkérdezettek 17,6%-a, a közepesen elégedett a válaszadóknak valamivel több, mint az ötöde (21,3%-a), illetve markáns hányaduk (61,1%-uk) Szerbia integrációs szándékával maradéktalanul elégedett, azonosul.

A kirívó véleménykülönbségek miatt utánajártunk annak is, hogy mi az oka a pozitív és a negatív véleményalkotásnak. Akik negatívan nyilvánultak meg a csatlakozással kapcsolatban, azok az indokokat sem osztották meg velünk. A pozitív beállítódású vajdasági adatközlők körében azonban jól kitapinthatóak azok a várakozások és remények, amelyek miatt számukra vonzó az unióhoz való csatlakozás. A pozitív várakozással élő magyaroknak több mint a fele az egzisztenciális körülményeinek közvetlen vagy közvetett javulását reméli a

szerbiai csatlakozástól. Úgy gondolták, hogy az életszínvonaluk és a mindennapi megélhetésük könnyítését, a jövedelmi helyzetük és munkalehetőségeik javulását hozza majd el az Unió. Közvetett módon az egzisztenciális körülmények javulását eredményezheti az ország gazdasági helyzetének javulása, az infrastrukturális és egyéb beruházások növekedése. A lakóhely, a magyar identitást adó otthonok, a nyelv, a közösségek és a táj védelme egyben a (köz)biztonság, a mobilitási lehetőségek, valamint a politikai legitimitás és demokrácia iránti igénnyel párosulva, mindez együtt az európai nyitást szorgalmazza a pozitívan vélekedők megnyilvánulásaiban.

Uniós csatlakozással kapcsolatos beállítódás	**Az uniós csatlakozással kapcsolatban mi a három kívánsága/várakozása?**	**Válaszadók száma (fő)**
TÁMOGATÓ	Anyagiak, jövedelmi helyzet, egzisztenciális kérdések, életszínvonal változása, életminőség	65
	Munkalehetőség, munkavállalás, munkaerő-piaciváltozások, munka értékének növekedése	78
	Mobilitás: határ nélküliség, utazási szabadság, szebb jövő, megújulás	15
	Biztonsági kérdések, közbiztonság, stabilitás	8
	Gazdasági, piaci szabadság, infrastruktúra-bővítés, pályázatok, vállalkozások élénkítése, külföldi beruházások növekedése, drágulás, infláció, Schengeni-övezetbe tartozás, euró bevezetése	58
	Politikai nyitás, lehetőségek: egyéni és ország, vajdaság lehetőségeinek változása, politikai legitimitás erősödése, törvényesség, jogharmonizáció, Schengen	20
	Közellátás változása: egészségügy, iskoláztatás	7
	Tanulási lehetőség, diploma konvertálása, kulturális élénkülés	6
NEM TÁMOGATÓ	Nem vár semmit az Uniótól, szkepticizmus	52
Összesen		**309**

1. táblázat: Uniós elvárások a magyar kisebbség körében

Az előmérésünk során kapott adatok mögött tapasztalt erős várakozásokban legfőképpen az Uniótól való elvárásokra és életminőségük problémájára helyeződött a hangsúlyt. A megélhetés, illetve annak javításához vezető körülmények változtatása iránti fokozott igények megjelenése, a jövő kifürkészhetetlensége és azzal kapcsolatos feszült szorongás óhatatlanul is felveti azt a kérdést, hogy melyek azok a konkrétan nevesíthető gondok, problémák, amelyek a vajdasági kisebbségi magyarokat leginkább foglalkoztatják. Erre irányuló kérdésünkre érkezett válaszokból látható, hogy leginkább az anyagiak, az elszegényedéstől való félelem, valamint a munkalehetőség jelent gondot a Vajdaságban élő magyarság számára (lásd a 2. táblázatban). A kitöltők meghatározó hányada várja e problémáinak megoldását a csatlakozástól.

Mi az a legégetőbb gond, probléma, amely Önt jelenleg leginkább foglalkoztatja az életminőségével kapcsolatban?	**Válaszadók száma (fő)**
Anyagiak (egzisztenciális gondok, alacsony életszínvonal, életminőség, tartalékok-, pénz hiánya, megélhetési gondok, adósság/hitel/kamatok, alacsony jövedelem, túlélési gondok, szegénység jövedelem/bér/ösztöndíj, otthonteremtéssel kapcsolatos anyagi gondok	108
Munkahelyi, munkaerő-piaci gondok, munkalehetőség	83
Biztonság hiánya, bizonytalanság, közbiztonság, béke, nyugalom, stabilitás, szociális nyugtalanság	24
Kiszámíthatóság, kilátástalanság, jövő tervezésével kapcsolatos problémák, tanulás -, saját jövő bizonytalansága	30
Korrupció, gazdasági válság, drágulás, inflációmanipuláció, provokáció, törvények	14
Makropolitikai kérdések, pártok és politikai szervezetek legitimációs válsága, szerbiai korlátozott lehetőségek, multi-globalizációs negatív hatások, bizonytalan az ország jövője	6
Rasszizmus, gyűlölködés, agresszivitás, diszkrimináció, Vajdaság leépülése,"cigány bűnözés", etnikai másság, emberjogi kérdések, magyarság helyzete	7
Környezetvédelem	2
Oktatásügyi kérdések	9

Egészség, egészségügyi kérdések	3
Mobilitás: iskola, kulturális, határon belüli-településközi, határon túli, hazatelepülés, elvándorlás	3
Egyéb	8
Elégedett, nem tud rá válaszolni	12
Összesen	**309**

2. táblázat: Életminőséggel kapcsolatos problémák a magyar kisebbség körében

A kérdésre adott válaszok során egyértelműen érezhető az elszegényedés és a kilátástalan jövőkép. Az előző válaszokhoz kapcsolódóan a vajdasági magyarság megoldást vár az európai csatlakozástól.

Összegzés

A jelenlegi helyzetben az unió nem rendelkezik a kisebbségi közösségek megmaradását szavatoló jogi, intézményi és gazdasági elgondolásokkal, illetve garanciákkal sem. Ez a körülmény kedvez a többségi nemzet egyéni elbíráláson, „esetkezelésen" alapuló politikájának, ami az eddigiekben is és a jövőben is komoly veszélyforrása marad a kisebbségek megmaradásának. Ebben a helyzetben a kisebbségi kérdés nem válhat sarkalatos kérdéssé sem a csatlakozás folyamatában, sem azt követően. E tekintetben a szkeptikus attitűdnek érthető okai vannak, hiszen az unió nem ad ernyőt a kisebbségek fölé.

Szerbia csatlakozásának menetét és dinamikáját a koszovói kérdés határozta meg, és várhatóan az elkövetkezendőkben is meghatározó lesz az integráció forgatókönyvének alakításában. Előrejelzések szerint – Horvátország csatlakozása után – ebben az évtizedben nem lehet számítani további bővítésre. A legoptimistább előrejelzés szerint sem várható 2020-nál előbb a csatlakozás, azonban nem lehet egységes Európáról beszélni a Nyugat-Balkán integrálása nélkül.

Hivatkozások

Badis Róbert (2012) Látlelet a vajdasági magyarok demográfiai helyzetéről, Pro Minoritate, 2012.március 3. 27–38.
Dr. Gábrity Molnár Irén (szerk.) (2008) Képzetteké a jövő. A felnőttképzés háttere Észak-Bácska iskolahálózatában. Szabadka, Regionális Tudományi Társaság. 13–30.
Tvoj stav felmérése, 2010. június 3. http://www.tvojstav.com/results/PwD-HgWCxa4NjRwNJhEE0/srbija-u-eu (2013.05.30.)

Keresztes Noémi[1]

Sportos barátok, sportos élet? Szegedi egyetemista fiatalok fizikai aktivitásának társas összetevői

Bevezetés

Napjainkban a fizikai inaktivitás súlyos epidemiológiai problémaként jelenik meg, mely az aktivitási szint serdülőkori rohamos csökkenésében mutatkozik meg. A fiatalok többsége nem éri el az ajánlott napi aktivitási szintet (Butcher és mtsai, 2008), és az intervenciós beavatkozások sem növelik hatékonyan a fizikai aktivitást (van Sluijs és mtsai, 2007), így a beavatkozások ellenére az inaktívak száma még mindig magasnak tekinthető.

Az egyetemista fiatalok életmódjának, egészségmagatartási szokásának vizsgálata kedvelt kutatási terület. Ők alkotják az egészségpszichológiai kutatások egyik kiemelt célcsoportját, hiszen őket a 18-24 éves korosztály almintájának tekintik, megkülönböztetve a hasonló életkorú, munkát vállaló fiataloktól (Johnston és mtsai, 2005). A serdülőkor és az önálló életkezdés kitolódása (utóserdülőkor) miatt az egyetemisták életmódja külön figyelmet kap. Az egyetem évei alatt a rizikómagatartások gyakoriságának növekedése mellett az inaktivitás is súlyos problémaként jelenik meg (Brassai és mtsai, 2006).

A sportolási szokásokban jelentkező szociodemográfiai egyenlőtlenségek (Tari-Keresztes, 2009) a szakemberek szerint leginkább a sportszocializáció folyamatára vezethetők vissza. A sportszocializációban a társas környezet szerepe jelentős, a különböző szocializációs színtereknek (család, iskola, kortár-

1 Egyetemista fiatalok szociális képzete a szabadidős fizikai aktivitásról és a társas hatások" (A2-MZPD-12-0294) Ez a kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajló kutatás és a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

sak, média) pedig kitüntetett szerepük van (Földesiné és mtsai, 2010). A sportolási szokások kialakulásában a család és barátok erős, pozitív hatást gyakorolnak a konkrét magatartásra, ahogy ezt már számos empirikus vizsgálat is bizonyította (Buckworth, 2000; Keresztes és mtsai, 2008). A társas hatások meghatározásában a szűkebb definíció szerint a család, a barátok, befolyásoló hatását, véleményét értjük. A tágabb definíció szerint pedig társas hatásoknak tekintjük a társadalomban uralkodó általános felfogást is (Smith, 2003).

Korábbi kutatások kimutatták, hogy azok a fiatalok, akik rendszeres fizikai aktivitásban vesznek részt, ösztönzőleg hathatnak mások aktivitására (Keresztes és mtsai, 2008). Az iskolai intervenciós programok sikere is a kortársak ösztönző hatásában rejlik, hiszen a sport a fiatalok életében szociális, társas eseményként jelenik meg, ahol a barátok az adott magatartásformában vonatkozási csoportként jelennek meg (Duncan és mtsai, 2005). A fiatalok aktivitási szintje pozitív összefüggést mutat a barátok támogatásával (Duncan és mtsai, 2005) és a barátokkal közös sportolási lehetőségekkel (Voorhees és mtsai, 2005).

A szerepmodellként érvényesülő barátok a fizikai aktivitás meghatározói tényezői, ahogy azt a szociális tanulás elmélete is hangsúlyozza. Ez az elmélet az emberi viselkedést, a környezet, a viselkedés és az észlelés kölcsönfolyamataként értelmezi, a társas kapcsolati hálónkba tartozó szerepmodellekre pedig nagy hangsúlyt fektet. A szerepmodell szerepét gyakran szüleink, barátaink vagy a legjobb barátunk tölti be (Bandura, 1986). A barátainkkal történő vetélkedés egy-egy magatartás tekintetében pedig hasznos stratégiának bizonyul a baráti kapcsolatok fenntartásában is (Brown és mtsai, 2008).

A barátok szignifikáns módon hatást gyakorolhatnak a sporttal kapcsolatos attitűdre is. Egy korábbi kutatás szerint a kortársak és az ezzel kapcsolatos normák észlelése a sporttal kapcsolatos attitűd és szándék önálló prediktoraként jelenik meg (Baker és mtsai, 2003). A tervezett cselekvés elmélete éppen ezt, a társas környezeti hatást hangsúlyozza az egyén

viselkedésében. Az intuíció, a szándék fontos eleme a modellnek, melyet a környezet magatartási, normatív és kontrollt-nyezői egyaránt befolyásolnak (Ajzen, 1991).

A baráti és szociális kapcsolatok hatása a preventív egészségpszichológiában (Sturges és Rogers, 1996) is megjelenik, mely a prevencióban szerepet játszó egészségvédő magatartások pszichológiai összefüggéseire helyezi a hangsúlyt, melyben a társas hatások szerepe domináns.

A meglévő kutatási eredmények ellenére keveset tudunk a fizikai aktivitás és a baráti kapcsolatok, társas hatások direkt összefüggésiről. A kutatások többsége keresztmetszeti, és egyéb limitáló tényezők is nehezítik a háttérben működő mechanizmusok és a hatások mértékének megértését.

Jelen tanulmányom célja az volt, hogy: 1, megismerjem az SZTE-en tanuló magyar és külföldi egyetemista fiatalok sportolási szokását; 2, felderítsem és elemezzem a társas kapcsolati háló szerepét az egyetemista fiatalok sportolási szokásában.

Minta és módszer

Jelen kutatásom az „Egyetemista fiatalok szociális képzete a szabadidős fizikai aktivitásról és a társas hatások" (A2-MZPD-12-0294) elnevezésű Magyary Zoltán Posztdoktori ösztöndíjas kutatásom részeként valósult meg. Ez a kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajló kutatás és a projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Az adatgyűjtés 2013 októberében kezdődött, és 2014 márciusában fejeződött be a Szegedi Tudományegyetemen tanuló magyar és külföldi diákok körében önkitöltéses kérdőíves módszer segítségével. Az adatgyűjtésben a kutatáshoz kapcsolódó szemináriumokon résztvevő tutorált PhD hallgatók és egyetemista (Bsc, Msc) hallgatók vettek részt. Az adatok gyűjtése egyetemi tanórák keretében történt, elmagyarázva

az óra elején a kérdőíves kutatás lényegét. A kérdőív kitöltése kb. 40-45 percig tartott. Az adatgyűjtés során 500 kiküldött magyar kérdőívből, 386 db érkezett vissza. Az adatmennyiség növelése érdekében elkészítettem a kérdőív on-line változatát is, melynek során még további 35 db kérdőívet kaptam vissza. Így a magyar kérdőívek esetén a válaszadási arány 84.2% volt. A külföldi hallgatók elérése nehezebb feladat volt. Az egyetemen és a karon dolgozó oktatók segítségével 150 db kérdőívet sikerült kiküldeni a Szegedi Tudományegyetemen tanuló külföldi diákoknak. Ebből 89 db érkezett vissza, illetve további 5 db on-line változat is. Így a külföldi minta esetében a válaszadási arány 62.66 % volt. A teljes mintát tekintve tehát elmondhatjuk, hogy a 650 db kiküldött kérdőívből 515 db-ot kaptunk vissza, a válaszadási arány 79.23% volt.

A válaszadók 53.1 %-a fiú, 46.9 %-a lány volt, az átlagéletkor pedig 21.05 év (S.D.=2.38, életkor: 18-31 év) volt.

A kérdőív itemei a szociodemográfiai változókon túl vizsgálták a megkérdezettek sportolási szokásait (Keresztes és mtsai, 2003), a megkérdezettek társas környezetének sportolási szokását (Page és mtsai, 2007), a sportmotivációt (Pikó és mtsai, 2004), a sportolásról alkotott szociális képzeteket (Keresztes és mtsai, 2009), a Tervezett Cselekvés Elméletének elemeit (Ajzen, 1991; Todd és Mullan, 2011); a Prototípus/Hajlandóság Modell elemeit (Gibbons és mtsai, 1998; Todd és Mullan, 2011), a versengő attitűdöt (Houston és mtsai, 2002), a valakihez való tartozás igényét (Leary és mtsai, 2013), a társas összehasonlítást (Gibbons és Buunk, 1999; Pikó, 2002), a megkérdezettek társas kapcsolati hálóját (Yu és mtsai, 2011) és társas támogatását (Barrera és mtsai, 1981; Pikó, 1998) is. Jelen tanulmányomban csak a megkérdezettek sportolási szokását és a társas környezet sportolási szokásának összefüggéseit elemzem.

A sportolási gyakoriságot az elmúlt 3 hónapra vonatkoztatva mértem. A válaszkategóriák a következők voltak: (1) soha; (2) egyszer-kétszer; (3) havonta kétszer-háromszor; (4) hetente egyszer-kétszer; (5) hetente három vagy több alkalom-

mal (Pikó és Keresztes, 2007). A sportolási szokások vizsgálatánál kitértem a sportolási gyakoriságon túl a sportág típusára, szervezettségére is (Keresztes és mtsai, 2003).

A társas környezet sportolási szokásának vizsgálatához rákérdeztem arra, hogy a megkérdezett általában kivel sportol (Keresztes és mtsai, 2003): (1) barátokkal; (2) csoporttársakkal; (3) egyedül; vagy (4) egyéb személlyel.

Rákérdeztem arra is, hogy az adatközlő szerint mennyire igazak rá a következő állítások: „Sok barátom odafigyel arra, hogy rendszeresen sportoljon"; "A szüleim odafigyelnek arra, hogy rendszeresen sportoljanak" és "A legjobb baráton odafigyel arra, hogy rendszeresen sportoljon". A válaszadóknak egy négyfokú skálán kellett értékelni válaszaikat, ahol (1) egyáltalán nem; (2) egy kissé; (3) eléggé; (4) nagyon volt.

A statisztikai elemzést SPSS for MS Windows 17.0 programcsomag segítségével végeztük, a maximum szignifikancia-szint 0.05 volt. A kutatási céloknak megfelelően az adatelemzéshez a gyakorisági eloszláson túl chi-négyzet próbát alkalmaztam.

Eredmények

A sportolási szokásokat elemezve azt tapasztaltam, hogy a megkérdezett egyetemi hallgatók 38.6%-a sportolt rendszeresen, heti 3 vagy több alkalommal az elmúlt három hónap során. Rendszeresen, de csak heti 1-2 alkalommal a válaszadók 26.2%-a. Alkalomszerű, rendszertelen (elmúlt 3 hónapban egyszer-kétszer, illetve havonta 1-2 alkalommal) fizikai aktivitással jellemezhetjük 26%-ukat. 9.3%-uk pedig egyáltalán nem vett részt szabadidős fizikai aktivitásban.

A megkérdezettek körében a legnépszerűbb csapatsportágak a következők voltak: foci (13.4%), kosárlabda (8.4%), kézilabda (4.4%), röplabda (3.6%). Az egyéni sportok közül pedig a futás (9%), kondizás (6.6%), úszás (6.5%), harcművészetek (5.3%), biciklizés (4.5%) emelkedett ki, de a válaszadók közül többen többféle sportot is űznek.

A válaszadók többsége kortársaikkal együtt vesz részt szabadidős sportban. 56.2%-uk barátaikkal, 10.8%-uk csoporttársaikkal sportol és csupán 24.7%-uk egyedül. Az egyéb kategóriát jelölők (8.2%) többsége edzőtársát, csapattársát, egyesületi társát jelölte meg.

A sportolás szervezettségét tekintve azt tapasztaltam, hogy a szervezett sportolási lehetőségeket részesítették előnyben, hiszen 45.2%-uk sport klubban, 13.6%-uk iskolai keretek között sportol. 22.6%-uk sportol szervezett háttér nélkül a barátaikkal és 18.6%-uk pedig egyedül.

A társas környezet vizsgálatánál kíváncsi voltam arra, hogy a megkérdezettek mit gondolnak, tapasztalnak arról, hogy szüleik, barátaik és a legjobb barátjuk mennyire figyelnek oda arra, hogy rendszeresen sportoljanak. A válaszadók 10.4%-a gondolta úgy, hogy a barátaik nagyon odafigyelnek erre, 8.9%-uk ugyanezt gondolta a szüleiről és 15.4%-uk pedig a legjobb barátjukról.

A „Hány barátod sportol" kérdésnél az egyetemisták 33.8%-a nyilatkozott úgy, hogy a barátainak többsége. Ennél enyhén magasabb (41.4%) volt azok aránya, akik azt állították, hogy a barátaik közül csak néhányan sportolnak.

A sportolási szokásokban mutatkozó nemi különbségek vizsgálata azt mutatta, hogy a fiúk és a lányok sportolási gyakoriságában jelentősek az eltérések, hiszen a fiúk 50%-a, míg a lányoknak csak 25.7%-a vesz részt heti rendszeres sportban ($p<0.001$).

Míg a fiúk 64.8%-a barátaival sportol, addig a lányok 47.1%-ról mondható el ugyanez. A lányok inkább egyedül sportolnak (36.5%), míg a fiúknál ez az arány szignifikánsan alacsonyabb (13.6%) ($p<0.001$).

A nemi különbségek a sportolási szervezettségében is tapasztalhatóak, hiszen a fiúk a szervezett kereteket (sport klub) részesítik előnyben (61.7%), a lányok pedig a hivatalos háttér nélküli egyedül való sportolást (71.6%) ($p<0.001$).

A lányok hátrányos sportolási szokását jelzi az az adat is,

mely szerint a lányok magasabb arányban (48.4%) nyilatkoztak úgy, hogy a barátaik közül csak néhányan sportolnak. Fiúknál ez az arány 35.1% volt ($p<0.01$).

Az életkor, sportolási szokások és társas környezet összefüggéseinek elemzése egyik vizsgált változó esetében sem mutatott szignifikáns különbséget.

A sportolási státusz és a társas környezet összefüggését is chi-négyzet próbával elemeztem. Először arra voltam kíváncsi, hogy a sportolási gyakoriság milyen kapcsolatban áll a megkérdezettek környezetében élők sportolási szokásával (1. táblázat). Azt tapasztaltam, hogy a rendszeresen sportoló fiatalok barátainak többsége (57.1%) rendszeresen sportol. Míg ez az arány a soha nem sportoló fiatalok esetében 9.1% ($p<0.001$).

Az egyetemisták leginkább barátaikkal és csoporttársaikkal sportolnak, ezek az arányok azonban a rendszeresen sportolók körében magasabbak (53.7%; 13.4%). Az inaktív, rendszertelenül sportoló társaik körében magasabb az egyedül sportolók aránya (41.5%) ($p<0.01$) (2. táblázat).

Az elemzésekből az is kiderült, hogy a rendszeresen sportolók körében magasabb arányban vannak azok a személyek (barátok, szülők, legjobb barát), akik nagyon odafigyelnek arra, hogy rendszeresen sportoljanak (15.4%, 11.5%; 24.2%) ($p<0.001$) (3. táblázat).

A sportolási szokások alakulását a magyar és külföldi hallgatók összehasonlításánál is chi-négyzet próbával vizsgáltam, amely azt mutatta, hogy a külföldi egyetemisták körében alacsonyabb a sportolási szint. A magyar hallgatók 41.5%-a rendszeresen sportol, míg a külföldi hallgatóknál ez az arány 24.2% ($p<0.01$) (4. táblázat).

Az is jellemző volt, hogy a magyar hallgatók inkább barátaikkal és csoporttársaikkal (67.4%) járnak sportolni, míg a külföldi hallgatók körében is ebbe a kategóriába tartozott a legtöbb hallgató, az egyedül sportolók aránya (36.5%) mégis szignifikánsan magasabb volt ($p<0.01$) (5. táblázat).

A sportolás szervezettségét tekintve azt tapasztaltam, hogy

a magyar hallgatók körében magasabb volt a kötetlen, hivatalos (sport klub, iskola) háttér nélküli, barátokkal való sportolás aránya (24.3%), a külföldi hallgatók körében pedig inkább a sport klubos (56.8%) sporttevékenység volt meghatározó ($p<0.01$) (6. táblázat).

Az előbbiekben tapasztalt különbségek abban is megmutatkoztak, hogy a külföldi hallgatók összességében szignifikánsan alacsonyabb arányban nyilatkoztak úgy, hogy barátaik többsége sportol, vagy minden barátjuk sportol (19.1%). Ez az arány a magyar egyetemisták körében 38.6% volt ($p<0.01$) (7. táblázat).

Összegzés, következtetés

Jelen tanulmányomban az SZTE-n tanuló magyar és külföldi egyetemi hallgatók sportolási szokásának vizsgálatát, az ebben jelentkező esetleges különbségek és jellegzetességek feltárását valamint a társas kapcsolati háló fizikai aktivitásban betöltött szerepének megismerését tűztem ki célul.

Ahogy azt már korábbi kutatásokból tudjuk, az egyetemista fiatalok a különböző egészségpszichológiai kutatások, prevenciós-intervenciós programok kedvelt célcsoportjai (Johnston és mtsai, 2005). Fizikai aktivitási szokásaik megismerésének népegészségügyi jelentősége igen nagy, hiszen jól ismert, hogy az aktivitási szint az életkor előrehaladtával szignifikánsan csökken (Földesiné és mtsai, 2010). Az egyetemisták még élvezik az oktatási rendszer védőhatását (pl. kötelező testnevelés óra), a sporthoz való pozitív hozzáállásuk kialakítása kiemelten fontos, hiszen kilépve az oktatási rendszerből, munkát vállalva és családot alapítva, az aktivitási szintben újabb megtorpanás, csökkenés következhet be (Goldscheider és mtsai, 1993).

Jól ismert korábbi kutatásokból, hogy a sportolási szokásokat a szociodemográfiai tényezők jelentősen befolyásolják (Földesiné és mtsai, 2010; Tari-Keresztes, 2009). Kutatási ered-

ményeim is megerősítik ezt, hasonlóan más korábbi elemzésekhez, a lányok szembetűnő hátrányos helyzete az egyetemisták között is jól látható. Hátrányos helyzetük leginkább az aktivitás gyakoriságában tapasztalható, de jól láthatóak a különbségek a sportolás szervezettségét tekintve is. A lányok inkább a szervezett keretek nélküli sportot kedvelik, és gyakran egyedül sportolnak. A gyakorlati intervenció során tehát amellett, hogy a lányokat célozzuk meg, preferenciáikat szem előtt tartva kellene őket bevonni sportoló közösségekbe, keretek nélküli sportolási szokásokba.

Jelen kutatásunkban az életkor sportolási szokásokat meghatározó szerepét nem sikerült bizonyítani, ami arra enged következtetni, hogy az aktivitási szintben jelentkező drasztikus csökkenés nem az egyetem évei alatt, hanem az egyetemre való belépés előtt, illetve után jelentkezik dominánsan. Ez nem jelenti azt, hogy az egyetemisták sportolási szokása kielégítőnek mondható (hiszen kevesen érik el az ajánlott aktivitási szintet) inkább csak azt mutatja, hogy ebben az életszakaszban az aktivitási szint inkább stagnál.

A magyar és külföldi egyetemisták sportolási szokását összehasonlítva jelentős eltéréseket tapasztaltam a gyakoriság, a szervezettség és a társas tényezők tekintetében. Eredményeim arra hívják fel a figyelmet, hogy külföldi hallgatók elérése a különböző sportprogramok által rendkívül fontos lenne, hiszen rendszeres sportolási gyakoriságuk jóval a magyar hallgatók szintje alatt marad. Az is jól látható, hogy a szervezett sportolási lehetőségeket kedvelik, ez pedig jó lehetőség aktivitási szintjük növelésére, integrációjuk elősegítésére.

A társas kapcsolati háló eredményeit elemezve azt tapasztaltam, hogy az egyetemisták leginkább kortársaikkal (barátok, csoporttársak) szeretnek sportolni, és a rendszeresen sportoló fiatalok környezetében több olyan barát van, aki szintén rendszeres sportolónak tekinthető. Ezek alapján elmondhatjuk, hogy a sport szociális eseményként jelenik életükben, és a baráti kapcsolatokban hasonló aktivitási szintű egyének

vesznek részt. A sport jó terepet biztosít baráti kapcsolatok kialakítására.

Röviden összefoglalva, kutatásom eredményei szerint a gyakorlati intervenció során a lányokra, a külföldi hallgatókra és a kortárscsoportok, társas hálózatok szerepére külön figyelmet kellene fordítanunk.

Hivatkozások

Ajzen, I. (1991) The theory of planned behaviour. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50. 179–211.

Baker, C.W., Little, D.W., Brownell, K.D. (2003) Predicting adolescent eating and activity behaviors. The role of social norms and personal agency. Health Psychology, 22(2). 189–198.

Bandura, A. (1986) Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J.

Barrera, Jr.M., Sandler, I.N., Ramsay, T.B. (1981) Preliminary development of a scale of social support: Studies on college students. American Journal of Community Psychology, 9. 435–447.

Brassai, L., Pikó, B., Keresztes, N., Unger, J.B. (2006) Kockázati magatartásformák összehasonlító vizsgálata erdélyi, magyarországi és amerikai egyetemisták körében. Erdélyi Pszichológiai Szemle, 4. 311–326.

Brown, B.B., Bakken, J.P., Ameringer, S.W., Mahon, S.D. (2008) A comprehensive conceptualization of the peer influence process in adolescence. In: M.J. Prinstein, K.A. Dodge (Eds). Understanding peer influence in children and and adolescents. New York, The Guildford Press. 45–71.

Butcher, K., Sallis, J.F., Mayer, J.A., Woodruff, S. (2008) Correlates of physical activity guidline compliance for adolescents in 100 US cities. Journal of Adolescent Health, 42(4). 360–368.

Duncan, S.C., Duncan, T.E., Strycker, L.A. (2005) Sources and types of social support in youth physical activity. Healtth Psychology, 24 (1). 3–10.

Földesiné, Sz.Gy., Gál, A., Dóczi, T. (2010). Sportszociológia, Semmelweis Egyetem

Gibbons, F.X., Gerrard, M., Ouellette, J.A., Burzette, R. (1998) Cognitive antecedents to adolescent health risk: discriminating between behavioural intention and behavioural willingness. Psychology & Health, 13. 319–339

Gibbons, F.X., Buunk, B.P. (1999) Individual differences in social comparison: Development of a scale of social comparison orientation. Journal of Personality and Social Psychology, 76. 129–42.

Goldscheider, F.K., Thornton, A., Young-DeMarco, L. (1993) A portrait of the nest-leaving process in early adulthood. Demography, 30. 683–699.

Houston, J.M., Harris, P.B., McIntire, S., Francis, D. (2002) Revising the Competitiveness Index. Psychological Report, 90. 31–34.
Johnston, L.D., O`Malley P.M., Bachman, J.G. (2005) Monitoring the future national survey result on drug use. 1975–2004, Vol. II.: College Students and adults ages 19–40. Bethesda, Md.: National Institute on Drug Abuse, NIH Publication.
Keresztes, N., Pluhár, Zs., Pikó, B. (2003) A fizikai aktivitás gyakorisága és sportolási szokások általános iskolások körében. Magy Sporttudományi Szemle, 4. 43–47.
Keresztes, N., Pikó, B., Pluhar, Zs., Page, R. M. (2008) Brief report: Social influences in leisure time sport activity among early adolescents. The Journal of Royal Society for Promotion of Health, 1. 21–25.
Keresztes, N., Pikó, B., Gibbons, F.X., Spielberger, C.D. (2009) Do high and low active adolescents have different prototypes of physically active peers? Psychological Report, 59. 39–52.
Leary, M.L., Kelly, K.M., Cottrell, C.A., Schreindorfer, L.S. (2013) Construct validity of need to belong scale: mapping the nomological network. Journal of Personality Assessment, 6. 610–624.
Page, R.M., Ihasz, F., Simonek, J., Klarova, R., Hantiu, I. (2007) Friendship and physical activity: Investigating the connection in Central-Eastern Europe adolescents. International Journal of Adolescent Medicine and Health, 2: 00–00.
Pikó, B. (1998) Social support and health in adolescence. A factor analytical study. British Journal of Health Psychology, 3.333–344.
Pikó, B. (2002) Egészségtudatosság serdülőkorban. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Pikó, B., Pluhár, Zs., Keresztes, N. (2004) Külső kényszer vagy belső hajtóerő? Gyermekek és serdülők fizikai aktivitásának motivációs tényezői. Alkalmazott Pszichológia, 3. 40–54.
Pikó, B., Keresztes, N. (2007) Sport, lélek, egészség. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pikó, B., Keresztes, N. (2008) Sociodemographic and socioeconomic variations in leisure time physical activity in a sample of Hungarian youth. International Journal of Public Health, 53. 306–310.
Smith, A.L. (2003) Peer relationship in physical activity contexts: a road less traveled in youth sport and exercise psychology research. Psychology of Sport and Exercise, 4. 25–39.
Sturges, J. W., Rogers, R. W. (1996) Preventive health psychology from a developmental perspective: an extension of protection motivation theory. Health Psychology, 3. 155–157.
Todd, J., Mullan, B. (2011) Using the theory of planned behavior and prototype willingness model to target binge drinking in female undergraduate

university students. Addictive behaviors, 36. 980–986
van Sluijs, E.M.F., McMinn, A., M., Griffin, S. (2007) Effectiveness of interventions to promote physical activity in children and adolescence. Systematic review of controlled trials. British Medical Journal, 335 (7622). 703–707.
Voorhees, C.C., Murray, D., Welk, G., Birnbaum, A., Ribiski, K.M., Johnson, C.C. és mtsai (2005) The role of peer social network factors and physical activity in adolescents girls. American Journal of Health Behavior, 29(2). 183–190.
Yu, G., Renton, A., Schmidt, E., Tobi, P., Bertotti, M., Watts, P., Lais, S. (2011) A multilevel analyses of the association between social network and support on leisure time physical activity: Evidence from 40 disadvantaged areas in London. Health & Place, 17. 1023–1029.

Táblázatok

1. táblázat: Sportolási gyakoriság és a barátok sportolása

	Barátok sportolása				
%	egy sem	néhány	barátok fele	barátok többsége	minden barát
Sportolási gyakoriság					
Soha	11.4	65.9	13.6	9.1	0
1-2	5.2	61	20.8	10.4	2.6
Havi 2-3	2.3	48.8	20.9	27.9	0
Heti 1-2	1.6	43.5	29	25	0.8
Heti 3 vagy több	0.5	23.6	15.9	57.1	2.7

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

2. táblázat: Kikkek sportolnak a megkérdezettek - a sportolási gyakoriság tükrében

	Kivel sportolsz			
%	barátaim-mal	csoporttársaim-mal	egyedül	egyéb
Sportolási gyakoriság				
Soha	50	15.6	25	9.4
1-2	56.1	6.1	31.8	6.1
Havi 2-3	51.2	7.3	41.5	0
Heti 1-2	64.6	10.1	22.2	3
Heti 3 vagy több	53.7	13.4	18.1	14.8

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

3. táblázat: Mennyire figyel oda környezeted arra, hogy rendszeresen sportoljon? - a sportgyakoriság tükrében

	Nagyon odafigyel a rendszeres sportra		
%	barát	szülő	legjobb barát
Sportolási gyakoriság			
Soha	0	12.2	1.4
1-2	12.2	17.1	8.3
Havi 2-3	2	7.3	4.2
Heti 1-2	28.6	12.2	25
Heti 3 vagy több	57.1	51.2	61.1

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

4. táblázat: Sportolási gyakoriság magyar és külföldi hallgatók körében

	Állampolgárság	
%	magyar	külföldi
Sportolási gyakoriság		
Soha	7.3	18.7
1-2	15.4	23.1
Havi 2-3	9.2	12.1
Heti 1-2	26.6	22
Heti 3 vagy több	41.5	24.2

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

5. táblázat: Kivel sportolnak a magyar és külföldi egyetemi hallgatók?

	Állampolgárság	
%	magyar	külföldi
Kivel sportolsz?		
baráttal	55.6	58.1
csoporttárssal	11.8	5.4
egyedül	22	36.5
egyéb	10.5	0

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

6. táblázat: Sportolás szervezettsége a magyar és külföldi egyetemi hallgatók körében

	Állampolgárság	
%	magyar	külföldi
Sportolás szervezettsége		
iskolai keretek között	13.4	9.5
sport klub	42.5	56.8
barátokkal	24.3	18.9
egyedül	19.8	14.8

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

7. táblázat: Barátok sportolása a magyar és külföldi egyetemi hallgatók körében

	Állampolgárság	
%	magyar	külföldi
Barátok sportolása		
egy sem	1.9	5.6
néhány	39.4	52.8
barátok fele	20.1	22.5
barátok többsége	37.5	15.7
minden barát	1.1	3.4

Megjegyzés: Az elemzés Chi-négyzet próbával szignifikánsnak bizonyult $p<0.001$

Csíkos Tímea – Forgács Attila

Új ételek kipróbálási hajlandósága a vajdasági gyermekek és felnőttek körében

A nagyméretű technikai-technológiai fejlődés alapjaiban változtatta meg az ember életét. A felgyorsult életritmus, a fizikai aktivitás csökkenése és a táplálékok számának növekedése számos testi-lelki deviációt eredményezett.

Az oralitás, így a táplálkozás is, központi helyet foglal el az ember életében. A szervezet táplálék által jut az életműködéshez szükséges energiához, és Maslow óta tudjuk, hogy a magasabb rendű szükségletek kielégítéséhez is ételre van szükségünk. A táplálkozás mértékét és élvezeti értékét külső és belső befolyásoló, nyilvánvaló és rejtett tényezők bonyolult kapcsolatstruktúrája hatja át. A tömeg- és telekommunikáció rendszere időszerű tájékoztatást ad a külső megjelenés kívánalmairól, a globalizálódó élelmiszerpiac legújabb kínálatairól és az evésmagatartás módozatairól.

A szépségideálok az aktuális kulturális, társadalmi és környezeti változások reflektálódásai. Míg az ókor a milói Vénusz-szobor gömbölyded formáit, a 20. század a homokóra alkatú (Marylin Monroe), majd a csontsovány nő képét tükrözte (Twiggy), addig századunk az izmos, nap barnította testet (Rubint Réka) tartja ideálisnak. Ennek eléréséhez számos útmutatóval szolgál a média, mely pl. megmondja mit, mikor és mennyit kell enni. Az információk zöme sokszor patogén, hisz az éhségérzetet double-bind kommunikációval manipulálják (Forgács, 2010). Egyazon kommunikációs csatorna írja elő a kívánt testképet, ugyanakkor ébreszt vágyat – a megnövekedett ételkínálat által – a nagyobb fogyasztásra. („Egyen, és fogyjon!"). Az egymásnak ellentmondó információ keltette feszültség állapotát tükrözi a bulimia nervosás személy, ahol két disszociált Én vezérli a táplálkozási magatartást. Az elhízás és

éhenhalás tudathasadásos állapota tükröződik a világban is, hisz míg a lakosság egyik része éhezik, másik része az elhízás ellen küzd (Forgács et al., 2010).

Az elmúlt idők táplálkozási diszregulációjának következménye a gasztrális neofóbia is, amely olyan új ételek textúrájára és illatára vonatkozó averziót jelent, mely fogyasztása az adott kultúrában elterjedt és az egészségre nem káros (Forgács, 2008). Az evolúciós szelekció viselkedési féke ez, mellyel növelni kívánja az egyedek túlélési esélyét a potenciálisan ártalmas ételekkel szemben (Wright, 1991; Birch, 1998; Cashdan, 1998). Másfél-, két éves korig a gyermek ízlelve ismeri meg a világot, mindent a szájába vesz, megkóstol. Az anyai kontroll jelenlétének köszönhetően a táplálkozás biztonságosnak mondható (szoptatás időszaka), mely a kor előrehaladásával egyre csökken. Ugyanis a járás kezdetét követően a gyermek mozgástere kiszélesedik, így elérhető közelségbe kerülnek az addig nem tapasztalt ízek és ételek, így pedig emelkednek az egészségre ártalmas ételek hozzáférhetőségének rátái. A jelenség hat éves korig a legkifejezettebb (Addessi, 2005), ezt követően a kortárs befolyásolás hatására csökken, felnőtt korban pedig stabilitást mutat (Nicklaus, 2005).

Az ikervizsgálatok eredményei alapján a jelenség 78%-ban genetikailag determinált, 22%-ban pedig környezeti okokra vezethető vissza (Cooke et al., 2007). A neofóbia és a nem tekintetében más-más eredmények születtek, egyértelmű különbségek nem mutathatók ki (Dovey, 2008). Társadalmi-gazdasági szempontból a zártabb kultúrát jellemzi ez a fajta attitűd, és a vidéki lakosság körében inkább elterjedt, mint városlakók esetében (Flight et al, 2003).

1. ábra Auszrtál serdülők gasztrális neofóbia szintjének összehasonlítása

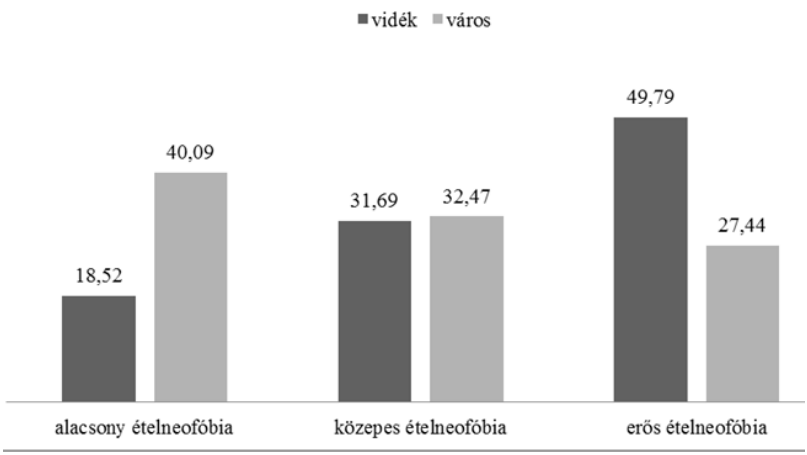

[Flight et al (2003) ausztrál serdülők (n=930) település fajtájához kötött tanulmánya értelmében elmondható, hogy a vidéki (n=234) mintában kifejezettebb (49,79%) az új ízek és ételek iránti averzió, mint a városi (n=696) serdülők esetében (27,44%).]

Természetesen az iskolai végzettség is nagyban befolyásolja az evészavar előfordulását, ugyanis az alacsonyabb végzettségűek magasabb neofóbia-értékeket mutatnak (Schickenberg, 2006). Mivel az ételneofóbia éhínség esetén nem lenne adaptív viselkedésforma, megjelenése a bőséges ételkínálat időszakához köthető. A gasztrális neofóbia kialakulásának prediszpozicionális és kontextuális tényezői, epidemológiája és összefüggései más evészavarokkal máig feltáratlan terület, az erre tett kísérletek kezdetlegesek, azok mélyebb jelentésrétegeinek feltárása kettős célt szolgálna: Egyrészt segítene a pszichológusoknak az evészavar pontos diagnosztizálásában és a hatékony terápia felállításában, másrészt a marketingszakemberek munkáját könnyítené meg egy-egy új étel bevezetése során.

Mivel hazánkban nem születtek a tárgyalt evészavarra vonatkozó tanulmányok, jelen kutatás célja egy vajdasági minta gasztrális neofóbia-szintjének és lehetséges összefüggéseinek vázolása, illetve a Food Neophobia Scale (a továbbiakban FNS)

alkalmazhatóságának bemutatása. Feltevésünk szerint az új ételekkel és ízekkel kapcsolatos averzió közepes értékeket mutat, és a mérőeszköz eredményesebben alkalmazható a felnőtt populáció körében, mint gyermekeknél.

Anyag és módszer

A vizsgálatban 291 fő vett részt: 133 gyerek és 158 felnőtt, ami nemi eloszlás tekintetében 70 fiút és 63 lányt, valamint 52 férfit és 106 nőt jelent. A gyerekek kora 7-10 év között (átlagéletkor: 8,5 év), míg a felnőtt populációé 23-80 év között mozgott (átlagéletkor: 39,81). A vizsgálatra 2013 februárjától szeptemberéig tartó időintervallumban került sor több, véletlenszerűen kiválasztott helyszínen (pl. iskola, színház) és településen (Szabadka, Becse, Zenta).

Az ételelutasítás mértékét Pliner & Hobden (1992) által létrehozott FNS 10 itemes ételneofóbia-skálával mértük. Az állításokkal kapcsolatos egyetértés fokát jelölő hétfokozatú válaszok (melyek közül öt értéke fordítottan számítódik) pontjainak eredményét summázva jellemeztük az egyéneket az ételneofóbia hiányával, közepes szintű vagy erős étel neofóbiával. Gyermekek esetében az egyes kérdések hangos felolvasását követte a válaszadás, míg felnőttek esetében a kérdőívek kitöltése önállóan történt.

A testtömegindex (BMI = Body Mass Index) értékének kimutatásához antropometriai mérésekre volt szükségünk. A testtömeg (kg) és a testmagasság négyzetének (m^2) hányadosával az egyének testmagasságához viszonyított többlet/hiány testtömegéről kaptunk tájékoztatást. A gyermekek esetén testnevelés, szabad aktivitás vagy osztályfőnöki órán került sor az adatok felvételére, amihez magasságmérővel ellátott iskolai mérleget vagy (ahol ez nem volt) mérőszalagot és digitális mérleget használtunk. Validitás szempontjából kritérium volt, hogy a tanulók rövidnadrágban, atlétatrikóban és mezítláb legyenek. A kapott értékeket a testmagasság dinamikus növekedése és a

testösszetételben megmutatkozó élettani változások miatt a korosztályok és nemek szerinti (Egészségügyi Világszervezet által közzétett) testtömegindex-kategóriákba soroltuk, míg felnőtteknél az önbevalláson alapuló adatokat egy korosztálytól független standardhoz rendeltük, a következő kategóriák valamelyikéhez: alultáplált, mérsékelten alultáplált vagy erősen sovány, normálisan táplált, mérsékelten elhízott vagy túlsúlyos, elhízott.

A FNS értelmezésének felderítéséhez interjúmódszert alkalmaztunk. A gyerekeket arra kértük, meséljék el, mit jelent számukra a skálában elhangzott, hangosan felolvasott állítás. A folyamatra több fázisban, a tanítást megelőző/követő fél órában került sor.

Eredmények

A minta a gasztrális neofóbia jelenlétének magas arányáról tanúskodik: 35,44%-ban közepes, 39,97%-ban pedig magas szintű ételaverzió regisztrálható.

2. ábra: Az ételneofóbia előfordulási aránya gyermekeknél és felnőtteknél

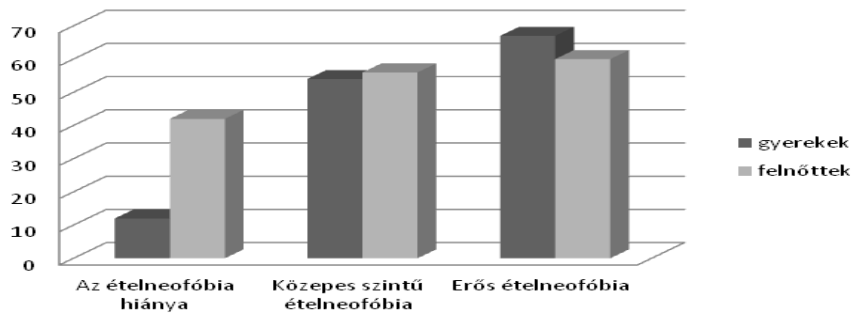

Míg gyermekeknél ez a szám 40,60% (közepes szintű ételneofóbia) és 50,38%, (erős ételneofóbia), addig felnőtteknél 35,44% (közepes szintű ételneofóbia) és 37,97%-os eloszlásban (erős ételneofóbia) szerepel.

A magas értékek jelenlétét bizonyítandó komparációt vé-

geztünk. A felnőtt populáció FNS eredményeit összehasonlítottuk Schickenberg (2006) 326 középkorú, 32-es átlagéletkorú személyével. Ennek tükrében elmondható, hogy a két minta értékei szinte azonosak, hiszen a hazai kutatás eredményeinek átlaga 31,9, a holland tanulmányé pedig 30,1, vagyis a kapott összegeket lehetségesként kezelhetjük.

1. táblázat: A neofóbia és a testtömegindex közötti kapcsolat

Chi-négyzet próba			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,271a	10	,010
Likelihood Ratio	26,472	10	,003
Linear-by-Linear Association	7,252	1	,007
N of Valid Cases	145		
a. 10 cells (55,6%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,52.			

A neofóbia és a nem, a korosztály, a település típusa, valamint az iskolai végzettség közötti korreláció (valószínűleg) az alacsony elemszám miatt nem szignifikáns. 90%-os bizonyossággal viszont összefüggést jelenthetünk ki az ételaverzió és a BMI között.

2. táblázat: Átstrukturált FNS

	Az ételneofóbia hiánya	Közepes szintű ételneofóbia	Erős ételneofóbia
FNS	10-25	26-35	36-70
Eredmények (%)	9,02	40,60	50,38
Átstrukturált FNS	10-22	23-45	46-70
Eredmények (%)	0,75	25,37	73,88

Megfelelő viszonyítási alap híján a gyermekpopuláció magas arányait a FNS ponthatárainak átszerkesztésével próbáltuk magyarázni, sikertelenül, ugyanis a ponthatárok azonos eloszlása sem csökkentette a neofóbia mértékét, sőt! Az ételneofóbia hiánya 9,02%-ról 0,75%-ra csökkent.

A magas százalékok hátterét felderítendő interjúkészítésbe kezdtünk az erős ételneofóbiás gyermekpopuláció körében. A félreértelmezés lehetőségét négy állítás (Nem bízom az idegen ételekben; Szeretem a különféle kultúrák ételeit; Más kultúrák ételei túlságosan furcsának tűnnek ahhoz, hogy megkóstoljam; Szeretek olyan helyekre járni, ahol más kultúrák ételeit kínálják.) esetében vizsgáltuk. Az idegen és a kultúra fogalmai köré csoportosult állítások interpretációi a következők:

- 7 éves fiú: Az idegen étel az idegennek az étele.
- 10 éves lány: Idegen étel az, amit nem szeretek. Más kultúra étele az, amit nem otthon eszünk, hanem másoknál, pl. a barátainknál.
- 10 éves fiú: Az idegen étel olyan kikomplikált.
- 7 éves fiú: Más kultúra étele a spagetti, borsófőzelék.
- 9 éves fiú: Más kultúrák ételei azok a zsíros ételek.
- 10 éves fiú: Más kultúrák ételei az egészséges ételek.
- 7 éves fiú: Amikor elmegyünk a mamához és ott kulturáltan kell enni.

A 10 itemből 4 esetben történő félreértelmezés magyarázatul szolgál a gyermekkori ételelutasítás magas számarányának. Ebből a felismerésből kiindulva értelmetlennek tartjuk a neofóbia és a többi változó közti összefüggés keresését, helyette inkább a FNS átstrukturálására, illetve új mérőeszköz kidolgozására kellene fókuszálnunk.

Diszkusszió

A vajdasági mintában a gasztrális neofóbia a vártnál magasabb értékeket jelzett (gyerekeknél: 90,98%, felnőtteknél: 73,41%-ot). A felnőttek neofóbiaarányai (31,9) a holland populációéval (30,1)

szinte azonos értékeket mutattak, ami a jelenség lehetségességét bizonyítja. A kérdőív értelmezhetőségének kognitív akadályai miatt csak a felnőtt populáció változóival végeztünk további összehasonlítást. Szignifikáns korrelációt a neofóbia és BMI között tudtunk csak kimutatni (Pearson Chi-Square: ,010), a többi esetben (valószínűleg) az alacsony elemszám miatt az összefüggések nem voltak egyértelműek. Gyermekeknél a magas ételelutasítás szintjét először a FNS ponthatárok átstrukturálásával igyekeztünk korrigálni, azonban a pozitív változás elmaradása miatt más megoldás után kellett néznünk. Az interjú bizonyult a legjobb módszernek, hisz általa fényt deríthettünk a FNS kisiskolások körében történő alkalmazhatatlanságának és egy gyermekekre adaptált FNS, vagy egy teljesen új kérdőív létrehozásának igényére.

Ajánlás

Pliner & Hobden (1992) által létrehozott ételneofóbia-skáláról az itemek elemzését követően arra a megállapításra jutottunk, hogy azok az etnocentrizmus irányába mozdulnak el. Ebből a felismerésből kiindulva is szorgalmazzuk egy több dimenziós kérdőív megszerkesztését, melynek létrehozására az Osgood-féle szemantikus differenciál alkalmazását tartjuk legalkalmasabbnak.

Összefoglaló

A gasztrális neofóbia olyan evészavar, melyet az új ételek és ízek averziója jellemez. Valamely populáció ételelutasítási szintjének feltárása egészségügyi és gazdasági szempontból is előremozdulást jelentene, hisz a terápiás célzaton túl a piackutatók munkáját is segítené (az új ízek bevezetése során).

A vajdasági minta gasztrális neofóbia tekintetében a vártnál magasabb értékeket mutatott, ami gyermekek esetében 90,98%-ot, felnőtteknél pedig 73,41%-ot jelent. A Food Neophobia Scale

(FNS) alkalmazhatósága gyermekeknél sikertelennek bizonyult, felnőttek körében viszont jól alkalmazható. Ezen felismerésből kiindulva tisztítottuk meg a mintát, és kerestünk összefüggéseket a felnőtt populáció egyes változói és az új étel/íz elutasítása között. Szignifikáns összefüggést csak a testtömegindexszel kapcsolatban tudtunk kimutatni.

Hivatkozások

Addessi, Elsa, Galloway, Amy, T., Visalberghi, Elisabetta & Birch, Leann, L. (2005) Specific social influences on the acceptance of novel foods in 2-5-year old children. Appetite, 2005/45. 264–271.

Birch, Leann L., Gunder, Lisa, Grimm-Thomas, Karen & Laing, David G. (1998) Infants' consumption of a new food enhances acceptance of similar foods. Appetite, 1998/30(3). 283–295.

Cashdan, Elizabeth (1998) Adaptiveness of food learning and food aversions children. Social Science Information, 1998/37(4). 613–632.

Cooke, J., Lucy, Haworth, Clarie And Wardle, Jane (2007) Genetic and environmental influences on children's food neophobia. American Journal of Clinical Nutrition, 2007/86. 428–433.

Forgács, Attila (2008) Az íz- és ételpreferenciák szociokulturális háttere. In: Túry, F., Pászthy, B. (szerk). Evészavarok. Budapest, ProDie Kiadó. 353–365.

Forgács, Attila (2010) Médiatünetek és evészavarok. Magyar Tudomány, 2010/11. 1300–1305. http://www.matud.iif.hu/2010/11/03.htm

Forgács, Attila, Forgács Dalma, Németh Marietta (2010) Potenciális evészavar creator. Az evészavarok kontingencia-elmélete. Testtől lélekig. A Magyar Relaxációs és Szimbólumterápiás Egyesület lapja. 2010/1. 45–71.

Flight, Ingrid, Leppard, Philip & Cox, David, N. (2003) Food neophobia and associations with cultural diversity and socio-economic status amongst rural and urban Australian adolescents. Appetite, 2003/41. 51–59.

Nicklaus, Sophie, Boggio, Vincent, Chababnet, Clarie & Issanchou, Sylvie (2005) Prospective study of food variety seeking in childhood, adolescence and early adult life. Appetite, 2005/44. 289–297.

Pliner, Patricia & Hobden, Karen (1992) Development of a scale to measure the trait of food neophobia in humans. Appetite, 1992/19. 105–120.

Schickenberg, Bilbo, Assema, Van, Patricia, Brug, Johannes, Vries, De Nanne. (2006) Level of food neophobia in Dutch adults and association with familiarity with and willingness to try new healthful food products. Appetite, 2006/47. 276.

Wright, Peter (1991) Development of food choice during infancy. Proceedings of the Nutrition Society, 1991/50. 107–113.

Kovács Sárkány Hajnalka – Kovács Vilmos – Marosi Tibor

„Enni vagy nem enni”

Élelmiszer-hamisítás, avagy a (szerbiai) élelmiszer-biztonság kihívásai és lehetőségei

„Mára a tudományos világ igazoltnak véli a Hippokrátészi gondolatot, mely szerint az elfogyasztott élelmiszerek és az egyének egészségi állapota között szoros kapcsolat mutatható ki.” (Gyimes at al., 2012) Ezzel összhangban a fogyasztók egyre nagyobb figyelmet fordítanak az általuk választott élelmiszerek minőségére, annak beltartalmi értékére. Az egyes országok élelmiszer-jelölésre vonatkozó szabályai is ezt az információ-szolgáltatást elégítik ki. Mindemellett a jogszabályi környezet előírja a kötelezően alkalmazandó élelmiszer-nyomonkövetést és szankcionálja az élelmiszer-hamisítást.

Be kell látnunk azonban azt, hogy annak ellenére, hogy a jogszabályok betartása mindenki számára egyaránt kötelező érvényű, az elmúlt években több élelmiszer-biztonsági incidens történt. (Páger, 2007)

Az élelmiszer-hamisítás fogalma

A hamisítás fogalma alatt az élelmiszerláncban a terméknek szándékosan jogsértő módon történő előállítását, vagy forgalomba hozatalát értjük, különösen, ha az előállított, illetve forgalmazott termék a fogyasztó egészségét veszélyezteti, a rá vonatkozó előírásokban, vagy a gyártmánylapban meghatározott minőségi előírásoknak nem felel meg, illetve a végső fogyasztó megtévesztésére alkalmas (Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégia 2013–2022).

Az élelmiszer-biztonsági incidenseknek az olyan eseteket nevezzük, amelyeket a médián keresztül a nagy nyilvánosság is megismer, és amelyek során az adott élelmiszer fogyasztása

komoly egészségkárosodást vált ki, avagy ennek lehetőségét hordozza magában. (Páger, 2007)

Az átcímkézőket, a számlával manipulálókat, az olcsó terméket a drága megfelelőjének csomagolásában értékesítőket, a lejárt húsból hamburgert készítőket, az állott, romlásnak indult baromfit szagtalanítani próbálókat, a csalókat, a nem bioterméket biotermékként értékesítőket, a nem mézet mézként eladókat, a fogyasztókat hamis méréssel, hamis címkével, hamis eredettel, valamint hamis összetétellel megtévesztőket élelmiszer-hamisítóknak nevezzük (Szeitzné Szabó, 2008).

Az élelmiszerhamisítás tulajdonképpen nem kizárólag a termék összetételével, vagy a minőség megőrzési idejével kapcsolatban történő visszaélést jelenti, hanem az élelmiszer-hamisítás fogalomkörébe beletartozik a márkanévvel történő visszaélés is, a szellemi tulajdonjogok megsértése. Ez alatt azon termékek gyártását kell érteni, amelyeknek sem a receptúrájával, sem pedig a szellemi tulajdonjog tulajdonosának a gyártási engedélyével értelemszerűen nem rendelkezik a gyártó.

Néhány élelmiszer-hamisítási incidens

2004 októbere: Magyarországi paprikabotrány: a kérdéses fűszerpaprika aflatoxin és ohratoxin tartalma magasabb volt a megengedettnél.[1,2]
2007 májusa: Magyarországi mézbotrány. „A boltokban kapható mézek hetven százaléka hamisított, cukorral és más adalékanyagokkal hígított termék. Hét magyar és két külföldi gyártó terméke bukott meg a minőségellenőrzésen." [3]
2007 augusztusa: Dioxinnal szennyezett guar gumi. Lehetséges kockázatok: rákkeltő hatás, immun, -és idegrendszer károsítás (Páger, 2007)
2008: A kínai csecsemőtápszer melamint tartalmazott.
„A ragasztó- és műanyaggyártásban használt melamin miatt betegedett meg 2008-ban legalább 300 ezer kisgyerek, illetve csecsemő Kínában, és közülük hat meg is halt." [4]

2010: Bébidesszertben kaptán növényvédőszer-hatóanyagot mértek. [5]
2011: Uborka botrány - csíra botrány: „Uelzen városának egyik mezőgazdasági üzeméből több tartományba is szállított csírafajták okozhatják. Közben Németországban a hasmenés járvány halálos áldozatainak száma 21-re emelkedett." [6,7]
2012: Németországban mintegy negyed millió dioxinnal szennyezett tojást hívtak vissza a kereskedelemből. [8]
2012: Szerbiában a kereskedelmi felügyelőségnek a következő cégek nyújtottak be kérelmet a szellemi tulajdonjog megsértésével kapcsolatban: Kraft food (Milka), Pionir (Negro cukorka, Karamella-mogyoró cukorka), Medela (Kalács gyümölcstöltelékkel), Grenki list licenciranje (Gorki list), Rubin (Vinjak), Prokupac (Rakija). 2012-ben a hatóság 917 Milka csokoládét és 20 104 csomag 100 grammos Karamella-mogyoró cukorkát, 652 Gorki listet, 15 üveg Vinjakot és 19 üveg Rakiját vont ki a kereskedelmi forgalomból. [9]
2013: A szerbiai Versecen egy férfi a helyi szeméttelepről összegyűjtött csokoládé csomagolásából „olvasztotta össze" a csokoládét, majd azt műanyag tégelyekbe töltve árúba bocsátotta. [10]
2013 februárja: Szerbiai tejbotrány a megengedettnél magasabb aflatoxin tartalom miatt. Lehetséges kockázatok: rákkeltő hatás. [11]
2013 áprilisa: Lóhúsbotrány: ötvenezer tonna „marhahúst" hívtak vissza a kereskedelemből. „Ötvenezer tonna marhaként eladott húskészítményt hívtak vissza a hollandok, mert elképzelhető, hogy lóhúst is tartalmaztak." „2013-ban elvégzett uniós szintű DNS-vizsgálatok a termékek 4,6 százalékában mutattak ki fel nem tüntetett, tisztázatlan forrásból származó lóhúst." [12, 13,14]

Szakértői becslések szerint az élelmiszer-hamisítás folyamatosan növekvő problémát jelent a világ élelmiszerpiacán. Ma már az összes hamisított árucikk hozzávetőlegesen 10%-a élelmiszertermék. A becslések alapján a forgalomba hozott

élelmiszerek 1-3%-a hamisított, de ez egyes országokban ez a szám elérheti akár a 10%-ot is. Becslések szerint az európai növényvédő szerek piacán megközelítően 5-7% a hamisított és az illegálisan forgalmazott növényvédő szerek aránya. Magyarországon a minőségileg kifogásolható készítmények aránya 10%, a becslések szerint a hamisított szereké mintegy 2%. A növényvédő szerek hamisításának mértéke nemzetközi szinten 5-10%, egyes kelet-európai országokban viszont ez meghaladhatja a 20%-ot is (Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégia 2013–2022).

A magyarországi Hamisítás Elleni Nemzeti Testület

A Hamisítás Elleni Nemzeti Testületet 2008-ban a szellemi tulajdonjogok megsértése elleni fellépés hatékonyabbá tétele érdekében hozták létre, tevékenységét a 287/2010. (XII.16.) Kormányrendelet alapján végzi. A hamisítás elleni küzdelmet érintő kérdésekben javaslattevő, véleményező, illetve tanácsadói feladatokat lát el:

- „a hamisítás elleni nemzeti stratégia és az ahhoz kapcsolódó intézkedési tervek kidolgozása, végrehajtásuk összehangolása;
- a hamisítás elleni nemzetközi és európai uniós kezdeményezésekkel kapcsolatos kormányzati tevékenység összehangolása és támogatása;
- a hamisításra vonatkozó statisztikai adatok rendszerezése, elemzése;
- tudatosságnövelő, felvilágosító programok, kampányok kezdeményezése, összehangolása, valamint végrehajtásuk figyelemmel kísérése;
- a hamisítás elleni fellépésben közreműködő rendészeti és igazságügyi szervek alkalmazottainak továbbképzése;
- javaslattétel a szellemi tulajdonjogok érvényesítését szolgáló jogszabályok megalkotására és módosítására."

Tagjai a szellemi tulajdonnal összefüggő feladat- és hatáskörrel rendelkező állami szervek, valamint a szellemi tulajdon védelmével érintett társadalmi és gazdasági érdekképviseleti szervezetek képviselői.

Államigazgatási szervek:

Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, Igazságügyért Felelős Államtitkárság, Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatala, Nemzetgazdasági Minisztérium, Nemzeti Adó- és Vámhivatal, Emberi Erőforrások Minisztériumának Köznevelésért Felelős Államtitkársága, az Emberi Erőforrások Minisztériumának a Kultúráért Felelős Államtitkársága, az Emberi Erőforrások Minisztériumának az Egészségügyért Felelős Államtitkársága,Nemzeti Fogyasztóvédelmi Hatóság, Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság, Országos Rendőr-főkapitányság, Vidékfejlesztési Minisztérium, Élelmiszerlánc-felügyeletért és Agrárigazgatásért Felelős Államtitkársága.

Szakmai és érdekképviseleti szervezetek:

American Chamber of Commerce in Hungary, Fogyasztóvédelmi Egyesületek Országos Szövetsége, Magyar Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Egyesület, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, Magyar Márkaszövetség, Magyar Védjegy Egyesület, Magyarországi Gyógyszergyártók Országos Szövetsége, Munkaadók és Gyáriparosok Országos Szövetsége, ProArt Szövetség a Szerzői Jogokért, Vállalkozók és Munkáltatók Országos Szövetsége.

Az élelmiszerekkel kapcsolatos kérdésekkel a 2012-ben alakult Ipari és kereskedelmi szekció foglalkozik. Feladata az egyes iparági területek hamisítottsággal való fertőzöttségének a monitorozása, a jogérvényesítő lehetőségek vizsgálata, valamint elősegíteni és támogatni a vállalkozói szféra és a hamisítás elleni fellépésben hatáskörrel bíró hatóságok közötti párbeszéd folyamatosságát, fejlesztését. [15]

Az agrár-élelmiszeripari ágazat az EU egyik legnagyobb gazdasági ágazata, amely 48 millió főt foglalkoztat, és amelynek a forgalma évi 715 milliárd euróra tehető. [16]

Nemzeti Élelmiszerlánc-Biztonsági Hivatal
Élelmiszerbiztonsági Kockázatértékelési Igazgatóság

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal Élelmiszerbiztonsági Kockázatértékelési Igazgatóság (NÉBiH ÉKI), 2012. március 15-én a Magyar Élelmiszer-biztonsági Hivatal (MÉBiH) jogutódjaként jött létre. A 22/2012 (II.29.) kormányrendelet döntése értelmében a MÉBiH önálló igazgatóságként beleolvadt a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (NÉBIH) néven továbbműködő Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatalba. Kiemelt feladata az élelmiszerekből, áttételesen a takarmányokból származó egészségártalmak kockázatának értékelése, a nemzetközi és hazai kapcsolattartás, mindezen információkkal a kormányzat és a hatóságok munkájának segítése, valamint a fogyasztók közérthető módon történő, hiteles tájékoztatása. [17]

Szerbiai helyzetkép

Szerbiában nincs egységes, kizárólag élelmiszerhamisítással foglalkozó állami apparátus. Amennyiben a szellemi tulajdonjog sérül, úgy annak a jogorvoslatára a szellemi tulajdonjoggal rendelkező egyénileg jogosult.

Az élelmiszerek ellenőrzésének a hatáskörét az Élelmiszerbiztonsági Törvényben [18] határozta meg Szerbia az élelmiszerek alapanyaga szerinti csoportosításban:

1. állati eredetű élelmiszerek;
2. növényi eredetű élelmiszerek;
3. vegyes eredetű élelmiszerek, amelyek tartalmaznak növényi és állati eredetű alapanyagot is;
4. olyan élelmiszerek, amelyek nem tartalmaznak sem növényi sem pedig állati eredetű alapanyagot (ásványi eredetű anyagok, só)
5. egyéb élelmiszerek (új élelmiszer, génmódosított élelmiszer és génmódosított takarmány).

Az élelmiszerbiztonság és minőség felügyeletének a hatáskörét a következő felosztás szerint végzik a hatóságok:

1) Az elsődleges termelésben:

1. állati eredetű élelmiszernél – állategészségügyi felügyelőség,
2. növényi eredetű élelmiszernél – növény-egészségügyi felügyelőség;

2) Az előállítás, feldolgozás és a nagykereskedelemi forgalmazásban:

1. állati eredetű élelmiszernél – állategészségügyi felügyelőség,
2. növényi eredetű élelmiszernél és az alkoholmentes italoknál – mezőgazdasági felügyelőség,
3. vegyes eredetű élelmiszereknél – állategészségügyi és mezőgazdasági felügyelőség,

3) Az importnál és az áruk átutaztatásakor:

1. állati eredetű élelmiszernél – határvámi állategészségügyi felügyelőség,
2. növényi eredetű élelmiszer – növény-egészségügyi felügyelőség,
3. vegyes eredetű élelmiszereknél – határvámi állategészségügyi és növény-egészségügyi felügyelőség;

4) A kivitelnél:

1. állati eredetű élelmiszernél – állategészségügyi felügyelőség,
2. növényi eredetű élelmiszernél – növény-egészségügyi felügyelőség,
3. vegyes eredetű élelmiszereknél – állategészségügyi és mezőgazdasági felügyelőség,
4. boroknál és egyéb alkoholos italoknál – mezőgazdasági felügyelőség;
5. Az új élelmiszerek, dietetikus termékek, gyermektápszer, anyatejpótló termékek, dietetikus kiegészítők, az élelmezésre szánt só, az adalékanyagok, aromák, nem állati eredetű enzimek és nem állati eredetű segédanya-

gok, eredeti csomagolásban lévő ivóvizek (asztali víz, ásvány- és forrásvíz), és a közüzemi víz ellenőrzését az előállítás és forgalmazás (nagykereskedelem, kiskereskedelem, és import) minden szakaszában a közegészségügyi (ún. „szanitáris") felügyelőség végzi. Az állati eredetű élelmiszerek, a friss hús, tej, tojás, méz, hal és vadhús (húsbolt, halárusítás stb.) kiskereskedelmi forgalmazását a Minisztérium által jegyzékbe vett, ill. jóváhagyott létesítményekben az állategészségügyi felügyelőség, ill. a bor és alkoholos italok kiskereskedelmét a mezőgazdasági felügyelőség végzi.

6) A génmódosított élelmiszereket az előállítás, feldolgozás és forgalmazás minden szakaszában a növény-egészségügyi felügyelőség, a génmódosított takarmány ellenőrzését az állategészségügyi felügyelőség végzi.

Szerbiában az Élelmiszer-biztonsági Törvény [18] írja elő az Élelmiszer-biztonsági és kockázatértékelési Szekértői Tanács megalakítását (Stručni savet za procenu rizika u oblasti bezbednosti hrane).

Összegzés

Manapság a jogszabályi előírások megszámlálhatatlan sokaságával „dúcoljuk alá" biztonságérzetünket. Bár ezek a jogszabályok követendő eljárásként szolgálnak, nem helyettesíthetik a kiegyensúlyozott termelői és fogyasztói magatartást (Páger, 2007).

Mindazonáltal az élelmiszerbiztonság alapját a pontos és jól átgondolt jogszabályok fektetik le, amelyeket tudományosan megalapozott következtetések nyomán hoznak meg a jogalkotó szervek. Páger (2007) megjegyzi, hogy az ellenőrző szervek és a jogalkotók a megelőző feladatokat elhanyagolják, a szabályok betartásának az ellenőrzésére fordítnak nagyobb figyelmet. Ugyanakkor az élelmiszer-biztonság biztosítása csakis a megfelelő szakértelem rendelkezésre állásával és a tár-

gyi feltételek biztosításával valósítható meg. Mindez azonban nem elégséges, amennyiben az élelmiszerer előállítója tisztességtelen módon közelíti meg a termékelőállítás kérdéskörét.

Megállapítások, javaslatok

A szerbiai élelmiszer-biztonság garantálása érdekében szükség van:

- az Élelmiszer-biztonsági és kockázatértékelési Szekértői Tanács megalakítására,
- a hatósági ellenőrzési jogkörök oly módon történő elosztására, amely lefedi az egész élelmiszerláncot, vagy egy élelmiszerlánc-ellenőrzési hatóság megalakítása is célszerű lehetne, valamint
- a HACCP élelmiszerbiztonsági rendszer 12 kialakítási lépésének a jogrendbe vonására.

Hivatkozások

Gyimes Ernő – Csanádi József – Szabó P. Balázs – Krisch Judit – Gábor Miklósné – Kovács Erzsébet – Horváthné Almássy Katalin – Baráné Herczegh Ottilia – Fenyvessy József – Kárnyáczki Zsuzsanna – Szűcs Tibor (2012) Funkcionális élelmiszerek fejlesztése: háttér és eredmények. Élelmiszer Tudomány Technológia, LXVI. évf. 2. szám, 6-14.
Páger Zsolt (2007) Minőségirányítási rendszerek bevezetésének tapasztalatai a magyar éleliszerláncban. Minőség és Megbízhatóság, 2007/5.
Szeitzné Szabó Mária (2008) Gondolatok az élelmiszer-bűnözésről. Budapest, Élelmiszer-biztonság, http://elelmiszerbiztonsag.agroinformkiado.hu/cikkek/rovat1/gondolatok_az_elelmiszer_bunozesrol
Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégia 2013–2022: Vidékfejlesztsi Minisztérium 2013 X.8., http://www.kormany.hu/download/b/2b/01000/%C3%89LBS%204_1_20130711.pdf#!DocumentBrowse
[1] http://www.vg.hu/manager-magazin/az-evtized-top-30-magyar-botranya-348132
[2] http://www.nol.hu/archivum/archiv-337998?ref=sso
[3] http://www.stop.hu/belfold/ujabb-elelmiszerbotrany-hamisitott-mez-a-polcokon/135090/
[4] http://www.szabadfold.hu/gazdanet/ujabb_elelmsizerbotrany
[5] http://www.vg.hu/manager-magazin/az-evtized-top-30-magyar-botra-

nya-348132
[6] http://magyarmezogazdasaglap.hu/hu/irasok/uborka-botrany
[7] http://www.medicalonline.hu/kitekinto/cikk/novenyi_csirak_terjesztethetik_a_fertozest_nemetorszagban
[8] http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_food_contamination_incidents
[9] http://www.politika.rs/rubrike/potrosac/Sve-vise-falsifikata-hrane.lt.html
[10] http://www.kurir-info.rs/trovao-decu-pravio-eurokrem-s-plastikom-clanak-609661
[11] http://www.stetoskop.info/Aflatoksin-i-mleko-u-Srbiji-5046-c15-content.htm
[12] http://www.stetoskop.info/Aflatoksin-i-mleko-u-Srbiji-5046-c15-content.htm
[13] http://hvg.hu/vilag/20140214_Brusszel_meg_akar_akadalyozni_egy_ujabb_l
[14] http://hvg.hu/vilag/20130410_Lohusbotrany_otvenezer_tonna_marhahust_hi
[15] http://www.hamisitasellen.hu/
[16]http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2014-0011+0+DOC+XML+V0//HU
[17] https://www.nebih.gov.hu/szakteruletek/szakteruletek/eki

Nagy Viktor

Vállalatirányítás a kontrolling és a számvitel eszközeivel

A kutatás indoklása

Az információ az élet minden területén fontos szerepet játszik, nincs ez másképpen a gazdasági életben sem, mert tudjuk, hogy az információ és a tudás érték és hatalom. A vállalatoknak információra és tudásra van szükségük ahhoz, hogy piaci helyzetüket megszilárdítsák, hogy versenyelőnyhöz jussanak, vagy éppen megszorongassák versenytársaikat – ehhez azonban nem elég csak a vállalat belső tevékenységére, folyamataira koncentrálni, terméket fejleszteni, szükséges a vállalat környezetében történő események gyűjtése és dokumentálása is, de még a belső történések feljegyzése is nélkülözhetetlen. Ezeket az adathalmazokat olyan megbízható helyen kell tárolni, amely képes az összes történést egy helyen elhelyezni és biztosítani, hogy egy időben több érdekelt is képes legyen látni és használni azokat.

Erre az igényre született meg válaszul az ERP rendszer, amely azonban önmagában nem képes mindazt biztosítani, amire a vállalatnak a működéshez, a vezetőségnek pedig a döntéshozatalhoz szüksége van. Az ERP rendszer csak támogatni tudja egy vállalkozás tényleges irányítási rendszerét, amely a gazdasági társaság munkafolyamatainak összességét szabályozza és ellenőrzi, valamint amely megfelel a hatályos jogszabályok előírásainak. Vagyis a vállalkozásoknak szükségük van egy vállalatirányítási és az azt támogató informatikai rendszerre is ahhoz, hogy működésük hatékonysága növekedjen, és sikeresen végre tudják hajtani vállalati stratégiájuk lépéseit.

Kutatásom során arra fókuszálok, hogy a vállalati infor-

matikai rendszerek mennyire képesek lekövetni a piac és a gazdaság változásait anélkül, hogy nagyobb költség és idő ráfordításra lenne szükség. Vizsgálataim elsősorban arra koncentráltak, hogy milyen igényeik vannak a gazdasági élet szereplőinek, és mit kínálnak a piacon lévő ERP rendszerek. Úgy vélem a keresleti és kínálati oldalt ebben az esetben is össze kell egyeztetni, hiszen a kínálati oldalon feltűnő hiányosságok és a keresleti oldalon jelentkező túlzott elvárások befolyásolhatják a használt ERP rendszer alkalmazkodóképességét. Ez különösen abban mutatkozhat meg, hogy egy-egy változást az informatikai rendszer csak lassan képes lereagálni, ami a felhasználónak, nem csak anyagi, de üzleti károkat is okozhat.

Az ERP információigénye

Az ERP rendszerek tehát támogatják és hatékonnyá teszik a gazdasági társaságok folyamatait. Kutatásom szempontjából fontosnak tartom, hogy alaposan feltérképezzem a vállalkozás folyamatait szabályozó vállalatirányítási rendszert, amelyet a számvitel és a kontrolling határoz meg. Magyarországon a Számviteli törvény előírásainak betartása minden vállalkozás számára kötelező. A törvény előírja, hogy a vállalkozásnak legyen számviteli politikája, és a folyamatokat bizonylatokkal is alá kell támasztania. A vállalkozás vezetőjének tehát mindenképpen meg kell határoznia, ezeket a folyamatokat, hogy minél átláthatóbbak és nyomon követhetőek legyenek. A megfelelő minőségű és mennyiségű információ közgazdasági értelemben is egy nagyon fontos tényező, eszköz a gazdálkodó szervezet vezetőinek kezében, mert megkönnyíti az adott döntést.

Az értékes információ, egyenlő…

- nagyobb hatékonyság – a megfelelő információk segíthetik a vezetést olyan döntések meghozatalában, amelyek segítségével nő a vállalkozás termelékenysége, teljesítménye,
- nagyobb hatásosság – a vállalkozás olyan dolgokat is meg tud oldani, amelyekre ezelőtt vagy lehetősége, vagy

kapacitása nem volt,
- jobb megfelelés a partnerek felé. (Dobay, 1997)

Az információval szemben a fogadó fél általában sok követelményt támaszt, hiszen nem mindegy milyen, mennyi és mikor érkezik az adott információból, és annak hatására milyen döntések születnek. Dobay (1997) szerint az információkkal szemben a következő követelményeket támasztjuk:

1. Az információ minőségi követelményei:
- pontosság – azt az azonosítót kapjuk, amit válaszként kapnunk kell,
- precizitás – a kapott információ kellő mértékű részletezettsége,
- relevancia – a feltett kérdésekre válaszolunk,
- teljesség – mennyire fedi le a válasz a feltett kérdést,
- kor – az adat keletkezésétől az átadásáig eltelt idő,
- időtűrés – az az időhatár, amíg az információ az adott célra biztonsággal felhasználható,
- forrás – személy, szervezet, akitől az információ származik.

A vállalkozások általában belső adatforrásokat használnak az információs rendszerük működtetésére, és nagyon ritkán támaszkodnak külső forrásokra, egyrészt az anyagi vonzat miatt, másrészről a kívülről érkező információk minőségének ellenőrzése időigényes feladat.

2. Az információ elérhetőségi követelményei:
- hozzáférhetőség – az a mérték, amivel jellemezhető az információ megléte és a kérdező számára történő elérhetősége,
- hozzáférhetőségi korlátozások – feltételek, melyek az információ egyes részleteinek hozzáférhetőségét korlátozzák.

3. Az információ bemutatási követelményei:
- tömörítés, összegzettség,
- kiviteli formátum – az információ elrendezése, megjelenítése a felhasználói felületen.

Azok az információk – amelyek megfelelnek, a felsorolt három követelményeknek - alkotják az információs rendszer elemeit. A rendszer pedig azon elemeknek az együttese, amelyek valamilyen szempontból kölcsönhatásban vannak egymással, vagy összetartoznak és együttműködnek valamilyen cél megvalósításának érdekében. Ezek az elemek egységes egészként jelennek meg a környezetben. Amennyiben gazdasági rendszerről beszélünk, a megfogalmazás annyiban változik, hogy az információs rendszer elemei egy gazdasági cél érdekében működnek együtt (Bács, 2004).

A gazdasági információs rendszer a vezetői munka szerves része, ez biztosítja a kommunikációt a menedzsment különböző szintjei között. A rendszer fő feladatai: az információ akkumulálása, tárolása, csoportosítása, közlése. Ez nem azonos a számítógépes adatfeldolgozással. Ez az információs rendszer, olyan egységet jelent, amely emberekből, dokumentumokból, gépekből áll, és amelynek minden eleme egyformán fontos és egyaránt hatással van a többi elem működésére. (Szervezési és Vezetési Ismeretek, 2002)

Az információs rendszer segítségével, az adatok gyűjtésére, tárolására, visszakeresésére, strukturálására, szűrésére, összefoglalására és kommunikálására van lehetőség. Ezek alapján a gazdasági rendszer a következő tényezőkre bontható:

- a vállalkozás gazdasági tevékenységeit, tranzakcióit leíró adatok összegyűjtése, rögzítése, ellenőrzése, számítógépes feldolgozásra alkalmassá tétele, továbbítása,
- az adatoknak az informatikai szempontok szerint optimalizált, biztonságos, hatékonyan és gyorsan elérhető módon történő tárolása,
- az adatoknak céltudatos, meghatározott algoritmusok szerinti feldolgozása,
- előre definiált, illetve ad hoc igényeknek megfelelő kimenő információk előállítása célszerű formában,
- az információk továbbítása, a felhasználóhoz történő eljuttatása. (Irányítás és Informatika 2000)

Véleményem szerint, az információs rendszer több mint puszta adatfeldolgozás, az információs rendszer segít, hogy hatékonyabban végezzük el feladatainkat, főleg azokat, amelyeket eddig vagy nagy időráfordítással, vagy nagy költségek árán tudtunk elvégezni, esetleg egyáltalán nem tudtunk megoldani. Ez az egyik haszna az információs rendszernek, de lássuk, még milyen haszna van egy jó információs rendszernek:

- minőség: az információ időben éri el a megfelelő helyet, releváns, pontos választ ad, elérhető
- a menedzser hasznosítani tudja az adattömeget
- az információs rendszerek általában kemény, formalizált, mérhető adatok alapján adnak információkat, de a mai rendszereknek módot kell adniuk puha, nem mérhető, minőségi információk beszerzésére és kezelésére is. (Irányítás és Informatika, 2000)
- az információs rendszer védi a szellemi tulajdont, korlátozza az elérést, visszaveri a külső támadásokat, s ezzel növeli az információs vagyon értékét. (Irányítás és Informatika, 2000)

Mindezek alapján kijelenthető, hogy az információs rendszer megléte gazdasági szempontból is nélkülözhetetlen, mi több, létfontosságú a döntéshozók számára.

A vállalkozás teljesítményét és gazdasági helyzetét a számviteli adatok tükrözik, amennyiben a jogszabályokban előírtaknak megfelelően gyűjtötték össze és rögzítették az információkat, abban az esetben ezek valós képet festenek a vállalkozás helyzetéről. Ez mind a gazdasági társaság, mind pedig a hatóságok számára nagyon fontos. Míg előbbiek a stratégiai döntések meghozatalára használják az így megszerzett információkat, addig az utóbbiak a jogszabályi megfelelőségeket tudják ellenőrizni.

A számviteli információs rendszer kialakítása minden vállalkozás első feladta, célszerű már a cég alapításkor megtervezni, hogy milyen információk felhalmozására és rögzítésére lesz szükség ahhoz, hogy a későbbiekben az irányítók a megfelelő stratégiai döntéseket időben és racionális módon tudják meghozni.

Maga az információs rendszer a gazdálkodó szervezet tevékenységéből, feladataiból, tranzakcióiból származó információk akkumulálásával, rendezésével és feldolgozásával foglalkozik, támaszt nyújtva ezzel a vállalkozás napi tevékenységéhez. A rendszer használói azok, akik az információkat megfelelő módon a rendszerbe implementálják, illetve azok, akik az implementált információkat a döntéseikhez felhasználják (Elliott, 2010).

A számviteli információk fontosak a piac szereplői és a gazdasági társaságok számára egyaránt. Ezekből a külső felhasználók hasznos információkhoz jutnak a vállalkozás gazdasági helyzetét és stabilitását illetően, míg a belső felhasználók számára a vállalkozáson belüli döntésekhez és az ellenőrzéshez nyújt segítséget úgy, hogy a rendszert a saját információigényüknek megfelelően alakítják ki. A számviteli rendszeren belül két csoportot különböztetünk meg a pénzügyi és a vezetői számvitelt. Míg az előbbi a jogszabályok által előírt formában és gyakorisággal halmozza fel, rendezi és rögzíti az információkat a szervezetről, addig az utóbbit a gazdasági társaság vezetőinek információigénye alakítja.

1. táblázat: Pénzügyi és vezetői számvitel

Pénzügyi számvitel	Vezetői számvitel
Célok és azok irányultságának eltérései	
Elsődlegesen a külső elszámoltatás igényeinek (adóbevallás, mérlegbeszámoló) kíván megfelelni, és csak másodlagosan, főleg a tényadatok tekintetében a vezetőknek. Az elszámolás eszköze (elszámolásorientált)	Az irányítás igényeit tartja fontosabbnak, infóival elsődlegesen annak döntési munkáját támogatja. A tervhez képest a tényeltérések érdeklik. A vezetés eszköze (döntésorientált)
Az adatok további feldolgozásának eltérései	
Múltra orientált, visszatekintő az adatok gyűjtésénél, számbavételénél a tényadat-centrikusság (pontosság) jellemzi.	Adatfeldolgozásoknál is a cél- és a jövőorientáltságot helyezi előtérbe, tervszámokat ír elő. Először megtervezi az elkövetkező időszak várható költségeit, árbevételeit (tervkalkuláció), és ahhoz méri folyamatosan azok tényleges megvalósulását (ténykalkuláció).
A gazdálkodás, az elszámolás technikáját tekintve	
A vállalkozás egészét fogja át.	Csak a közvetlen értékteremtő folyamatot fogja át.
	Magába foglalja a döntésorientált telj. és költségelszámolást. Költségtervezésnél tervköltségszámítási módszereket alkalmaz.
Időben való eltérés	
Saját infós rendszerével az adott időszakról mindig utólag (havonként, évente) gyűjti az adatokat, és végez kimutatásokat.	Olyan infós rendszert kellett kiépítenie, amely a vezetés folyamatos tájékoztatása érdekében nem tudja megvárni a havi zárásokat, hanem legtöbbször az analitikák naprakész adataihoz kell nyúlnia

Szabályozottsággal kapcsolatos eltérések	
Munkáját a törvények, a számviteli politika szigorúan szabályozzák. Pl.: 5-ös számlaosztályban a bérköltségeket több alszámlára kénytelen bontani, pl.: társadalombiztosítási járulék.	A szervezet belső szabályozásának (a CO Szakmai Szabályzat) megfelelően viszonylag nagy szabadságfokkal rendelkezik, a főkönyvből kiindulva csak az összes bérköltséget vizsgálja.
megismer, tudomásul vesz	változtatni kíván, intézkedéseket indukál
csak értékadatokat használ	naturáliákkal is dolgozik
elsődleges a pontosság	inkább az időbeliség a fontos
T-K	a tervhez képest a tény eltérések érdeklik
reproduktív	kreatív
egy gazdasági évet lát több sávban (0-3-6-12 hó)	hosszabb távot lát folyamatosan
elszámolási egységeket használ	felelősségi egységekre épít
egysíkú, statikus információs rendszer	többdimenziós, rugalmas információs rendszer

Forrás: A szerző saját szerkesztése, Kardos Barbara – Szatnó Imre – Veress Attila (2007) A vezetői számvitel alapjait felhasználva

Akár pénzügyi, akár vezetői számvitelről beszélünk a számviteli információs rendszer a vállalkozások nélkülözhetetlen része, hogy a gazdasági társaság helyzetéről mind a belső, mind a külső felhasználók számára megbízható képet közvetítsen elősegítve azok határozatainak megalapozottságát.

Érdemes azonban elgondolkodunk azon, hogy melyek azok a körülmények, melyekhez csak a számvitel által akkumulált adatok és az azokból indikált információk nem elegendőek, mert ennél többre van szüksége a vezetésnek, ahhoz hogy biztos legyen döntése helyességében.

Az előzőekben láthattuk, hogy a számvitel, megfelelő módon képes mind külső, mind belső információkat szolgáltatni, attól függően, hogy pénzügyi vagy vezetői számvitelről beszélünk. Kérdés azonban, hogy a gazdálkodó szervezet vezetői számára a megalapozott döntésekhez elegendőek-e a számvitelből nyert információk, vagy a döntések hatásait is szeretnék látni, még akkor is, ha nem rendelkeznek „varázsgömbbel", ami a jövőbe lát. A válasz természetesen igen, és az okos vezetők ehhez rendelkeznek „varázsgömbbel" is, melynek neve Kontrolling.

Kontrollingnak nevezzük az üzemgazdasági folyamatok tervezését, irányítását és a vállalatvezetés optimális információkkal való ellátását. Tehát a Kontrolling nem azonos az ellenőrzéssel, ahogyan azt sokan gondolják, annál jóval többet takar gazdasági értelemben, de számvitellel sem egyenértékű fogalom, hiszen míg a számvitel feladata a vállalkozástól kifelé irányuló információadás, addig a kontrolling a vállalat vezetését látja el információval, tehát a belső információadáson van a hangsúly. A kontrolling feladatának betöltésekor épít a számvitel által szolgáltatott adatokra, de nem a múltbeli tényadatokat prognosztizálja, hanem jövőbeli követelményeket határoz meg a vállalkozás gazdasági teljesítményével kapcsolatosan, amelyet normál működés mellett a gazdasági társaság teljesíteni tud (Bojtos, 2004.).

A kontrolling rendszernek két típusa létezik (Bojtos, 2004):

1. **Stratégiai kontrolling**: a vállalkozás jövőjének hosszú távú biztosításával foglalkozik. Figyelembe veszi a társadalmi, politikai, környezeti, gazdasági és technológiai változásokat, és fejlődéseket. Olyan hosszú távú információkat gyűjt, amelyek alkalmasak arra, hogy belőlük a várható változások idejében felismerhetőek legyenek, és ha szükséges a megfelelő intézkedések idejében meghozhatóak és végrehajthatóak legyenek. Feladata a stratégiai menedzsment támogatása.

2. **Operatív kontrolling**: feladata a vállalkozás folyamatainak irányítása egy üzleti éven belül, az ehhez szükséges eszközökkel és eljárásokkal, tehát ez egy rövidebb időtartamú irányítás, ellenőrzés és információval való ellátást jelent. Az üzemmel szemben a normál működésnek megfelelően követelményeket határoz meg, melyet az üzleti év alatt teljesíteni tud és kell is. E követelményeket veszi alapul, amikor terv – tény összehasonlítást végez, így értékelhető és korrigálható eltérések tárhatóak fel. E tevékenység eredményes megvalósítása három elv szem előtt tartásával lehetséges: gazdaságosság, jövedelmezőség és likviditás.

A fentiekből jól látható, hogy mennyi, a gazdasági társaság számára hasznos feladatot képes a kontrolling ellátni. Jellemzője, ha mint vezetői információs rendszerről beszélünk, hogy bármely időben, bármely körülmények között a vezető számára megfelelő minőségű információt szolgáltat. A kontroling rendszere megszakítás és hézagmentes kell, hogy legyen, nem eshetnek ki információk, adatok és folyamatok a rendszerből, erre a kontrollernek kell ügyelnie. A kontrolling beszámoló tényeken, adatokon, grafikonokon alapul, pár mondatos magyarázatokkal kiegészítve. A kontrolling rendszernek és beszámolóinak egyértelműnek, érthetőnek, kezelhetőnek kell lennie a vezetőség számára, és megfelelő mennyiségű adaton kell alapulnia a következtetéseinek (Horváth, 1993).

Természetesen a kontrolling – mint rendszer – alkalmazásának is vannak korlátai (Bojtos, 2004):

- bizonytalan körülmények között kell a módszert alkalmazni,
- csak bizonyos határok között lehet előre látni, prognosztizálni lehet csupán a gazdálkodó céljait,
- azoknak a belső erőforrásoknak (innovatív, költséggazdálkodási vagy más tartalékoknak) a feltárása, amelyekkel választ lehet adni a környezet, a piac állította kérdésekre, sem lehet tökéletes,

- szigorú feltételei vannak annak, hogy sikeresen alkalmazható legyen a rendszer (legfontosabb a gondolkodásba, viselkedésbe, és tettekbe beépülő befogadás, nem pedig a tudásbeli és technikai infrastruktúra),
- nem alkalmas az adottságszerű tényezők befolyásolására,
- nem képes vezetői tévedések következményeinek elhárítására,

A kontrolling rendszer megbízható alkalmazását sok tényező befolyásolja mind pozitívan, mind negatívan, de az biztos, hogy a negatív tényezők ellenére is ez a gazdasági társaságok vezetőinek ma ez egyik legmegbízhatóbb információs rendszere, mely képet mutat a vállalkozás helyzetéről.

A számvitel és a kontrolling információigénye

A vállalkozások operatív irányításához széles körű tájékozottságra van szükség. Az információk begyűjtése és rendszerezése teszi lehetővé a különböző tervek és stratégiák elkészítését, és a napi operatív irányítást is. Ebben a fejezetben bemutatom, hogy milyen ismeretek, adatok felhalmozására és rendszerezésére van szükségük a gazdasági társaságok vezetőinek ahhoz, hogy döntéseik megalapozottak legyenek.

A megfelelő információs rendszer kialakítása szempontjából a következő tények jelentősek (Bögel – Salamonné, 1998):

- minden tevékenység a vállalat szempontjából fontos, adatként rögzítése elengedhetetlen,
- a szervezeten belüli tevékenységek adatként való rögzítését a vállalkozásnak kell végeznie,
- a vállalaton kívüli tevékenységek adatrögzítése a vállalatnál, vagy annak partnereinél történhet meg.

A gazdasági társaság vezetője számára, határozatainak megalapozásához szükséges belső információk a következőképpen csoportosíthatóak: termelést leíró adatok, a teljesítménytényezők és adatok, a számviteli információk (Bőgel – Salamonné, 1998).

A vállalkozás vezetőinek a belső információk mellett szükségük van külső információk beszerzésére is indokolt döntéseik meghozatalához. Külső információhoz a következőképpen juthatnak: elektronikus média, nyomtatott sajtó, hivatalos közleménynek, rendeletek, számítógépes adatbázisok, szaktanácsadás (Angyal, 2001).

Az eddig megfogalmazottak alapján tehát a számvitel és a kontrolling információigényét célszerű egy információs rendszerbe foglalni, amely egyrészről a megfelelő minőségű és mennyiségű adattal látja el a vállalkozás vezetőit, tulajdonosait, másrészről a cég iránt érdeklődőknek is korrekt információt biztosít. Ennek az információs rendszernek az adatbázisa a következő törzsadatokat kell, hogy tartalmazza:

- a vállalkozás alapadatait,
- a termékek árait,
- a termékek adatait, jellemzőit, paramétereit,
- a költségek típusait,
- a költséghelyek kódjait,
- a költségviselőket,
- a munkaerő költségeit,
- az alap és segédanyag felhasználását,
- a gépi munkafelhasználást,
- az összes olyan adatot, amely valamilyen módon befolyásolja a vállalkozás teljesítményét, piaci helyzetét.

Tulajdonképpen a vezetők információigénye határozza meg, hogy a vállalkozás milyen információs rendszert alakít ki, és hogy azon belül a kontrolling, illetve a vezetői számvitel milyen adatok gyűjtését határozza meg. Ez teljesen egyénre/cégre szabott, azt is mondhatnánk, hogy ez mutatja meg, hogy a vállalkozás vezetője mennyire körültekintő döntéseit illetően, de nem csak azt kell eldönteni a vezetőségnek, hogy milyen adatokat gyűjtenek, hanem azt is, hogy hogyan gyűjtik, és hova kerüljenek ezek az adatok.

Oscar Wilde a következőt mondta a cinikus emberről „Mindennek ismeri az árát, de semminek sem ismeri az értékét." A gazdasági társaságok érdekeltjeinek („stakeholders") azonban ismerniük kell mindkettőt, azonban erre csak akkor van lehetőségük, ha a megfelelő időben rendelkeznek a megfelelő mennyiségű és minőségű információval. A vállalkozások esetében az információ értéke abban rejlik, hogy az mennyiben járul hozzá a társaság hosszú távú nyereségességéhez. Az értéket azonban a valóságban sok tényező befolyásolja, egyfelől, hogy adott pillanatban mi minősül értékes információnak, az igen szubjektív és érdekeltenként változó. Másfelől ami ma értékes, lehet, hogy holnap már nem az, és ami ma egyértelmű és meghatározott, holnap bizonytalanná és kritikussá válhat. Néhány példa az értékes információra a teljesség igénye nélkül: jelenlegi költségek, információk az árakkal kapcsolatosan, adatok a pénzügyi nyerségről és veszteségről, statisztikai adatok a teljesítményről és a termelékenységről, ismeretek a társaság folyamatairól és annak működéséről, adatok a beszállítói láncról és a beszállítói kapcsolatokról, információk a vevőkapcsolatokról és a versenytársakról, az új termékekkel kapcsolatos tervek és elképzelések, szabadalmak, védjegyek, engedélyek (Elliott, 2010).

Ezek az információk önmagukban és együttesen is értékesek lehetnek, azt azonban mindig az érdekeltek döntik el, hogy mely információk és mikor értékesek számukra. Miért fontosak és mitől értékesek az információk? Minden vállalat le akarja győzni a versenytársait, ehhez viszont szükséges potenciális adottságainak, jelenlegi helyzetének felmérése és meghatározása, valamint a jövőben elérendő célok kitűzése.

Értékes információra általában azoknak a gazdasági társaságoknak az érdekeltjeinek van leginkább szükségük, amelyeknek a globalizálódó versenykörnyezetben gyors változásokkal kell megküzdeniük, szembe nézniük, vagy olyan országokban

vannak jelen, ahol a piacgazdaság még rövid ideje működik, vagy „fejlődő" gazdasággal rendelkező országban vannak jelen (Elliott, 2010).

Ezekben az esetekben leginkább, de minden más gazdasági társaság esetében is nélkülözhetetlen a megbízható információk megléte és elérhetősége az érdekeltek számára. Mivel azonban a társaság érdekeltjeinek különbözőek az információigényei, a továbbiakban a belső és külső érdekeltek információigényeit vizsgálom.

A vállalkozás külső érdekeltjeinek információigénye

A vállalaton kívüliek csoportja, amely a befektetőkből, hitelezőkből, ügyfelekből, beszállítókból, a szabályozó szervezetekből, a könyvvizsgálókból és az elemzőkből áll, elsősorban a pénzügyi adatokból tájékozódik. Ennek oka, hogy e csoport számára csak a szervezet által törvényileg kötelezően nyilvánossá tett információk állnak rendelkezésre. Egyrészt, ezek az adatok alapján, másrészt, az általuk kapott osztalék mértéke, a beruházásaik értékének növekedése, valamint a befektetéseik hozamának az elvártakhoz képest való alakulása alapján ítélik meg a vállalkozás pillanatnyi helyzetét. A vállalkozás vezetésének tudnia kell, hogy stratégiájuk, döntéseik eredménye hogyan jelenik meg a pénzügyi eredményekben, mivel a külső érdekeltek ez alapján határoznak a vállalkozással kapcsolatos ügyeikben, azaz látniuk kell azok befektetői megítélését is. Valamint pontosan ismerniük kell, hogy milyen információra van szükségük a kívülállóknak döntéseik meghozatalához (Elliott, 2010).

Azonban mindannyian tudjuk a gyakorlatból, és a gazdasági válság kirobbanásakor kitört jó néhány botrányból, hogy igen nagy a szakadék a társaság vezetői által nyújtott információk és a befektetők számára értékes információk között, ezért a kívülállók részéről igen erőteljes nyomás nehezedik a vállalkozás vezetőire, hogy az eddiginél is több információt hozzanak nyilvánosságra a jövőben. Mivel több nem pénzügyi

jellegű információra is igényt tartanak a befektetők, amelyek mutatják a fenntartható fejlődés lehetőségeit, ezek alapján a kívülállók meggyőződhetnek arról, hogy fenntartható-e a vállalkozás versenyelőnye a jövőben. Ebben az esetben a gazdasági társaság vezetőinek fel kell adniuk az ellenérzéseiket ezeknek az adatoknak a nyilvánossá tételével kapcsolatosan, bár vonakodásuk érthető, hiszen így a versenytársak is hozzájuthatnak olyan információhoz, mely a jövőben csökkentheti a társaság versenyelőnyét. Ezzel szemben pozitívum lehet, hogy a több adat meghozhatja a befektetők kedvét, és a társaság több forráshoz juthat (Elliott, 2010).

A vállalkozás belső érdekeltjeinek információigénye

Rendkívül fontos kielégíteni a gazdasági társaság vezetőinek információigényeit, mert ezek alapján képesek megfelelő stratégiai döntéseket hozni biztosítva a vállalkozás fenntartható fejlődését és versenyelőnyét.

Milyen információkra van szüksége a vezetőnek? Ezek körét ki kell jelölni, de mindenképpen olyan indikátorok szükségesek, amelyek jól jellemzik az adott folyamatot. Viszonylag kevés információ is ráirányítja a vezető figyelmét a folyamatokra, akár jó, akár rossz irányúak. Ebben természetesen meghatározó szerepe van a költségek alakulásának is (Kondorosiné, 2004).

A vezetői számvitel folyamatosan figyeli a hozamok alakulását mennyiségben és értékben is. Az egyes tevékenységekről, termékekről a vezető megbízható információkat kell, hogy kapjon, ez alapkövetelmény, ahogy az is, hogy az eredmény mérhető legyen. Természetesen előfordul, hogy a folyamatok nem a tervek szerint alakulnak. Ennek sokféle oka lehet. Például a vezető döntése nem volt megalapozott, az nem a célok megvalósítását segítette, ezért lényeges, hogy a vezető időben kapjon jelzést a problémáról, mert csak így tud intézkedéseket tenni a folyamatok korrigálására, a problémák megoldására (Kardos – Sztanó – Veress, 2007).

Összegző megállapítások

Leszögezhető tehát, hogy a vezetők és egyéb érdekeltek információigénye határozza meg, hogy a vállalkozás milyen információs rendszert alakít ki, és hogy azon belül a kontrolling, illetve a vezetői számvitel milyen adatok gyűjtését határozza meg. Ez teljesen egyénre/cégre szabott. Azt is tudjuk, hogy a tulajdonosok és a vállalkozás vezetői mindig kedvezőbb képet szeretnének mutatni a gazdasági társaság jelenlegi helyzetéről, hogy a befektetőik, hitelezőik és üzleti partnereik is elégedettek legyenek a teljesítménnyel, és motiváltak maradjanak. A számviteli törvény azonban a visszaélések elkerülését szolgálja, amely jogszabályi keretek közé tereli a vállalkozások helyzetéről szóló információkat és megszabja azok minőségét is.

A számviteli információs rendszer a vállalkozások nélkülözhetetlen része, hogy a gazdasági társaság helyzetéről mind a belső, mind a külső felhasználók számára megbízható képet közvetítsen elősegítve azok döntéseinek megalapozottságát.

Hivatkozások

Angyal Ádám (2001) Vállalati Kormányzás. Budapest, Aula kiadó.

Barry Elliott – Jamie Elliott (2010) Financial Accounting and Reporting, Prentice Hall.

Bács Zoltán – Várallyai László (2004) Ügyviteli ismeretek. Debrecen, Campus kiadó.

Bojtos Júlia (2004) Controlling értelmező szótár. IFUA Horváth & Partners, Vezetési és Informatikai Tanácsadó Kft.

Bögel György – Salamonné Huszti Anna (1998) Vállalatvezetés felsőfokon. Budapest, Kossuth Kiadó.

Dankó László (2000) Értékesítés Pro Marketing. http://ebookz.hu/ebook.php?azon=a7aef8

Dobay Péter (1997) Vállalatinformáció menedzsment. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Dr. Schwarczenberger Istvánné (2008) A versenyképes vállalatirányítás, http://dtt.bmsinformatika.hu/dspace/handle/BMS/55

Dr. Holyinka Péter: Az információs rendszerek rövid fejlődés története http://www.erport.hu/index.php?id=44

Erdős Ferenc (2008) A KKV-k informatikai beruházásai és azok megtérülési lehetőségei, Magyarországon. Doktori értekezés
Horváth Péter (1993) Controlling a sikeres vezetés eszköze. Budapest, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó.
Irányítás és Informatika folyóirat 2000. évi számai
José A., Hernandez Jim Keogh, Franklin F. Martinez (2007) SAP R/3 Kézikönyv, Panem Könyvkiadó Kft.
Kacsukné Dr. Bruckner Lívia – Kiss Tamás (2007) Bevezetés az üzleti informatikába
Kardos Barbara – Szatnó Imre – Veress Attila (2007) A vezetői számvitel alapjai. Budapest, Saldo Zrt.
Kelemenné Ternai Katalin (2003) Az ERP rendszerek metamorfózisa In: Vezetéstudomány, 2003. július – augusztus.
Kondorosi Ferencné Dr. Ph.D (2004) Kiegészítés és Példatár a vezetői számvitel és elemzés alapjaihoz.
Orbán Anna (2006) Vezetői információs rendszerek a közigazgatásban. Budapest, BCE.
Szervezési és Vezetési ismeretek folyóirat 2002. évi számai
Thomas F. Wallace – Michael H. Kremzar (2006) ERP – Vállalatirányítási rendszerek. Budapest, HVG Kiadó Rt.
http://www.piksys.hu
http://www.microsoft.com

Rezümék

Bagi Zoltán Péter

A szerbek betelepülése a Magyar Királyság területére a 14. század végétől 1703-ig

(Rövid áttekintés)

A trianoni békeszerződés és következményei, a Magyar Királyság 20. század eleji területi és népességvesztesége majd egy évszázada nyíltan és látensen is része közgondolkodásunknak, a közbeszéd állandó neuralgikus témája. A folyamat gyökeréről, amelynek következtében az 1900-as évek elejére az ország lakosságának majdnem a fele magát nem magyar nemzetiségűnek és nem magyar ajkúnak tartotta, nagyon kevés szó esik. Ehhez a kiindulópontot a középkori magyar történelemben kell keresnünk, hiszen már a honfoglalókkal jelentős számú „vendégnép" érkezett a Kárpát-medencébe, amely szintén nem volt lakatlan.

Magyarország népességének összetételében azonban döntő változást az Oszmán Birodalom balkáni megjelenése hozott. A 15. századtól a 18. század elejéig a Magyar Királyság, majd a Habsburg Monarchia állandó harca az először csak rabló portyákat, majd pedig hódító hadjáratokat vezető oszmán csapatokkal szemben alapjaiban rengette meg a magyar településhálózatot, tette tönkre a termelőerők jelentős hányadát és szép számmal tizedelte meg a magyar ajkú lakosságot.

A 16. században a legnagyobb etnikai átalakulást a szerbség igen számottevő magyarországi térnyerése jelentette. Ez alapvetően összefüggött azzal, hogy már a Mohács előtti Magyar Királyságban is komoly létszámú kisebbségnek számítottak, hiszen már a 15. század első felében az Oszmán Birodalom jelentős balkáni térnyerését követően fokozatosan északra az Al-Duna és a Száva vidékére, a Szerémségbe szorultak. A magyar királyok pedig támogatták betelepedésüket, hogy az egyébként az oszmán portyák miatt elnéptelenedett vidékeket újra benépesítsék, és ezek védelméről gondoskodhassanak. Vezetőik pedig a Magyar Királyság politikai és katonai vezető elitjébe is bebocsátást nyertek. A szerbek beáramlása az Oszmán Hódoltság idején is tovább folytatódott, és a 16. század végére a Marostól délre eső területet szinte teljesen benépesítették. Majd a 17. század végén I. Lipót telepítette le az Oszmán Birodalom megtorlása elől menekülteket, akiket III. Arzenije Črnojević ipeki pátriárka vezetésével. E közös múltnak a főbb csomópontjait szeretném bemutatni, keresve a magyar-szerb viszony történelmi gyökereit.

Kulcsszavak: trianoni békeszerződés, középkori magyar történelem, Magyarország népessége, etnikai átalakulás, magyar-szerb viszony

Jóni Eszter

A Zsenotgyel (1919–1930)

A dolgozat tárgya a nők élete az 1920-as és 30-as évek Szovjetúniójában a Zsenotgyel szervezet történetén keresztül, amely 1919-1930-ig létezett, és amelyet bolsevik hölgyek, mindenek előtt Alexandra Kollontáj, Inessa Armand és Nagyézsda Krupszkaja hoztak létre abból a célból, hogy segítse a dolgozó nőket a felmerülő problémák kezelésében. Az életkörülmények ugyanis a 20-as években is nagyon nehezek voltak annak ellenére, hogy a forradalom és a kommunista vezetés radikálisan új lehetőségeket nyitott meg a nők előtt, például az abortuszt is legalizálták. Ugyanakkor a mindennapi életbe az új rendelkezéseket nehéz volt átültetni. A NEP, vagyis az új gazdaságpolitika idején rengeteg nő veszítette el az állását, és nem volt elég óvoda, illetve más intézmény sem, amely segíthette volna a dolgozó anyákat. Hogy informálják a nőket a jogaikról, a Zsenotgyel több újságot is kiadott (a Krestyankát, a Rabotnyicát, és a Kommunistkát is), de a tevékenysége nem érte el a kívánt sikert. Miután vezetőit többször is leváltották, Sztálin 1930-ban beszüntette a szervezet működését, a nőkérdést pedig ezzel egyidejűleg megoldottnak nyilvánította. Az új családpolitika ismét rendkívül konzervatív lett, és az is maradt egészen a második világháború kirobbanásáig, amely egy radikálisan új szituációt ered¬ményezett.

Kulcsszavak: Zsenotgyel, Szovjetunió, Sztálin, Alexandra Kollontáj, Inessa Armand és Nagyézsda Krupszkaja

Nyerges Ádám

A politikai döntéshozatal racionalitásának kihívásai

A dolgozat alapjául szolgáló kutatás célja a politikai elit döntéshozó szerepének teoretikus elemzése, racionális döntéselméleti aspektusból, egyes politológiai kérdésekkel összefüggésben, valamint az egész problematika elméleti és gyakorlati forrásának feltárása. A kérdés az, hogy a politikai döntéshozó, a közösséget érintő döntései során racionális döntést hoz-e, és ha igen, akkor mit jelent a politikus esetében a racionális döntés. A racionális döntések elmélete szerint, akkor racionális egy döntés, ha összhangban van a cselekvő preferenciáival és érdekeivel. Mindez hogyan értelmezhető a politikus esetében?

Kérdéses az egész politikai folyamat döntéshelyzeteiben hozott döntések alapja is, amely akár a legitimitását is adhatja az adott döntéshozónak, és az, hogy ebben az aspektusban mi várható el a politikai elittől döntései kapcsán. Ma már közismert, hogy a választók alapvetően nem racionálisan döntenek a választásukban és általában a politikával kapcsolatban. Hiszen

a racionális döntések elmélete szerint sem tájékozódni, sem szavazni nem racionális. A politikus is csak egy ember a közösségben, s mint ilyen feltehetően ő sem (kizárólag) racionálisan dönt a politikával kapcsolatban. A fentiek fényében egyáltalán bajnak tekinthető-e ha a politikával kapcsolatban az emberek nem racionálisan döntenek? Hiszen racionálisan dönteni, legalábbis a racionális döntések elméletének egyik lehetséges értelmezése szerint azt jelenti, hogy valaki csak és kizárólag a saját preferenciái és érdekei szerint dönt. Vannak olyan hivatások (bíró, jogász, orvos, tanár és persze a politikus), ahol a személynek nem saját érdekében, hanem az általa képviseltek érdekében kell eljárni, hogyan értelmezhető ez a tény a racionális döntések elméletének nézőpontjából, valamint ebből a nézőpontból az a weberi különbségtétel, hogy létezik politikáért és a politikából élő politikus?

A kutatás eredményeképpen létrejött dolgozat két fő fogalmat vezet be: a konstruktív és destruktív racionalitás fogalmát, valamint két kiegészítő fogalmat is vizsgál: a közvetetten konstruktív és a közvetetten destruktív fogalmát, amelyek magyarázzák, illetve értelmezik a felvetett problematikát.

Kulcsszavak: racionalitás, döntéshozatal, politikai elit, választás, játékelmélet

Pap Tibor

A nemzeti tanácsok megítélése a szerbiai politikai diskurzusokban

A nemzeti tanácsok, a személyi elvű autonómia sajátos szerbiai intézményei egészen más politikai és politikatudományi megítélés alá esnek a nemzetközi, mint a hazai diskurzusokban. Ez nem csak a szerb, de a vajdasági magyar média közvetítette értelmezésekből is látszik. A nemzetközi szaksajtóban inkább pozitív megítéléssel idehaza sokkal több negatív felhanggal övezett értékítélet és vélekedés állítódik szembe. Jelen dolgozat e kettősség hátterét próbálja meg felmutatni.

Az első rész a nemzeti tanácsok politikaelméleti elhelyezésével foglalkozik. A második röviden vázolja azt a politikatörténeti szituációt, amely a perszonális autonómia e jellegzetesen szerbiai kialakításához vezetett. A harmadik a nemzeti tanácsok kapcsán megfogalmazódó szerb „intézménykritikákat" veszi számba.

A negyedik a vajdasági magyar közösségben teret nyert ellenvetéseket sorakoztatja fel. Az előadás ötödik részében bemutatom az intézmény kínálta elvi lehetőségek, s az aktuális működtetés kapcsán megfogalmazódó gyakorlati kritikák ellentmondásait. Ebből jól kitapintható, hogy az eseti jelenségek általánosításával miként keveredik az egész – nemzetközi szakmai berkekben pozitívan értékelt – intézmény rossz hírbe.

Zárásként szeretném az intézmény sajátos megalkotásából és a működtetésből eredeztethető anomáliákat illetve az ezekre visszavezethető kihívásokat külön-külön is felmutatni, valamint e két értelmezési felületet megkülönböztetni a szerbiai politikai elitek által képviselt, a nemzeti tanácsok viszonylatában ad hoc, a hatalmi konstelláció bebetonozása/felborítása céljából hangoztatott vélekedésektől. A strukturális hibák azonosítása valamint a megalapozatlan elvárások felismerése már középtávon elősegítheti egy célzott, a kisebbségi közösségek sajátos igényeihez és jövőképéhez igazodni képes szakpolitika kialakulását.

Kulcsszavak: kisebbségi közösség, nemzeti tanács, perszonális autonómia, regionalizmus, szakpolitika, területi elv

Rózsa Rita

A vajdasági magyar fiatalok elvárásai az európai uniós csatlakozástól

A 2000-ben történt hatalomváltás után Szerbia lakossága komoly előreléptésre számított a kormányzat hozzáállásában, ám az azóta eltelt idő történései nem igazolták a várt eredményeket. Lassan megindultak az Európai uniós törekvések Szerbiában, viszont több év után még mindig a tagjelöltségről tárgyal az ország, az elnyert tagság pedig még mindig csak futurisztikus képzelgésnek tűnik, ha a Vajdaságban élők véleményét kérdezzük.

A területen élő magyar kisebbség és főként a fiatal korosztály mégis némi megoldást vár a csatlakozástól, hiszen a legégetőbb problémák már hosszú ideje a munkanélküliség és az evvel járó anyagi bizonytalanság. Ennek megváltozására pedig mindenképpen a jelenlegitől eltérő utat kell választani az országnak, ami egyetlen lehetséges alternatívaként az európai út lehet.

Kulcsszavak:Vajdaság, fiatalok, EU, integráció, Szerbia

Keresztes Noémi

Sportos barátok, sportos élet?

Szegedi egyetemista fiatalok fizikai aktivitásának társas összetevői

Korábbi kutatások kimutatták, hogy azok a fiatalok, akik rendszeres fizikai aktivitásban vesznek részt, ösztönzőleg hathatnak mások aktivitására. Az iskolai intervenciós programok sikere is a kortársak ösztönző hatásában rejlik.

Jelen tanulmányomat az SZTE-en tanuló magyar és külföldi egyetemista fiatalok körében végeztem önkitöltéses kérdőíves módszerrel (N=515). A válaszadók 53.1 %-a fiú, 46.9 %-a lány volt, az átlagéletkor pedig 21.05 év

(S.D.=2.38 év). A kérdőív a társas magatartás különböző aspektusait vizsgálta, most azonban csak a sportolási szokásokra és a társas kapcsolati háló jellegzetességeire és összefüggéseire helyzetem a hangsúlyt.

Eredményeim alátámasztják az egyetemista lányok hátrányos helyzetét a sportolási gyakoriság tekintetében. Megállapítottam, hogy az aktivitási szint az egyetem évei alatt stagnál. A magyar és külföldi egyetemisták sportolási szokását összehasonlítva jelentős eltéréseket tapasztaltam a gyakoriság, a szervezettség és a társas tényezők tekintetében. Azt tapasztaltam, hogy a sport szociális eseményként jelenik életükben, és a baráti kapcsolatokban hasonló aktivitási szintű egyének vesznek részt.

Röviden összefoglalva kutatásom eredményei szerint a gyakorlati intervenció során a lányokra, a külföldi hallgatókra és a kortárscsoportok, társas hálózatok szerepére külön figyelmet kellene fordítanunk.

Kulcsszavak: fiatalok fizikai aktivitása, sportolási szokások, társas kapcsolati háló

Csíkos Tímea – Forgács Attila

Új ételek kipróbálási hajlandósága a vajdasági gyermekek és felnőttek körében

Amennyiben folytatódnak a jelenkor táplálkozási deviációi, a jövő generációinak felnőttkori életkilátásai kérdőjeleződnek meg. Míg a Föld lakosságának jelentős hányada éhezik, a fogyasztói társadalom az elhízás ellen küzd. Az alimentációs fogyasztói attitűdök következtében olyan evési magatartásformák jöttek létre, mint az anorexia nervosa, a bulimia nervosa, az izomdiszmorfia vagy az orthorexia nervosa. Egyre rövidebb időközönként határoznak meg patológiás evési formákat, amelyek egyre inkább érintik a fiatal populációt.

A gasztrális neofóbia olyan evési magatartásforma, mely kétéves kortól a serdülőkorig a legmeghatározóbb. A neofóbiás személy új ízekre és ételekre vonatkozó averziója paradox tápláltsági állapotot eredményezhet (Carruth 1998), ami az elhízási mutatók és a 2. típusú gyermekkori diabetes emelkedését vonhatja maga után. Életképességét a bőséges ételkínálat, valamint a jólét megléte feltételezi, és egyes ételtípusokra inkább jellemző, mint másokra. Mivel determinánsai csak részben ismeretesek, azok pszichológiai, kulturális és egyéb meghatározói mielőbbi feltárást igényelnek.

Jelen tanulmány arra tesz kísérletet, hogy kiderítse, a szabadkai Széchenyi István Általános Iskola tanulói körében milyen mértékben van jelen a gasztrális neofóbia, és annak szükséges velejárója-e az obesitas. Ennek feltárása érdekében a Pliner & Hobden (1992) által kifejlesztett ételneofóbia skálát (FNS = Food Neophobia Scale) használtuk, az antropometriai mutatók alapján pedig kiszámoltuk a tanulók testtömegindexét (BMI = body

mass index). Az eredmények feldolgozását, összesítését és a következtetések levonását követően az interjúkészítés nélkülözhetetlen feedbackként szolgált a további lehetséges lépések megfogalmazásában.

Az eredmények tükrében elmondható, hogy a FNS ezen formája a szabadkai gyermekpopuláció körében nem alkalmazható, a mérhetőség érdekében a skála adaptációjára, átstrukturálására és új mérőeszközök létrehozására van szükség.

Kulcsszavak: gasztrális neofóbia, FNS, evési attitűd, averzió, obesitas

Kovács Sárkány Hajnalka – Kovács Vilmos – Marosi Tibor

„Enni vagy nem enni"

Élelmiszer-hamisítás, avagy a (szerbiai) élelmiszer-biztonság kihívásai és lehetőségei

Az élelmiszerrel kapcsolatos botrányok Szerbiát sem kerülték el. A fogyasztók egy része elveszítette a termékek biztonságosságába vetett bizalmát. Az ország élelmiszer-biztonságának jogi szabályozása hiányosságokkal küszködik. Munkánkban bemutatunk néhány élelmiszer-biztonsággal kapcsolatos külföldi és hazai incidenst, valamint a magyarországi Hamisítás Elleni Nemzeti Testületet. Elemezzük továbbá a szerbiai élelmiszer-biztonságra vonatkozó szabályozást, rámutatunk a jogszabályi hiányosságokra, és javaslatot teszünk az élelmiszer-biztonság és -ellenőrzés megvalósításának fejlesztési lehetőségeire.

Kulcsszavak: Szerbia, élelmiszer-biztonság, hamisítás, jogszabály

Nagy Viktor

Vállalatirányítás a kontrolling és a számvitel eszközeivel

Az információ az élet minden területén fontos szerepet játszik, nincs ez másképpen a gazdasági életben sem, mert tudjuk, hogy az információ és a tudás érték és hatalom. A vállalatoknak információra és tudásra van szükségük ahhoz, hogy piaci helyzetüket megszilárdítsák, hogy versenyelőnyhöz jussanak, vagy éppen megszorongassák versenytársaikat – ehhez azonban nem elég csak a vállalat belső tevékenységére, folyamataira koncentrálni, terméket fejleszteni, szükséges a vállalat környezetében történő események gyűjtése és dokumentálása is, sőt a belső történések feljegyzése is nélkülözhetetlen. Ezeket az adathalmazokat olyan megbízható helyen kell tárolni, amely képes az összes történést egy helyen elhelyezni és biztosítani, hogy egy időben több érdekelt is képes legyen látni és használni azokat.

Erre az igényre született meg válaszul az ERP rendszer, amely azonban önmagában nem képes mindazt biztosítani, amire a vállalatnak a működéshez, a vezetőségnek pedig a döntéshozatalhoz szüksége van. Az ERP rendszer csak támogatni tudja egy vállalkozás tényleges irányítási rendszerét, amely a gazdasági társaság munkafolyamatainak összességét szabályozza és ellenőrzi, és amely megfelel a hatályos jogszabályok előírásainak. Vagyis a vállalkozásoknak szükségük van egy vállalatirányítási és az azt támogató informatikai rendszerre is ahhoz, hogy működésük hatékonysága növekedjen, és sikeresen végre tudják hajtani vállalati stratégiájuk lépéseit.

Kutatásom során arra fókuszálok, hogy a vállalati informatikai rendszerek mennyire képesek lekövetni a piac és a gazdaság változásait anélkül, hogy nagyobb költség és idő ráfordításra lenne szükség. Vizsgálataim elsősorban arra koncentráltak, hogy milyen igényeik vannak a gazdasági élet szereplőinek és mit kínálnak a piacon lévő ERP rendszerek. Úgy vélem a keresleti és kínálati oldalt ebben az esetben is össze kell egyeztetni, hiszen a kínálati oldalon feltűnő hiányosságok és a keresleti oldalon jelentkező túlzott elvárások befolyásolhatják a használt ERP rendszer alkalmazkodóképességét. Ez különösen abban mutatkozhat meg, hogy egy-egy változást az informatikai rendszer csak lassan képes lereagálni, ami a felhasználónak, nem csak anyagi, de üzleti károkat is okozhat.

Kulcsszavak: informatikai vállalatirányítási rendszerek, ERP, kontrolling, számvitel, információ, alkalmazkodókészség, versenyelőny

Resumes

Zoltán Péter Bagi

The Immigration of Serbians to the Kingdom of Hungary from the end of the 14th century to 1703

(Short overview)

The 1920 Treaty of Trianon and Hungary's consequent territorial and population losses have had both a direct and an indirect impact on our public thinking throughout the past century. Also, they have become recurring themes in common talk often leading to hot debates. However, little is said about the roots of the process which resulted in the fact that approximately half of the country's population claimed themselves to be non-Hungarian nationals and non-Hungarian native speakers by the early 1900s. In order to get an overall picture, we must highlight the importance of medieval Hungarian history as a fundamental period since the conquering Hungarians arrived in the already populated Carpathian Basin with a substantial number of foreign guests.

Still, it was the Ottoman expansion to the Balkans which brought about a radical change in the Hungarian population composition. The period between the 15th and the early 18th century characterised by the Kingdom's then the Habsburg Monarchy's constant struggle with the Ottoman raids and conquests shook the very foundations of the Hungarian settlement network, ruined the vast majority of its productive forces and decimated the Hungarian-speaking population. As both the major and minor military operations were conducted along rivers, creeks and main roads, where mostly Hungarians had lived since their arrival in the Carpathian Basin, this population decline was unavoidable.

In the 16th century the most important ethnic change could be attributed to the substantial Serbian immigration to Hungary. This basically originated in their significance as a minority from the pre-Mohács era on, when they gradually had to move up to the north, to the regions of the Lower Danube, the Sava River and Syrmia due to the Ottoman conquests in the Balkans in the early 15th century. Their settlement was also supported by Hungarian kings for the simple reason that they wanted to repopulate the areas where the population had been decimated by the Ottoman raids and ensure their defence at the same time. Thus Serbian leaders gained admittance to the political and military elite of the Kingdom automatically. Their immigration continued during the period of Ottoman Thraldom as well, consequently, almost the entire area south of the Maros River was repopulated by the late 16th century, then Lipot I also settled the refugees led by Arzenije Črnojevič III, the Partiarch of Ipek, fleeing from the retribution

of the Ottoman Empire in the late 17th century. In my lecture I would like to talk about the most important events of our common past with a special focus on the historical roots of the Hungarian-Serbian relations.

Keywords: The 1920 Treaty of Trianon, medieval Hungarian history, Hungarian population, ethnic change, Hungarian-Serbian relations

Eszter Jóni

Zhenotdel (1919–1930)

In this paper I would like to show the life of Soviet women in the 1920's and 1930's, including a special attention to the Zhenotdel, which existed from 1919 to 1930, and was founded by Bolshevik women (first of all Alexandra Kollontai, Inessa Armand,Nadezhda Krupskaya) to save special problems in connection with working women.Altough the revolution and Kommunist leadership accepeted laws, which gave women radically new possibilities (for example abortion became legalizated), in real life it was not easy to realize them. Circumstances were very hard. For example in the NEP (New Economic Policy) period bulk of women lost jobs, and there were not enough kindergartens and other services helping thoose mothers, who had work.There were newspapers like Kommunistka, Rabotnitsa and Krestyanka published by this organization to inform women about their rights. But it was said that the Zhenotdel was not so effective in supporting women as it should had been.So after changing directors of it, in 1930 this section was finally liquidated by Stalin. At the same time the emancipation of women was claimed to be solved. The new family policy became very conservative again, and it remained unchanged until World War II broke out and created a new situation.

Keywords: Zhenotdel, Soviet Union, Stalin, Alexandra Kollontai, Inessa Armand, Nadezhda Krupskaya

Ádám Nyerges

The challenge of the rationality of the political decision making

The aim of the research what is the basis of the presentation is a theoretical analysis of the political elite during of the decision making, in aspect of the rational decision making theory. The question is when the politician makes a decision involving the community, is that a rational decision, or not. If it is a rational decision, what type of rationality can we speak, in case of the politician?

The theory of the rational decision making says that, if the acting person's preferences and interests are in harmony it is a rational decision. How

can this be interpreted in a politician's case? Further questions are the base of the political process of decision-making situations because it has a legitimating effect, too. As well known the people don't make their political decisions rationally.

According to the theory of rational choice neither informing or voting is not rational. The politician is also a human being and so that he or she isn't making a political decision rationally. As a result can we say that it is a matter when the people are making irrational decisions? Because making a rational choice means that somebody makes a decision considering only its own preferences and interests. There are some professions (for example the judges, lawyers, doctors, teachers and of course the politicians) where the person do not act in his own interest, but also should be exercised by him represented. How to interpret this fact in the perspective theory of rational choice? And how can be interpreted the Weberian distinction that politicians exist, who live for the policy, and who live from the policy?

The research led to a study that introduces two main concepts: the constructive- and destructive rationality. Furthermore it makes two additional concepts: indirectly constructive and indirectly destructive. These concepts explain and interpret the raised problems.

Keywords: rationality, decision-making, political elite, election, game theory

Tibor Pap

Reception of national minority councils in the Serbian political discourses

National minority councils, these singular Serbian institutions of personal autonomy have very different political and politological recognitions in the international and national discourses. This can be inferred from interpretations of not only the Serbian but also of the Voivodinan-Hungarian media. As opposed to the more positive responses of the international literature/press, there are much more negative value judgements and opinions at home. The paper discusses the background of this duality.

The first part is about the politico-theoretical positioning of national minority councils. The seccond part briefly summarizes the polico-historical situation in which this characteristically Serbian form of personal autonomy was created. The third section addresses Serbian institution critiques about the NMCs. The fourth discusses critical remarks of the Hungarian community in Voivodina. In the fifth section, I delineate the contradictions between the theoretical opportunities of the institution and the practical critiques about actual functioning. It is well perceivable how the generalisation of individual cases can lead to the bad reputation of an institution that

is regarded positively in international professional circles. In conclusion, I intend to separately point out the anomalies (and the related challenges) originating from both the formation and operation of the institution. Also, these two platforms of interpretation will (and have to) be distinguished from certain related ad hoc notions of the Serbian political elite that have been articulated in order to consolidate/upset the present power constellation. Even in medium-term, identifying structural errors and recognition of unrealistic expectations can be helpful in the formation of aim-designed policies that are compatible with the characteristic demands and tendencies of the minority communities.

Keywords: minority community, national ethnic council, personal autonomy, regionalism, policy-making, regional principle

Noémi Keresztes

Sporty friends, sporty life?

Social components of the physical activities of young university students in Szeged

Previous studies pointed out that regularly active students might support their peers' activity level. Effectiveness of school-based intervention programs is in peer effect. Recent study was carried out among Hungarian and foreign university students with self-administered questionnaire. 53.1% of the respondents was boy, 46.9% girl (Mage=21.05 years; S.D. 2.38 years). Items measured different aspects of social behavior, but now I have focused on relations and characteristics of sporting habits and social network.

My results supported previous studies' and drew attention to university girls's disadvantageous status reagarding activity level. I pointed out that activity level in this period is rather stagnate. Comparing Hungarian and foreign student's sporting habits, I found some significant differences regarding their level, organization and social factors. It has been realized that sport is a social occasion in their life and friendships are made from youth with similar activity level.

Shortly, we can conclude that intervention programs targeting University students should focus on girls and foreign students. In addition, peer effects and social networks should be important parts of it.

Keywords: physical avticities of students, sporting habits, social networks

Tímea Csíkos – Attila Forgács

What to eat or the presence of gastric neophobia among primary school pupils in Subotica

If nowadays eating deviations continues we can question the future generation's food prospects. While a significant number of the World's population starve the consumer society is fighting against obesity. As a result of the alimentary consumer attitudes the following eating behaviours were established: anorexia nervosa, bulimia nervosa, muscle dysmorphia or orthorexia nervosa. Pathological forms of eating are determined in shorter time intervals, which increasingly affect young population.

Gastric neophobia is an eating behaviour that could be mostly determined between the age of 2 and puberty. The aversion of a person with food neophobia for new food or new taste causes paradox result in the nutritional status (Carruth 1998), which may lead to growth of the obesity indicators and childhood diabetes type 2. Its viability is caused by abundant food range and welfare and it is more typical for special lifestyles. Since the determinants are only partially known their psychological, cultural and other determinants require identification.

This study attempts to find out the extent of food neophobia among the primary school pupils of Széchenyi István primary school in Subotica and is obesity a necessity accompanying factor. To do so we used the FNS = Food Neophobia Scale by Pliner & Hobden (1992) and by the anthropometrical indexes we calculated the BMI = body mass index of the pupils. After processing, analysing and summarising the results interviewing is a necessary feedback to establish the next steps.

Due to the results we can say that this form of the FNS is not applicable among the pupils in Subotica, we have to adapt the scale, restructure it and to create new measuring tools.

Keywords: gastric neophobia, FNS, eating attitude, aversion, obesity

Hajnalka Kovács Sárkány – Vilmos Kovács – Tibor Marosi

„To eat or not to eat"

Food falsification or challenges and opportunities of (Serbian) food safety

Scandals related to food have not avoided Serbia too, and therefore some of the consumers have been lost their trust related to the products' safety. The country's food safety rules are faced with deficiencies. In our work we will introduce some food safety relevant foreign and domestic incidents, as well as the Hungarian anti-counterfeiting body. Analyzing the rules concerning

to Serbian food safety, pointing at the rules deficiencies and make suggestions to the development opportunities of food safety control realization in Serbia.

Keywords: Serbia, food safety, law

Viktor Nagy

Corporate governance with controlling and accounting tools

The information from all walks of life is an important factor. This is also true for the economy: information and knowledge are value and power. The economic actors need information and knowledge to strengthen their market position, to gain competitive advantage or even to make pressure on their competitors. This requires more than product development and focusing on the company`s internal activities and processes. Collecting and documenting the company`s internal and external (environment) activity is also essential. These data sets should be kept and managed in a secure place (in a computerized system) that makes collecting, organizing and retrieving data available for multiple users, working even parallel.

In response to these needs the "ERP system" was born in the late '80s, which, however itself is not sufficient to provide all the needs of the company's operation and for the management for decision making. The ERP system can only support a business management system, by checking and regulating the company`s work-flow, which complies with applicable laws. In other words, enterprises need a high-level business management, supported by an IT system, in order to increase the efficiency of their operation, and to successfully implement their corporate strategy.

In my research I focus on the ERP`s ability to track the market and the economy changes without major cost and time needed. In my study I mainly concentrate on the needs of the economic actors and on what the ERP systems can offer. I feel convinced the synchronization of the demand and the supply side is necessary, as the adaptability of the ERP systems is generated by the excessive expectations on the demand side and the deficiencies on the supply side. This is especially characteristic, when the ERP reacts very slowly to the market changes, which causes not just financial loss, but can damage the business as well.

Keywords: Enterprise Resource Planning, controlling, accounting, information, adaptability, competitive advantage

A kötet szerzői

Dr. Bagi Zoltán Péter – Csongrád Megyei Levéltár, Szeged

Csíkos Tímea – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Pszichológia Doktori Iskola

Dr. habil Forgács Attila – Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalomtudományi Kar, Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

Jóni Eszter – ELTE, BTK, Ruszisztika Doktori Iskola

Dr. Keresztes Noémi – Szegedi Tudományegyetem, Testnevelési és Sporttudományi Intézet

Kovács Sárkány Hajnalka – Debreceni Egyetem, AGTC „Hankóczy Jenő Növénytermesztési, Kertészeti és Élelmiszertudományok Doktori Iskola

Kovács Vilmos – Debreceni Egyetem, AGTC „Hankóczy Jenő Növénytermesztési, Kertészeti és Élelmiszertudományok Doktori Iskola

Dr. Marosi Tibor – Szegedi Tudományegyetem, Mérnöki Kar

Nagy Viktor – Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Nyerges Ádám – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program

Pap Tibor – Jedlik Ányos Doktorjelölti Ösztöndíjas
A kutatás helyszíne: Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Politológiai Tanszék
PhD-eljárás helye: Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program

Rózsa Rita – Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola, Politikatudományi Doktori Program

Kihívások és lehetőségek
Válogatott társadalomtudományi tanulmányok

Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete
Szabadka, 2014

Szakmailag ellenőrizte:
Dr. Dobay Péter
Dr. Fejes Zsuzsanna
Dr. Kollár János
Dr. Mészáros Zoltán
Dr. Reisz Terézia

Szerkesztők:
Novák Anikó és Rózsa Rita

Borító:
Nagy Viktor

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása
A Matica srpska Könyvtára, Újvidék

3 (082)

KIHÍVÁSOK és lehetőségek : válogatott társadalomtudományi tanulmányok / [szerkesztők Novák Anikó és Rózsa Rita]. - Szabadka : Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, 2014 (Subotica : Printex). - 189 str. ; 23 cm

Példányszám 50. Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-86935-01-0

a) Друштвене науке - Зборници
COBISS.SR-ID 289826567